

valóság

A TARTALOMBÓL

Somogyi Ferenc: A nyugati civilizáció válsága
a spekulációs és a hitelválság tükrében

V. Molnár László: F. I. Janković oroszországi
iskolaszervező tevékenysége

Palkó László András: Keserédes napjaink
Ünnepek és ünneplési szokások
Magyarországon a kádári puha diktatúra
időszakában: 1962–1988 (1. rész)

Miskolczy Ambrus: Emil Cioran „vallásos
válsága” és a nacionalizmus ópiuma

Pap Tibor: Amit a kisebbségpolitikáról tudni
szeretett volna, de nem volt kitől
megkérdeznie

Kapronczay Károly: Antall József egykor
elhangzott életinterjúja
Gondolatok Osskó Judit *Antall József –
Kései memoár* című könyvéhez

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
4

10

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2014. október; LVII. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Kft.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: 06-80-444-444, hirlapelofizetes@posta.hu,
illetve a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: 327-8965, titlap@telc.hu.
Árusításban megvásárolható a Lapker Rt. árusítói helyein.

A nyugati civilizáció válsága a spekulációs és a hitelválság tükrében

(Bevezetés) A világ országainak adósságállománya 2008-tól 2013-ig, tehát hat év alatt 40%-kal nőtt, elérte az egyszázezer milliárd (100 000 000 000 000) dollárt. Egy földlakóra kb. 13900 dollár adósság jut.¹ Forint-értékvilágban gondolkodva, egy négytagú családot 12,5 millió forint terhel, tehát egy átlagos magyar anyagi nivón élő családnak valójában nincs semmije, földönfutó, s mivel a magyar állampolgárok a világátlag feletti jövedelmi és vagyoni viszonyok között élnek, így azt is mondhatjuk: a világon már minden a bankoké... Ez a pénzügyi képtelenség, mint minden pénzügyi mutató, a reálfolyamatokat tükrözi. Első lépésben arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen döntéshozatali szinteken értelmezhető a válság, és időben meddig nyúlnak a gyökerek. Második lépésben leírjuk a szellemi áramlatok kétszáz éves ciklusának végkifejletét; nevezetesen: hogyan változott a nyugati civilizáció társadalomszerveződése, az egyeduralmi szerepbe került liberalizmus globalokrata libertinus technofasizmussá. A harmadik lépésben a válság társadalmi-természeti sztereit (s ezek preferenciarendjét) – H. E. Daly-nek, az alternatív közgazdaságtan atyjának társadalmi célok és eszközök spektrumára építve – lehatároljuk, s egyben megadjuk a permanenssé váló hitel- és civilizációs válság egy „megoldási” lehetőségét. S végül, arra a kérdésre keressük a választ, hogy Magyarország mennyiben járulhat hozzá a civilizációs, illetve hitelválság „orvoslásához”.

(A válság értelmezése) A társadalmi-gazdasági folyamatok létsíkjain értelmezett döntések elbizonytalanodása, zavarossá válása a krízis biztos jele. Amikor az egyén nem tudja vágyait, szükségleteit, céljait szinkronba hozni életvitelével, életmódjával, amikor a családok kohéziója az egyének ellentmondásos törekvései révén felbomlanak, amikor a lakóhelyi közösségeket már csak az infrastrukturális szolgáltatások kötnék egy lehatárolható térhez, tehát a gáz- és vízcsövek csapjai, a telefon és a villany elérés dugaszoló aljzatai, amikor a közepes- és kisvállalatok, a családi vállalkozások attól rettegnek, hogy az újabb „innovációk”, illetve a világ bármely tájáról érkező óriás társaságok mikor veszik át, vagy szorítják ki tevékenységüket, amikor a nemzeteket meghasonlásra kényszerítő háttérhatalmak pénzügyi és „szellemi” manipulációinak stratégiai konstellációjától függ csupán a totális anyagi ellehetetlenítés, akkor az egyetemes létromlás olyan előrehaladottnak tekinthető, amelytől valamilyen – ésszel belátható – megtisztulást várni egyenértékű a „kollektív” elbutulás vagy/és morális leépülés azon szintjével, amely már képtelen a józan értékelő ítéletre, pláne képtelen az élhető „legyenek” végiggondolására. Hamvas Béla esszenciális megfogalmazásában: „A krízis az ember társadalmi, szellemi életének zavarossá, illetve problematikusává vált struktúrája, illetve egész struktúrárendje.”² Tárgyi oldalról olyan összetettnak, szétszedhetetlennek mutatkozik, hogy kísért a megoldhatatlanság réme. Alanyi oldalról a tehetetlenség tudatának elhatalmasodása bizonytalansághoz, a végzetesség érzéséhez vezet. Így gondolkodik a válságról Hamvas Béla 1936-ban. A „modern” ember bármerre néz, krízist lát; a természet haldoklik, a tudomány értelmezhetetlenül speciális, a technika egyre irracionálisabb, a gazdaság lassan „elfelejti” rendeltetését, a szükségletek kielégítése helyett „pénzt termel”, a társadalom „egyszemélyes csoportok” tömege, a politikum diabolikus erők manipulációs tere, az iskola a személytelenedés trenírozó szervezete, a művészet a tudatalatti megbolygatá-

sának, majd szóraztatásba silányításának eszköze, s végül a vallás, tartalmát veszített, maholnap meghasonlott intézmény a személyiség összetartására. Ezek a válságszintek és válságjelenségek nem arról árulkodnak, hogy valamilyen ideiglenes, rövidéletű, átmeneti folyamatokról van szó, ellenkezőleg, az ilyen módon jellemezhető válság civilizációs válság, közelebbről a nyugat alkonya – ahogy azt O. Spengler³ látta. A következtetés már nem ad reményt a jövőbe vetített lehetőségek felől. A reneszánsz, a humanizmus, a karteziánusi fordulat, a zsenik százada (XVII.), a felvilágosodás, az emberi jogok nyilatkozata, a kapitalizmus, a speenhamlandi törvények – a még végzetesebb zsákutcákról (fasizmus, bolsevizmus) szót sem ejtve – túl sok kudarccal végződő ígéret volt, hogy az újabb ordas eszmének (globalokrata libertinus technotársadalom) bármilyen jelentőséggel bíró létprogramot tulajdoníthassunk.

Hiteles mértéket és reményt csak a múlt adhat. „Az ember csak az ősközhöz viszonyítva lehet egyéni, s így az ember történeti helyzete csak a tradícióval szemben jelölhető meg.”⁴ Tradíción itt a primordinális tradíciót, azt az egyetemes – egyébként számos alakban formát öltő – társadalomszerveződést értve, ahol nem alulról, a matéria, a technika, a humanizmus, az empirizmus felől, hanem felülről, a szellem, az univerzum, az isten felől közelítünk. „A tradíció (latin - trāditio, görög – paradosis, szankrit - pāraparya), a hagyomány – e kifejezés általánosan elfogadott és közhasználatú értelmétől erősen eltérően – az időtlen metafizikai szellemiség időben való fenntartottságát és továbbadását, áthagyományozását jelenti.”⁵ Az őshagyomány vagy a primordinális tradíció szerint az emberi létezés feneketlen kezdetétől a vallások – mítoszok – amelyek nagy civilizációkba öltöttek társadalmi testet – jelzik, hogy a létezés milyen centrális tengely mentén pergetheti évszázadait, évezredeit. A kelták, az aztékok, a tibetiek, a héberek, a hinduk olyan közös metafizikai alapon álltak, amelyre vallásaikat, életrendjüket, társadalmi berendezkedésüket építhették. A nyugati kultúra a kereszténység révén a XIV. századig (reneszánsz) még őrizte intézményeiben, társadalmi és gazdaságszerveződési rendjében (feudalizmus) a primordinális tradíciót. A létontást/létomlást innen eredeztethetjük. A reneszánsz, a humanizmus, a nem alaptalanul protestáló szekták, a felvilágosodás szellemi hullámai alatt szárnyát bontogató kapitalista gazdaságszerveződési rend a XVIII. század végén – élharcosai révén – intézményesül, s megkezdvi világhódító útját. Közgazdaságtani nézőpontú közelítésünkben a múlt felől a feudális gazdaság ad mértéket utódjának, a kapitalizmusnak. Vegyük figyelembe, hogy a kapitalizmus győzelme akkor következik be, amikor a legfontosabb termelési tényező – ez már a létontott kor fogalma –, tehát az ember egyetemes igénnyel ismét áru lesz (munkaerőáru), tehát rabszolga. Az ókori rabszolgával szemben, amely csak katonai erőszak révén vált azzá, s a görögök esetében megválthatta magát, ráadásul bizonyos munkamegosztási szerepekben jobban élt mint az átlag görög, az újkori rabszolga formálisan önként vállalja munkaereje, végső soron teljes személye eladását, egy életen át rabszolga marad – a szerződésben le nem fedett szabadidejétől nyugodtan eltekinthetünk, ott is rabszolga-egzisztálását erősíti –, nem válthatja meg magát, s a globalitás semmilyen eséllyel nem kecsegteti, hogy elhagyhatja rabszolgaságának helyszínét. Szimbolikusan a speenhamlandi törvény 1834-es visszavonásával veszi kezdetét Angliában – majd a Glóbusz minden országában – az új rabszolgaság, a kapitalizmus. 1795-ben Speenhamland Pelikán vendéglőjében ültek össze a berkshire-i bírák, akik a nyomor megfékezésére bérpótlék formájában segélyeket szavaztak meg a szegényeknek. „Gyakorlatilag nem kisebb társadalmi és gazdasági újítást vezettek be, mint »a megélhetéshez való jogot«, s 1834-es eltörléséig hatékonyan megakadályozta – mármint a törvény [közbeékelés S. F.] – egy kompetitív munkaerőpiac létrejöttét.”⁶ Noha a XIV. századtól ötszáz év telt el, s bőségesen találhatunk a kapitalizmus jelenvalóságának igazolására

látványos eseményeket (felfedezések, a Hanza kereskedelem, az akkumulációs lavina megindulása, verleger rendszer stb.), az igazi áttörés nem érkezett meg. Ezt két okkal magyarázzuk, egyrészt a tradíció továbbélése a szellemi életben, az intézményekben, a társadalom szerkezetében, a motivációs rendszerekben inerciát jelentett a csírázó kapitalizmus számára, másrészt a technika innovációi nem érték el azt a hatékonyságot, nagyságot, sebességet, tömegszerűséget, amelyek maguk alá gyűrték volna a tradicionális társadalmat. Empirikusan könnyen belátható ennek a „legyűrő” erőnek a megérkezése. A népesség és a termelés a XVIII. század utolsó harmadában bekövetkező exponenciális növekedése a korabeli létbiztonságot is felszámolta. Ez szülte a speenhamlandi (1775) törvényt, mint ahogy a megállíthatatlan erővel nyomuló kapitalizmus és liberalizmus e törvény felszámolását (1834). A speenhamlandi szociálpolitika gyakorlati megvalósítója az Anglikán Egyház volt. A kompetitív piac erősödésével a társadalom összetartó ereje, a szolidaritás rendült meg. „De ha a munkások fizikailag embertelenedtek el, a tulajdonos osztályok erkölcsileg alacsonyodtak le. Megszűnt a keresztény társadalom hagyományos egysége, a tehetősek nem voltak hajlandók felelősséget vállalni embertársaik állapotáért. Kialakult a két nemzet. A gondolkodó elmék rémületére kiderült, hogy a hihetetlen gazdagság elválaszthatatlan a hihetetlen nyomortól. A tudósok egyhangúlag kijelentették, hogy felfedeztek egy új tudományt [ti. a politikai gazdaságtant – közbeékelés S. F.], amely minden kétséget kizáróan megfogalmazza az emberi világot kormányzó törvényeket. Ezeknek a törvényeknek a parancsára tépték ki az együttérzést a szívekből, és tett szert valamiféle világi vallás méltóságára egyfajta sztoikus elszántsággal, amellyel a legtöbb ember legnagyobb boldogsága nevében feladták az emberi szolidaritást.”⁷⁷

Mi történt „Speenhamland” óta? A nyugati társadalom a létrontás létráján újabb és újabb fokokat tett meg lefelé. (A részletektől eltekintünk.) A történelem felszínén a liberalizmus, a bolsevizmus és a fasizmus a XX. század végére – tehát bejárva a kétszáz éves szellemi áramlatok ciklusát – egy új megvalósult utópia szintézisében forrt ki magát, az új szintézist nevezzük globalokrata libertinus technofasizmusnak.

(*Globalokrata libertinus technofasizmus*) Globalokrata, mert tudatos vagy tudattalan, célzatos vagy spontán szervezői számára a világ anyagi potenciálja (vagyon, jövedelem) kontinenstől, nemzetektől függetlenül néhány százezer fős oligarchia kezébe került. A zürichi Egyetem kutatói 43 060 transznacionális társaság közötti tulajdonosi hálózatot vizsgálta. „A kutatás megállapította, hogy a csoporton belül 147 vállalat egy szuper-egységet alkot, ami a csoport vagyonának 40%-a felett rendelkezik. Valamennyien tulajdonosai egymás cégei egy részének vagy teljes egészének. Ezek közül a legtöbb bank... Tulajdonképpen a cégek kevesebb mint 1%-a irányítja az egész hálózat 40%-át.”⁷⁸ D. Korten már a kilencvenes évek közepén beszélhetett a 20:80-as világ kialakulásáról, ahol „a világ népességének a leggazdagabb országában élő 20 százaléka jut hozzá a világ jövedelmének 82,7 százalékához, míg a jövedelemnek mindössze 1,4 százalékát birtokolja a népességnek a legszegényebb országokban lakó húsz százaléka.”⁷⁹ A flow-mutatók a jelenről árulkodnak, de még árulkodóbbak a stock-mutatók. „2006-ban 790-ről 946-ra nőtt a dollármilliárdosok száma. Indiában már 36, Kínában pedig 20 dollármilliárdos van, de jóval alatta marad az indiai milliárdosok 191 milliárdjának. A globális uralkodó elit teljes vagyona 35%-kal növekszik évről évre, meghaladva immáron a 3,5 trillió dollárt, miközben a Föld hatmilliárd lakosa 55%-ának az életszínvonalra hanyatlík, vagy stagnál. A milliárdosok több mint fele mindössze három országból származik: 415 amerikai, 55 német és 53 orosz milliárdos van. A 35%-os évi vagyongyarapodás túlnyomó része pénzpiaci műveletekből, ingatlan spekulációból és munkahelyteremtő termelő vál-

lalkozásokból vagy szolgáltatásokból áll.”¹⁰ Tizenegy olyan nagy vagyonnal rendelkező családot tartanak nyilván, akik több mint kétszáz éven át építették ki „birodalmukat”. A pénz- és korporációs oligarchák közül legtöbbször a Rothschild, a Rockefeller, a Morgan, a Schiff, a Warburg, a Lazard, a Harriman, a Mellon, az Agnelli, a Montefiore, a Carnegie, a Bunge, a Noble, az Alemant, a Mitre és a Macri családokat szokás említeni.¹¹ Az elfajzott nemzetközi pénzügyi hadszíntéren pedig a Bank of Montreal, The Chase Manhattan Bank, Deutsche Bank AG, a Bank of America, a Citicorp, a GP Morgan, a Bankers Trust Company, a Goldman Sachs, a Lehman Brothers (2008 szeptemberétől csődöt jelentett, sokan ettől az időponttól számítják az ún. másodlagos jelzálogpiaci válságot, amely általános eladósodási krízissé nőtte ki magát), a Morgan Stanley, a Salomon Smith Barney a főszereplők, a befektető cégek közül a Salomon Brothers Inc., The Rockefeller Group, Soros Fund Management, a Siera Capital Management emelkedik ki.¹²

Libertinus, mert eredeti, uralmát megalapozó alapelveit (népfelség, szabadság, egyenlőség, természetes jog, erkölcsbe ágyazott önzés, kompetitív piac, abszolút erkölcsiség, transzcendenciába ágyazott ész) egytől egyig feladta; ellenkezőbe fordította vagy felismerhetetlenségig eltorzította. A reneszánsz gondolkodói kezdték átértékelni a hatalom természetét, gondoljunk csak a politikumot és az erkölcsöt szétválasztó N. Machiavellire vagy a kettőt összetartani akaró, ezért a történelmi „haladás” áldozatául eső Sir Th. More-ra. Ezen a bázison született meg egy eltévelyedett holland kalandor, H. Grotius népfelség elve, amely szerint az uralkodó – értsd király, császár – hatalma nem Istentől, hanem a néptől van.¹³ A grotiusi szentencia már önmagában elég annak belátásához, hogy a nyugati kultúra le kívánja „tépni” önmagát a primordinális tradícióról, s bele kívánja vetni magát az erkölcsi-társadalmi -politikai relativizmusba, a manipulált arctalan tömegek ítéletébe.

B. Spinoza dolgozta ki szisztematikusan a szabadság fogalmát: „szabadnak mondjuk azt a dolgot, amelyet, természetének szükségszerűségénél fogva, egyedül önmaga determinál cselekvésre. Szükségszerűnek, helyesebben kényszerűnek mondjuk ellenben azt a dolgot, amelyet másvalami determinál bizonyos meghatározott módon való létezésre és működésre.”¹⁴ A szabad akarat, érzés természetes joga az embernek, amely szuverén gondolkodásban és ítéletalkotásban nyilvánul meg, azt viszont – teszi teljessé az érvelést J. S. Mill – „Senki sem kívánja, hogy a cselekvés éppolyan szabad legyen, mint a vélemény.”¹⁵ Spinoza és Mill szemléletének hátterében kimondatlanul ott áll az a keresztény morál, amelyet szerzőink korában már jócskán kikezdett a szekularizáció, s a kapitalizmus hozta materializálódás. A szabadság-szükségszerűség dialektikájából a nép szabadságillúziója hatalmasodott el, s tette a népet – ahogy azt José Ortega y Gasset fogalmazza – anyagba elsüllyedt masszává (massa).¹⁶

J. Locke államelméletében az ember és ember közötti egyenlőség hangsúlyozódik. A liberális/libertinus kétszáz éves szellemi áramlat alkonyára (a XX. század végére) a történelemben soha nem tapasztalt egyenlőtlenség vált uralkodóvá; a glóbusz számos pontján millióktól az elemi létfeltételeket vonják meg, a tiszta levegőt, az élelmet, a vizet, a munkát, bizonyos szavak, fogalmak használatát stb. Akarva-akaratlanul La Fayette márkí – az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának (1789. augusztus) első megfogalmazója – a létrontás legalsó szintjének nyitott kibontakozási teret. Szellemi örökösei mindenkire érvényesnek tekintik a mai napig a következő passzust: „minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek született és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösségek szempontjából való hasznosságon alapulnak.”¹⁷ Az antitradicionalizmus – értsd: felvilágosodás – az őshagyomány természetes társadalmi hierarchiájának legalsó szintjén tette ad abszurdum szabaddá és jogilag egyenlővé a tömegembert. A természetellenes állapotban folyamatos és egyre harsogóbb minden társadalmi réteg, csoport, egyén követelése,

hogy meg kell teremteni, s jogilag formába kell önteni az egyenlő esélyt. A követelés a lét minden szegmentumára kiterjed, s minél szélesebb körű, annál szabadabb, s minél szabadabb, annál több jogszabály, előírás, lehatárolás, ügyrend szabja egyre szűkebbre a mozgásteret, a választás lehetőségét, a szabadságot. A szűkülő térben egyre több a súrlódás, a konfliktus. A tömeg (a massa) egyszerre kiált szabadságot (másság okán), s egyenlőséget azonosság okán. Az alsó szinten, ahol a butaság gondolkodni kezd összekeverednek a természetük révén különböző entitások, a szerepek össze-vissza cserélődnek nemek, etnikumok, lokalitások, nyelvek, szokások stb. között. Az egyenlőség-másság (egyenlőtlenség-differenciálatlanság) káosza rendért kiált. Ezt ígérte meg La Fayette márkí szentenciája a „pontosvessző” után: különbséget az egyenlők-mások káoszában aszerint kell tenni, hogy ki járul tevékenységével nagyobb haszonnal a közösség javára. Ez az utilitarista szempont alapvetően gazdasági kérdés. Tökés piacgazdasági kérdés, ahol Speenhamland után jogilag is áruvá tett munkaerő (állampolgár) aszerint találhatja meg a helyét az új társadalmi hierarchiában, hogy az árupiacon mennyit ér, s ráadásul beláthatatlanul fölötte helyezkednek el – a tőke határhatékonyságának függvényében – az új egyenlőségben az egyenlőbbek, a tőkések. Az isteni vonatkoztatás helyére lépő haszonvezérelt rendtől néhány alkalommal ugyan kísérletet tettek kevésbe hiteles, inkább manipulált történelmi erők visszavonni a lojalitást (kommün, faszizmus, bolsevizmus), de a mai napig ez nem sikerült. A haszonvezérelt háttérerők folyamatosan képesek a tömegeket a legelső társadalmi szint szellemi-morális állapotában tartani, s éleszteni a gondolkodás, az érzelmek elsovasztásához vezető „egyenlők vagytok – mások vagytok” harc meddő tüzét. Ennek a létállapotnak az eljöttét írta le A. de Tocqueville 1835–1840-ben: „Azt hiszem tehát, hogy az a fajta elnyomás, amely a demokratikus népeket fenyegeti, semmi eddighez nem fogható; kortársaink nem találhnának hasonlót az emlékeik között. Magam is hiába keresem a kifejezést, amely pontosan jelölné, s visszaadná a róla kialakult gondolataimat; e régi szavak, mint zsarnokság és önkényuralom, egyáltalán nem illenek rá. A jelenség új, meg kell hát próbálni pontosan leírni, hiszen megnevezni nem tudhatom. Megpróbálom elképzelni, milyen új jellegzetességei lehetnének a zsarnokságnak a világban: olyan egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegét látom, akik szüntelenül önmaguk körül forognak, hogy kicsinyes és közönséges örömeiket szerezzék maguknak, s ez betölti lelküket. Mindnyájan magányosak, a többiek sorsához szinte semmi közük: számukra az egész emberiséget gyermekeik és közeli barátaik jelentik; ami pedig a honfitársaikat illeti, mellettük élnek, de nem látják őket; csak önmagukban és önmagukért léteznek, s ha a család még megmaradt is számukra, hazájuk már nincs többé.”⁷¹⁸ A valósághoz képest Tocqueville kissé optimista volt, azóta már tudjuk, a család és a barátság is kiürült az egyenlőségért – másságért folyó harcban. De olvassuk még Tocqueville-t, aki egy évvel a speenhamlandi törvények visszavonása után – igaz amerikai tapasztalatokra építve – írja le, mi fog várni az új rabszolgákra. Formálisan természetesen nincs ok-okozati viszony az angliai események és egy francia gondolkodó amerikai tapasztalata között, de a korszellem, az azóta megvalósult újrabszolgaság forrásainak történelmi, értékelő szempontjai nagyon is azonos platformra hozhatók. Tovább idézve Tocqueville-t: „A kis dolgokban való megkötöttség nap mint nap megnyilvánul, s minden egyes állampolgár érzékeli is; nem keseríti el őket; ám folytonosan akadályokat gördít eléjük, és lassacskán már leszoknak róla, hogy akarataik legyen. Szellemüket fokozatosan eltompítja, lelküket pedig elgyengíti; az engedelmisség ellenben, amelyet néhány nagyon fontos, ám nagyon ritka helyzetben kell gyakorolniuk, csak olykor-olykor tűnik szolgaságnak és csak bizonyos emberekre nehezedik. Ezeket az embereket, kik már olyan erősen függenek a központi hatalomtól, már hiába is bízzák meg azzal, hogy időről időre megválasszák e hatalom

képviselőit; szabad akaratuknak ez az oly fontos, ám oly rövid ideig tartó s oly ritka gyakorlása nem képes meggátolni gondolkodási, érzelmi és cselekvési képességeik fokozatos elvesztését s azt, hogy lassacskán az emberi szint alá ne süllyedjenek.”¹⁹

Th. Hobbes nevéhez kötjük – ezúttal is a vonatkoztatás és a tájékozódás megfontolása okán – a természetjogot, mint a liberális társadalomeszmény következő alapelvét. A természetjog valóban azt hangsúlyozza, hogy minden ember élhet a szabadsággal, hogy önön erejét saját életének oltalmazására használja fel, de a legfőbb törvény, hogy a remény végső határáig békére kell törekedni. A követő liberális-materiális erők ebből az alapállásból előszeretettel következtettek arra, hogy fennáll a „mindenkinek mindenki ellen folytatott háborúja”.²⁰ Amint a farkast az éhség intenzitása, úgy a liberális/libertinus tökést a haszon nagysága teszi cselekvésre motiválttá és egyben a közösségben elfogadottá, így talán könnyebb megérteni az amerikai kormány Pearl Harbor-i szerepét, Afganisztán, Irak „demokratizálása” érdekében kifejtett erőfeszítéseket, a WTO-tornyok összedőlése körüli bizonytalanságokat stb.

A. Smith az örök emberi természet sajátosságának tekintette az önzést, amely szerinte – ahogy legtöbb elődje és kortársa szerint is – morálba ágyazott egoizmust jelent.²¹ A magukat Smith jó ismerőjének valló közgazdászok (ez legtöbb esetben egyszerűen önámítás), akik mellékesen a kompetitív piac elkötelezett hívei (ez valójában a liberális tankönyvek ideális modelljének elfogadását jelenti) előszeretettel támogatják a „morálba ágyazott önzés” – Smithnek betudott – koncepcióját. Ezzel teremtenek öngazolást annak a preconcepciójuknak, hogy létezik „jó” kapitalizmus is. Valójában – ha történeti konstellációban vizsgáljuk a kérdést – arról van szó, hogy Smith és igényes kortársai akarva-akaratlanul egy korábbi ad abszurdum alapállást értelmeznek át „morálba ágyazott önzéssé”, így aligha kell csodálkoznunk, hogy csupán egy nemzedék után az epigonok, a smithianusok már a morált is lehántották az önzésről, s újtárá indíthatták azt a primitív emberkonceptiót, amit a közgazdászok a mai napig, mint homo oeconomicus ápolnak. Ezt a vulgáris liberális közgazdasági antropológiai koncepciót tökéletesen kielégíti az áruvá vált dolgozó, aki maga is a haszonra figyel. Fogalmazzunk meg egy fontos elmélet-történeti tanulságot: Smith ebben a vonatkozásban Janus-arcú; a tradicionalisták és az antitradicionalisták is kiolvashatják a smith-i szövegekből önmaguk igazolását.²²

D. Hume nevéhez kötjük a kapitalizmusnak azt a mechanizmusát, amit a piacban hívők serege mai napig, mint megváltoztathatatlan dogmát tartanak számon.²³ A laissez faire, laissez passer elvéről van szó. Nézeteiken mit sem változtatnak a későújkor gazdaságtörténeti tények, az állam növekvő szerepe a gazdaságban és a transz- és multinacionális cégek térnyerése. Megjegyezzük: valójában soha, sehol sem létezett laissez faire laissez passer elvű, tehát tökéletes kompetitivitáson alapuló gazdasági rendszer, legközelebb a XIX. század első két harmadában az angliai gazdaság állt a kompetitív piachoz. Létezését mindenekelőtt a gyarmatokról érkező „ingyen erőforrások” táplálták. Nagyobb magyarázó erővel bírnának a politikai gazdaságtani, illetve a közgazdaságtani művek, ha a gazdálkodás egyszerű és a valóságot hűen tükröző braudeli osztályozásából indulnának ki.²⁴ A kezdeti időkben – értsd: a protokapitalizmus évszázadaiban – az ún. mindennapi élet gazdasága abszolút túlsúlyban volt, csak a XVIII. század második felében indul újtárá az emberléptékű piaczgazdaság mellett, a nem emberléptékű piaczgazdaság és a mindenkori állami hatalommal mindig is szövetségben lévő koncessziók (mai fogalmainkkal multi- és transznacionális vállalatok) hódítása. A mindennapi élet és az emberléptékű piaczgazdaság (értsd: a helyi piacokon minden szereplő ismer mindenkit) a tankönyvek laissez faire piaczgazdaságán innen, a nem emberléptékű piaczgazdaság (értsd: az eladó és a vevő közé közvetítő kereskedő áll) és az

óriáscégek pedig a tökéletes kompetitív piaci ideákon túl vannak, így ne csodálkozzunk azon, hogy a tankönyv-közgazdaságtan és a gazdasági valóság között egyre áthidalhatatlanabb szakadék tátong.

Érdekességeként illesztjük – megőrizve a korhűséget – az alapelvek sorába Pestalozzi pedagógiai hitvallását, illetve Rousseau korszellemet tápláló gondolatát. Mindkettő anakronizmus volt, jól példázva annak az ütemkülönségnek a kialakulását, ami a humán- és reáltudományok, s azok gyakorlata között kialakulóban volt. Pestalozzi pedagógiai hitelve: „Az emberhez legméltóbb feladat az, hogy a természeti ösztönállapotból a társadalmi állapot relatív erkölcsiségén keresztül az abszolút erkölcsiség magaslatára felemelkedjék, amely eszmény ugyan, de mint ilyen elengedhetetlen rúgója haladásunknak és mértéke törekvésünknek.”²⁵ Pestalozzi „abszolút erkölcsisége” természetesen az istenes világból, tehát a keresztény tradícióból származtatható, ezért tekinthető anakronizmusnak ez a pedagógiai alapállás, elvégre – utólag pontosan megítélhető – a liberális demokrácia az antitradicionalitás pályáján indult el. Rousseau az ipari forradalom előtt, a cikornyás rokokó világának tapasztalati bázisán hirdette meg azt a pedagógiai programot – vissza az emberléptékű természetességhez –, amelynek éppen az ellenkezőjét valósította meg az elkövetkezendő két század.²⁶

Az utolsó liberális alapelvet I. Kant észértelmezéséhez kötjük. A descartes-i ismeretelméleti fordulat óta mind nagyobb bátorsággal fogalmazódik meg a természet megismerhetősége és a kitáguló világ birtokbavételének vágya. Sapere aude! (Merj tudni!) – mondta Kant. Ez lett a felvilágosodás jelszava. Pontosan azt az utat járta be, mint Smith önzés fogalma. Kant A tiszta észkritikájában ugyan még elvetette Isten létezésének összes tisztán intellektuális bizonyítékát, de A gyakorlati észkritikájában már előállt egy új, Isten létezését belátó értelmzéssel. Hogy mivé vált Kant észértelmezése, azt a racionalista-empirista, s talán azt is hozzá tehetjük tudva(?), tudatlanul(?) cinikus B. Russel interpretációjából egyértelművé válik. Kant „elvé az, hogy az erkölcsi törvény igazságot kíván, vagyis az erénnyel arányos boldogságot. Ezt csakis a gondviselés képes biztosítani, s ebben az életben láthatóan nem biztosította. Így tehát van Isten és túlvilági lét, s kell lenni szabadságnak, máskülönben nem létezne olyas valami, mint az erény.”²⁷ Ez a visszataszító „logika” persze nem azzal pusztít, hogy Kantot vulgárisan interpretálja, hanem azzal, hogy ezzel a szemlélettel egyengeti az apokaliptikus utáni, szűkebben a liberális, pontosabban libertariánus világ „moráltalanítását”!

Nem adtunk még választ, hogy miért nevezhetjük korunk antitradicionális társadalmi rendjét a „globalokratán”, a „libertinuson” túl technofasizstának. A kapitalizmus, s a szellemi környezete teremtette meg – 400-500 éves lassú előkészületek után –, hogy olyan nagytechnika hálózák be az ember munka- és hétköznapi világát – az ipari forradalom óta –, amelyek emberléptéket meghaladóan gyorsak, grandiózusak és tömegszerűek.²⁸ A pontosság megköveteli, hogy egy negyedik sajátosságot is megnevezzünk, noha mondanivalónkat, argumentációnkat bőven alátámasztja az első három megfontolás. A negyedik jellemző: matematikán alapul. A matematikának, a szám fogalmának történelmén keresztül pontosan levezethető a tradicionalitás gyengülése, majd az antitradicionalitás térnyerése. Csak a végeredményt fogalmazzuk meg. A nyugati újkorral a szám kiürült, s pontosan ez a kiüresedés teremti meg az antitradicionális erők számára – értsd: a liberálkapitalizmus hívei –, hogy értékeik (haszon) és érdekeik szerint töltsék meg az objektivitás virtuális köpönyegét hordozó matematikusokkal, kivált az alkalmazott matematikusokkal valósságot leíró függvényeiket. Hamvas Béla fogalmazásában: „A szám értelmezése minden egyéb létezési mozzanat értelmezésének fundamentuma. A számkoncepció dönti el annak a világnak szerkezetét és képét, amelyben élek, s így annak az életnek alakját és értelmét és súlyát és értékét, amelyet élek. Az eldologiasodott számkoncepció következménye az

emberi létezés területén azt az irreális helyzetet teremtette, amelyben annak színtelenné és értelmetlenné és absztrakttá és személytelenné kellett válnia. A kvalitástalan számkoncepció megteremtette a kvalitástalan embert. Vagyis a kvalitástalan ember megvalósítása törvényes és hivatalos életterv lett. [...] Ez a minőségtelen, mennyiségi ember, akit úgy ismerünk, hogy tömeg.”²⁹ (Ezzel már más vonatkoztatásban is találkozunk – talán nem véletlenül.)

Ne gondoljuk, hogy az amerikai közgazdaságtan, pontosabban annak szolgálatában álló európai közgazdászok nem tudnak a számértékelés metamorfózisáról. T. Sedláček példáját említjük, így ír: „A közgazdaságtan többféleképpen is használja a mítoszokat. Először is feltevésekben akaratlanul is ezekből merít. Másodszor pedig, maga is kreál mítoszokat és történeteket. A homo oeconomicus modellje is egy ilyen mítoszmodell. Az, hogy a történetet matematikai bundába burkoltan mesélik el, semmit sem változtat burok misztikumán.”³⁰ Nem mehetünk el azon félreértések, torzítások sokasága mellett, amelyek ebben a néhány mondatban rejtőzködnek.

- A hiteles közgazdaságtannak – értsd: a primordinális tradicionalitás bázisán – nem választási lehetősége, hogy „használja” a mítoszokat, alapállás, hogy mítoszokra épül.

- A „többféleképpen” és az „akaratlanul” szóhasználat logikailag kissé problémás. A többféleképpen helyett a „mindig” a megfelelő állítás, az „akaratlanságnak” pedig úgy van értelme, hogy a létrontás mai fokán sem tudja megkerülni a közgazdász a mítoszokat.

- A „maga is kreál mítoszokat” megjegyzés viszont arra utal, hogy Sedláček úr nem tisztázta magában a mítoszok keletkezésének mikéntjét és súlyát.

- Az idézet 4. és 5. mondata kiválóan példázza, hogy az antitradicionalitás létlejtőjének alján a kiürített ember, illetve kiürített szám mivel tölthető meg, itt például homo oeconomicus-szal, de a könyv még hosszan sorolja az uralkodó mikroökonómia egyéb degenerációit, úgy mint az „ember tökéletesen racionális lény”, a döntéshozó „tökéletesen informált”, érvényesül „a láthatatlan kéz” mechanizmusa, a történetek a „szabad és önrendelkező” emberről szólnak, „állandó a fejlődés” stb. Ezek lennének az újkori közgazdaságtan „mítoszai”? Sedláček úr törekvése, hogy a mítoszok szerepét bevonja a közgazdaságtan világába tiszteletre méltó, botlásai, mentegetőzései az antitradicionalista, pozitivisták közgazdaságtannal szembeni vitában „bocsánatos bűnnek” tekinthetők.

Térjünk vissza – nem megfélemlítve a fentiekre – a „technofasizmus” fogalmunkhoz! A számításon alapuló, emberléptéket meghaladóan gyors, grandiózus és tömegszerű nagytechnika tulajdonságai külön-külön is végzetes veszélyeket hordoznak (megjegyezzük, ezek elválaszthatatlanok), ráadásul olyan intézményeket, munkamegosztást, életmódot kényszerítenek a tömegekre, amelyek egyre távolabb kerülnek egy, még emberinek nevezhető társadalomtól. Az embereket biomasszaként kezelő világkorporációk (a közönségnek nyújtott haszon alapján a legsikeresebbek), karöltve a laboráns és a kollaboráns nemzeti politikai elitekkel, a média- és tudományos szolgánéppel, az érdekvédelmi szervezetek képviselőivel szinte ellenállás nélkül valószínűsíthetik meg elképzeléseiket. Közel vagyunk ahhoz, hogy megjelenjenek közöttünk a génmódosított, születésükkor chippekkel ellátott embertársaink(?!). Egy ilyen világot ír le S. Georg is a Luganói tanulmány című könyvében. Ha ez a forgatókönyv „diadalra jut, akkor egy olyan fasiszta rendszer keletkezik, amelyben nincsenek koncentrációs táborok és gázkamrák, de a megavállalkozások (társaságok) uralkodnak, egy vallásszerű, mindent magába foglaló ideológiát vernek a nép fejébe a szolgálatkész média segítségével; tömeges megfigyelések lesznek, és lesz egy uralkodó faj, amely, ha neki tetszik, katonai erővel oldja meg az alacsonyabb rendűek gazdasági korlátozását, kulturális becsapását.”³¹ Ugyanez vár a sötétebb bőrűekre, a „hűtlen fajokra”, valamint a saját táborukból dezertálókra – írja George M. Heidegger

értékelésében: „Az újkori tudomány és a modern technika előrehaladása »ma még elképzelhetetlen állapotokig [fokozza] a föld kizsákmányolását és kihasználását, valamint az ember tenyésztését és idomítását.« ... A természettudomány által a létezőről leválasztott természet a technika által »a vége felé gördülő pusztulás«... állapotába kerül.”⁷³²

Nem válaszoltunk még arra a kérdésre, hogy a technofasizista szóösszetétel második tagjára miért esett a választás. Polányi Károly szerint „az összes fasizista irányzat lényege az antiindividualizmus.”⁷³³ Ad abszurdum értelmezve meglehetősen közel jutunk a személytelenedéshez, a tömegember fogalmához. Ebben a közelítésben tehát egy technikával uralt tömegember tartalomhoz jutunk. A fasizmus második jellemzőjeként a korporatív társadalomszerveződést szokás megjelölni. A korporáció (hivatásrendi szervezet) nem hordoz a fasizista ideológiára emlékeztető töltetet, de nem ideológiamentes. A nyugati iparosodás hozta magával, hogy a gazdálkodás során érintett szereplők (munkaadók, munkavállalók és az állam) párbeszédbe kezdenek, együttműködnek érdekeik összehangolását célozva. Szokás tripartit rendszerről is beszélni. A globarokrata libertinus környezetben némileg módosul a szokásos korporációban érintettek szereposztása, jellemzően a formális intézményesülés elmarad, a munkaadók oldalán a transz- és multinacionális vállalatok érdekei válnak dominánssá, legtöbb esetben közvetlenül (sokszor informálisan) a kormányokkal együtt alakítanak ki közös platformot. Különösen a libertinus politikai pártok mennek elé a transz- és multinacionális érdekeknek. A munkavállalók szerepe ebben az új korporációban elhalványul. A multi- és transznacionális vállalatok dominanciája megnyilvánul abban is, hogy a nemzetek feletti intézményeken keresztül tudják érdekeiket érvényesíteni, ebben a vonatkozásban a nemzeti kormányok, nem is beszélve a munkavállalók érdekvédelmi szervezeteiről egyaránt másodlagossá válnak. A nemzetek feletti pénzügyi intézmények (Nemzetközi Valutaalap, Világbank, City of London, New York Stock Exchange stb.), a hitelminősítők (Standard and Poor's, Fitch stb.), az integrációk (EU, EFTA, NAFTA stb.), a világot behálózó hírszatórnák (ABC, CBS, CNN, Time Warner, Newsweek, New York Times stb.) közös gazdasági érdeke kitapintható! Az ilyen módon szerveződött intézményesültséget neokorporativizmusnak is nevezhetjük.

A technofasizmus kifejezéssel azért is kénytelenek vagyunk élni, mert a nyugati kultúrkör elmúlt két száz évének megvalósult utópiáit (liberalizmus, bolsevizmus, fasizmus) értékelők az utóbbiról alakítottak ki legviszatasztóbb képet, tették ezt a közvéleményt manipuláló libertinus médiaoligarchia révén. Ebben a vonatkozásban egyetértünk az új baloldali kritikával (S. George), nevezzük nevén a jelenségeket, még akkor is, ha éppen a „címkézőkre” – értsd: libertinusok, baloldaliak – száll vissza a pejoratív tartalmú jelző. Hogy a technika nem érték- és ideológia-közömbös mi sem bizonyítja jobban, mint V. I. Lenin megfogalmazása: „A kommunizmus – egyenlő szovjet hatalom, plusz az egész ország villamosítása.”⁷³⁴ A kommunizmus bolsevik változata ugyan „elnapolódott”, de a villamosítás csernobili szarkofágja, mint a villamosítás, illetve a technika végkifejlete arra is figyelmeztet, hogy ennek a „hatalomnak” aligha szabadna teret adni az emberi létezés gyakorlati alternatívái között. „A csernobili katasztrófa az eddigi legnagyobb törést jelenti a történeti időben: ekkor és ott vált kétségtelen bizonyossággá, hogy sorsa alakításában az ember mellé egy arctalan alany emelkedett.”⁷³⁵ Ez az arctalan alany (a technika fétise) legnagyobb szellemi és materiális hatalomra az Amerikai Egyesült Államokban jutott, úgy is fogalmazhatunk itt jutott a létrontás, a létbekebelezés a legmagasabb fokára.

(A válság színterei) A globarokrata libertinus technofasizmust – a történelem felszínén – a liberalizmus, a bolsevizmus és fasizmus megvalósult utópiák szintéziseként írtuk le, s ez a társadalomszerveződési mód került krízisbe. A krízis tárgyi oldalának beálltságáról,

organikus egységbeforrásáról a reflektáló váltságtudat, pontosabban a gondosan ápolts hamis váltságtudat árul el legtöbbet. Ez a váltságtudat nem egynemű. Az egyének, a tömegemberek nem tudatosítják, nem öntik fogalmi formába sem az általános válságot (nincs tudomásuk az antitradicionalitás létrontásának fokozatairól), sem annak bármilyen részleges formában való megjelenéséről; pl. a természet végzetes pusztulásáról, a nagy technika és a nagy szervezeti rendszerek emberi létezését veszélyeztető diszfunkcióiról, az irracionális munkamegosztásról, a lelketlen oktatásról, az elgépiesedett egészségügyről és igazságszolgáltatásról, a magán- és közélet kiüresedéséről stb. A sor hosszasan folytatható. A tömegemember lelkén mindez lassan, beszívároghat, szinte észrevétlenül hatalmasodik el. Némi rossz közérzet, anyagi hiányon kívül nem érzékelnek, s nem tudatosítanak önmagukban figyelmeztető vészjeleket. Felesleges ennél a jelenségnél elidőznünk, mert nem az „anyagba leszálltak” feladata társadalmi válságok okai után kutakodni, különösen nem civilizációs krízisről elmélkedni. Szerepük természetesen nem merül ki annyiban, hogy elszenvedik a létrontást/léttromlást, elvégre a késő újkori demokráciák legitimitásukat döntően az „anyagba leszálltak”⁷³⁶ szavazataitól nyerik. Az igazi gond itt van, a tömegemember választható alternatívái olyan intellektuális forrásokból, olyan tényleges hatalmi centrumokból származnak, amelyek tartalmát alapvetően a globalokrata libertinus technofasiszták szűk, talán még nem teljesen homogén oligarchiái határozzák meg. Mondanivalónk szempontjából középpontba a hamis váltságtudattal bíró oligarchák képviselőinek válaszait állítjuk. (A tömeg és az oligarchák reflexióit értékelő elitek az újkorban, kivált a későújkorban ugyan még ontották figyelmeztető elméleteiket, „próféciáikat” – egyre zavarosabb megfogalmazásokban, egyre erőteljesebb minőségben –, de valójában akarva-akaratlanul az oligarchák megerősítését szolgálták; egyrészt az oligarchák által finanszírozott műhelyek (intézetek, tanszékek, akadémiák) alkotói pontosan tudják/tudták, hogy meddig terjedhet kritikájuk, alternatívát kínáló világuk határai, másrészt a fel-feltűnő hiteles szellemi termékeket éppen az előző csoport által periférizálják, elhallgatásra kárhoztatják, kritikailag megsemmisítik, egzisztenciálisan ellehetetlenítik. Ez utóbbi munkát a tömegoktatók, a tudományiparosok, az „akadémiai létrák artistái” önként, szinte kéjjel elvégzik.)

A hamis váltságtudattal bíró oligarchák, tudományos és média szócsöveik bátran, harsogóan, alig leplezett kitörő lelkesedéssel hirdetik: itt van a legújabb monetáris világ-válság. (A 2007/2008-ban USA-ból útjára indult ún. másodlagos jelzálogpiaci válságról van szó.) Végre itt van; mi ismerjük természetét, ismerjük azokat a célokat, eszközöket és módszereket – elvégre mi teremtettük, mi tartjuk fenn ezeket –, amelyek ugyan némi funkcionális zavarról árulkodnak, de izgalomra nincs ok, már is intézkedünk: 1. előre-látásunkat igazolja, hogy az államot teljesen nem számoltuk fel, így a „minimális állam” maximális segítséget tud nyújtania saját hibájukon kívüli okból bajba jutott bankjainknak, 2. meg fogjuk erősíteni önmagunk ellenőrzésére felállított bankfelügyeleti törvényeinket, hitelminősítőinket. A 2007-es spekulációs pénzügyi válság kirobbanását követően a neo-liberális gazdaságpolitikák – félretéve az állam gazdasági szerepvállalásával szembeni dogmáikat – grandiózus méretű segítséggel siettek a bankok megmentésére. „A likviditás biztosítása érdekében a jegybankok fokozták aktivitásukat... A legnagyobb mértékű, a GDP 90 százalékát meghaladó intervencióra az Egyesült Királyságban került sor, de az USA esetében is masszív, 70 százalék feletti volt ennek összesített mértéke. A gazdasági és Monetáris Unió ehhez képest jóval szerényebb, mindössze a GDP alig negyedére rugó jegybanki és kormányzati beavatkozást eszközölt.”⁷³⁷ A jegybank és az állam ilyen mértékű beavatkozásából az uralkodó közgazdaságtan nem azt a következtetést vonta le, hogy egy velejéig romlott rendszer szolgálatában áll, amelynek felelőtlen urai kezéből esedékes

lenne kivenni a kormányrudat, hanem a fennálló pénzügyi hatalmi konstelláción mit sem változtat. A szokásos banki kockázati gyakorlatot és a Bázeli II. tőkeemfelelési előírások kerítéseit úgy fújta el a válság vihara, mint a szél az összegereblyézett őszi levélkupacot. A megoldás irányát kijelölő bankárok – mint a válság okozói és megoldói – nem győzik hangsúlyozni, hogy a globalizáció kerülne veszélybe, ha a jelenlegi pénzügyi válságot saját körön belül nem sikerülne konszolidálni. A nemzeti szintű megoldások – figyelmeztet a Deutsche Bank vezérigazgatója J. Ackermann – a „globális piacok szétrendezéséhez vezethetnek”, a HSBC³⁸ egyik vezetője pedig így fogalmaz: „a szabályozásért felelősök horgonyt raknak a globalizációra”.³⁹ (Vegyük észre, ebben a körben a globalizáció az egyetlen értelmes stratégiai irány, ezek az oligarchák a legelemibb filozófiai antropológiai, társadalomontológiai, rendszerelméleti, erkölcsi alapelvekről – amelyek egytől-egyig szemben állnak a globalizáció jelenségével – nem akarnak tudomást szerezni.)

Ilyen egyszerű lenne a legújabb pénzügyi válságból való kilábalás? S valóban, a pénz- és banktörténet arról árulkodik ős-ős időktől fogva, hogy egy-egy csereközösségben (városállam, régió, mai újkori nemzetállam, integrációk, pl. Monetáris Unió) maguk a bankárok teremtenek a pénzügyi válság számára törvényeket. Az új játékszabályok teremtése és azok egyidejű megszegése – éppen az alkotók révén – a pénz- és banktörténet lényege. Ennek a rendszernek a természetéhez úgy tartozik a csalás, mint a skorpióhoz, hogy szúr. Különösen az újkorban, az itáliai, majd német-alföldi, később angol-amerikai pénzszakemberek szorgalma, beteges, kontroll nélküli pénztechnikai innovációi vezettek el a mai pénzhez és pénzügyi intézményi rendszerhez. Fejetetejére állítva a gazdálkodás természetes rendjét. Lényege: a valamikori reál gazdasági folyamatokat pusztán olajozó pénz önálló hatalomra tett szert, nem különben a bankplutokrácia.⁴⁰

Amilyen mértékben a modern pénz elszakadt az aranytól, az áruvilágtól, olyan arányban szerezte meg a világgazdaság és -politika feletti hatalmat. A mai pénz tehát belsőértékkel (arany, áru, munka) nem bír, számítógépes jóváírásokon, ezekhez köthető álpénzeken (derivatívák) alapuló, bankplutokrácia által nyújtott hitel. Ezért mondhatja a globalokrata libertinus tudományos „szolganép” – minden elemi gazdálkodási és közgazdaságtani szabályt semmibe véve –, hogy 50-szer, 100-szor, 1000-szer több „pénz”, pontosabban álpénz van forgalomban, mint amennyi a világgazdaság konszolidált működéséhez szükséges. A helyzet képtelensége könnyen belátható. A kereskedelmi bankok profitésége megtalálta azokat a kitörési pontokat, amelyek nem veszélyeztetik az infláció elfutását – elvégre a világ tőkés hatalmasságainak egyik első számú érdeke a vagyon értékállandósága – ugyanakkor újabb és újabb spekulációs terek nyitásával, újabb és újabb pénzhelyettesítők (kvázipénzek) teremtésével (banktechnikai eszközök innovációjának hívják) elárasztják a világgazdaságot, megkeresve azokat a „prédaterületeket”, ahol némi reáliát állíthatnak a „kreált-pénzmennyiség” mögé. Ennek a mechanizmusnak, amely mögött a világ vezető hatalmasainak jegybankjai (mindenekelőtt a FED áll), hitelminősítők, apologetikára kész tudományos apparátusok, befektetőket manipuláló „szakmédiá”, s nem utolsósorban a provinciákon kiszolgáló szerepet játszó politikusok állnak, az elsődleges következménye az államok/városok/cégek/háztartások eladósodása, s talán pontosabb, ha úgy fogalmazunk eladósítása. A világ vezető nagybankjai, befektetési alapok stb. olyan tőkeerőt képviselnek, hogy a gazdaságilag erős országok (Nagy Britannia, Oroszország, Japán, Indonézia, Mexikó stb.) pénzügyi instabilitását (értsd: megsarcolását) is el tudják érni, nem is beszélve a kis- és közepes országok kiszolgáltatottságáról.

Konszolidált gazdasági rendszerekben a stabil pénzekhez stabil forgási sebesség társul, így az adott csereközösség pénzforgalmánál kevesebb pénzre lenne szükség. Ennek a feltétele természetesen a valóban választóinak felelős kormányzatok által, valódi ellen-

őrzés alatt tartott állami jegybankok, s szigorúan szabályozott kereskedelmi banki hálózatok lennének. Tovább megyünk, a világ elfajzott pénzügyi rendszere tökéletesen érett, hogy társadalmi tulajdonba kerüljenek a nagybankok, az Egyesült Államok esetében a FED államosítása is időszerű, ráadásul az új tulajdonlás megkövetelné a lehető legszélesebb transzparencia (átlátszóság) biztosítását. A konszolidált társadalmak és gazdasági rendszerek viszont nem kedveznek az extraprofitoknak és az extrakamatoknak. A átlátszóság, a szabályozottság mellett pontosan megítélhető, hogy ki, mivel járul hozzá a társadalom anyagi feltételeinek megteremtéséhez. A globalokrata libertinus technofasiszta oligarchák ettől irtóznak legjobban: a rendezettségől, a tisztánlátástól. Helyzetük feletébb veszélyes, két oldalról is kihívások fenyegetik a fennálló nemzetközi intézményi kreálmányukat. Egyrészt, fenn kell tartani az egyes nemzeti kormányok, integrációk látszatszuverenitását, ezzel ösztönözve a zsákmányszférákat teljesítményre. Másrészt, nagy gondot kell fordítani azon kezdeményezések elnyomására, amelyek a látszatszuverenitást át kívánják törni. A racionalitás-irracionalitás, demokrácia-manipuláció összekeveréséből teremtett homályos nemzetközi játékszabályok rendszere valójában a leleplezés előtt áll. Magyarország példája bizonyító erejű esettanulmánynak tekinthető.

(*Intermezzo – Magyarország esete*) 2010. április 11-én Magyarországon az országgyűlési választásokon kétharmados többséget szerzett a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség és a Kereszténydemokrata Néppárt jobb-közép pártkoalíció. Görögországnál súlyosabb társadalmi-gazdasági válságtünetekkel vette át a pártszövetség az ország kormányzását. Az eladósított/eladósodott ország kiemelkedően elsőszámú makroökonómiai gondja volt a fizetéseképtelenség elhárítása. (Nem tekintjük feladatunknak, hogy a kormány intézkedéseinek általános értékelését adjuk, csak arra koncentrálnunk, hogy a globalokrata libertinus háttérhatalom viszonyulását bemutassuk, amikor a kormány ún. unortodox gazdaságsszabályozó eszközeinek alkalmazására reagált.) 1. A globalokrata libertinus háttérhatalmak érdeke volt, hogy Magyarország a pénzügyi összeomlást elkerülje. Itt nem zárjuk ki, hogy léteznek olyan elfajult hatalmi csoportosulások külföldön, belföldön egyaránt, akik Magyarország pénzügyi összeomlását örömmel konstataálták volna. Ne feledjük, Magyarország közepesen ellátott ásványkincsekben, termőföldje, vizei pedig kiemelkedő lehetőségeket hordoznak, s ráadásul emberitőke-állományának minősége – több évtizedes szisztematikusan pusztítás ellenére – kiváló, különösen a végtelen türelmesség nemzeti képességgépotenciál vonzó a karvalytőke számára. Fontos ösztönző erő az ún. komprádor burzsoázia és értelmiségi rétegek túlsúlya a kultúrában (egyetemen, tudományban, művészetekben, médiákban.) Valószínűleg a világkultúrában egyedülálló jelenségről van szó; az ötszáz éves birodalmi függés (oszmán, osztrák, német, orosz, globalokrata libertinus oligarchiák) kitermelte az idegen elnyomó hatalmakat szolgáló „elitet”, szokás labancokról is beszélni. A labanc – értelmezésünkben – mindig készen áll hazája idegen hatalmi erők kezére játszására. (Ennek a mentalitásnak a győzelme végzetes, visszavonhatatlan sebeket ejthet a magyar kultúrán, ad abszurdum Magyarország történelmi egzisztálása kerülne veszélybe!) 2. A globalokrata libertinus oligarcháknak érdeke, hogy Magyarország továbbra is a szakadék szélén, vagy legalábbis közelében egzisztáljon. Ezzel magyarázható az a minden tárgyszerűséget, minden – formálisan hirdetett – jogszerűséget, s minden elemi morált, kulturáltságot nélkülöző támadássorozat, amely azon törvénykezések ellen irányult, amelyek stabilizálták Magyarországot, amely – kétharmados népfelség mellett – a kommunista diktatúra egyenes ágú szellemi leszármazottait, a „rendszerváltás” zűrzavarában köztörvényes tolvajlások résztvevőit, a magyar szellemi élet megnyomorítóit vette oltalma alá. Brüsszeli tetemre hívások, strasbourg

bíróságra, Velencei Bizottságra adott ügyek, a nemzetközi baloldali és libertinus sajtó elemi hazugságokat tartalmazó „hírei”, a félreinformált hitelminősítők elvtelen jelentései, félig vagy teljesen informálatlan politikai korifeusok, közöttük közönséges szélhámosok, pszichopata személyiségek Magyarországra uszításai stb. arról árulkodnak, hogy a nemzetközi oligarchák még a „kis” Magyarországot, mint „prédaterületet” sem kívánják befolyásolási, pontosabban irányítási körükből kiengedni. A nemzetközi nyomásgyakorlás mögött két – egymástól nem független – ok áll, egyrészt a helyi „labancok” nemzetközi „segítség” kérése, másrészt Magyarország kifosztásában érdekelt országok, pénzügyi szervezetek, transznacionális társaságok támadásai. Magyarázhatnánk-e mással pl. P. R. Krugman Nobel-díjas közgazdász sorait, amelyek óva intik a világot egy csírázó kelet-európai diktatúrától: „Mégis balgaság lenne elbogatellizálni, mekkora veszélyt jelent az elhúzódó válság a demokratikus értékekre és intézményekre. Mert a valóság az, hogy a nyugati világban egyértelműen felerősödtek a szélsőségek: radikális bevándorlás-ellenes mozgalmak, radikális nemzeti mozgalmak és igen, tekintélyelvű nézetek is tapasztalhatók mindenfelé. Sőt, az egyik nyugati ország, Magyarország máris szépen halad egy olyan tekintélyelvű rezsim kiépítése felé, amely erősen emlékeztet az 1930-as évek Európájában terjedő autoriter rendszerekre.”⁴¹

Magyarország száz év óta nem tudott olyan politikai elitet önmaga elé állítani, amelyik a magyar ősi tradíciók kulturális bázisán a nemzet érdekeit tudta volna képviselni a történelem színpadán. 2010 után, a szerencsés egybeesések esetenként valóságos államférfi karizmával megáldott vezetőket juttattak szerephez; a 40–50 év közötti, tapasztalt, politikához, szakterületéhez értő, becsületes állami vezetők tucatjai adnak esélyt, hogy Magyarország minimalizálja a spekulációs, a pénzügyi, a kulturális válság kihívásait.

A néppárti-szövetség alkotta kormány tényleges intézkedései, s főként szándékai és a globalokrata libertinus oligarchák és hazai kiszolgálóik ezen intézkedésekre adott alpári, a valamikori európai kultúrához méltatlan reflexiói között akkora szakadék tátong, hogy e jelenség mellett nem mehetünk el szó nélkül. A nyugati kultúra előrehaladott létromlását aligha lehetne látványosabban bemutatni, ezért választottuk ezt az „esettanulmányt”.

A libertinus oligarchiák a kitérés kísérleteket, tisztánlátásokat, ösztönös megérzéseket (értsd: általános romlásra adott spontán lázadásokat) úgy tudják megelőzni, letörni, lehetetleníteni, ha maguk „leplezik le” magukat. Hétköznapi szociálpszichológiai jelenségről van szó. Ha az egyik ember a másik lábára lép, s azt mondja, elnézést, a legtöbb esetben a sértett rámosolyog, és azt mondja: nem történt semmi – menjünk tovább. A jelenlegi civilizációs válságon belüli kis szokásos pénzügyi válságban mintha másról lenne szó.⁴² A lábtaposók attól félnek, hogy a sértettek nem hiszik el, hogy nem szándékos taposásról van szó. Ez veszélyes játék, a fennálló nemzetközi pénzügyi intézményekkel szembeni lojalitás visszavonása következhet be. Egyre többen felvetik, hogy A. Greenspan (az USA jegybankjának volt elnöke) és körei nem pénzügyi lángelmék – mint ahogyan a szálnalmas magyar szolgahad (közgazdászok, zurnaliszták) sugallták éveken át –, hanem első értelmezés szerint szakmájukat ugyancsak nem uraló kreatúrák, második értelmezés szerint leleplezhető manipulátorok. (Egyik változat sem vigasztaló a nyugati civilizációra nézve, de a létromlás korszakában különösebb meglepetést sem jelent.) A felszínen a 2007/2008-as pénzügyi válság Greenspan elnökségének idejéből eredeztethető, valójában a gyökerek messzebbre nyúlnak. A XIX. század első hónapjában II. Ferenc német-római császár és magyar király uralkodása idején M. A. Rothschild alapította magánbankház vette át a birodalom pénzügyeinek intézését. Ez az egyedülálló szerep némi önteltségre ragadtatta a bankárt, amikor a legenda szerint az mondta: „Engedjék meg, hogy ellenőrizhessem egy ország pénzügyrendszerét, hogy ki hozza törvényeit, már nem érdekem.”⁴³ Ez a megnyilatko-

zás talán akkor még csak sejtés volt. Azóta ez az igény maradéktalanul valóra vált, sőt túlteltjesült. Az euroatlanti kultúrkör államaiban a törvényhozás a nemzetközi pénzülgarchia markában van. Nem képletesen, hanem valóságosan. „Ma is még általános az a közhiedelem, hogy a központi bankok annak az államnak a tulajdonában vannak, amelynek a területén működnek. A valóság azonban az, hogy a pénzvagyon magánmonopóliumával rendelkező kis létszámú és zárt elit ellenőrzi a központi bankokat.”⁴⁴ Napjaink pénzügyi válsága az oligarchiák válasza azokra a társadalmi-gazdasági feszültségekre, amelyekről a válság kommunikációjában egyetlen szó nem esett, s nyilván nem is fog. A válság pszichózisa szerint a tömegember várja a megoldást. Meg is fogja kapni, a régi dédelgetett álmom felé újabb lépésekkel fognak közeledni a pénzügyi válság okozói, másként haszonélvezői. A globalokrata libertinus technofasizmus az ígért „megoldással” valószínűleg végkifejletéhez érkezett. A világgazdaság, mint csereközösség visszavonhatatlanul uralkodóvá vált, nincs vissza út – hirdetik a már idézett bankárok, egyetemi tanárok, euro- és globalo-politikusok. A világgazdaságnak világállam dukál, a világállamnak pedig egy pénz. Ezzel vége lehetne az árfolyamkockázatoknak, vége a spekulációnak. Csak bízzatok bennünk, el fogjuk hozni nektek az „örök békét” – érvelnek.

S valóban, ennek a pénzügyi válságnak is a bizalom a titka; bankok és bankok, bankok és betétesek, kölcsönzők (vállalatok, háztartások) között. A bizalom, mint jelenség megszűnik elhagyja a gazdaság és a közgazdaságtan értelmezési tartományát. A szociálpszichológiában találjuk meg elsősorban a magyarázatot. A jelenség összetettsége ad lehetőséget, hogy korunk valóságos válságának igazi okairól és jól belátható következményeiről is szót ejthessünk. Ez a lehetőség ad arra esélyt, hogy a szakmai véleményformálók „engedélyezett” értelmezési mezejéből kilépjünk.

A XX. század, s talán minden idők egyik legjelesebb magyar gondolkodója, Hamvas Béla „A világválság”-ról értekezve pontosan megjelöli azokat a szerzőket (S. A. Kierkegaard, F. Nietzsche), akik már a XIX. században megnevezték a nyugati kultúra, s ezen belül – nem eltávolodva a témától – a gazdaság válságának okát. „A modern krízis, vallásos krízis. Minden más függvénye ennek az egynek: politika, társadalom, gazdaság, művészet, filozófia.”⁴⁵ Egy globalokrata libertinus entellektüel, aki megszólítottának érzi magát – némi ironiával az ajkán – erről így gondolkodik: tovább léphetünk, úgy látszik nincs itt számottevő ellenérv, tettnek még a csírája sem. Útjaink tehát ezen a ponton elválnak. Pedig a nyugati kultúrában, ha perifériára szorítottan is, de létezik az a szellemi kör, amely a későújkor megvalósult utópiáin (liberalizmus, fasizmus, bolsevizmus, libertizmus) túl kíván lépni. A megvalósult utópiák ingoványából visszatérni egy nem utópikus, a természetet és a társadalom elemi reprodukciós köreit szem előtt tartó társadalomhoz nyilván nem lesz királyi út, de lassan összeérnek feltételei. Egy olyan társadalomszerveződés, amely alig több mint 200 év alatt összezúzta a társadalom elemi létfeltételeit (egészséges víz, föld, levegő, kohézióval bíró közösségek, az egyén lelki harmóniája) nem kaphat bizalmat, bármilyen manipulációs technikák próbálják is azt kisajtolni. Természetesen nem a tudatos ellenállás emel gátat, bár kétség kívül búvópatakok formájában ez is jelen van, hanem azok az életet igenlő ösztönös válaszok, amelyek irdatlan áldozatokat vállaltak eddig is. Azok a családok, nagycsaládok, kommunális életterek, amelyek túléltek a megrázkódtatásokat, rátalálhatnak a megvalósult utópiák előtt elvesztett utakra...

A bizalom csak olyan közgazdaságtan és gazdasági rend sajátja lehet, amely nem életellenes, amely begyógyítja a természet sebeit, s főként helyreállítja a társadalmi együttélés elemi, elfelejtett normáit. Nem a semmiből kell felépíteni ezt a közgazdaságtant, mindig is létezett. Elég csak az első későújkori értelemben tudományosnak tekinthető közgazdaságtani iskola jeles szintetizálójának, J. S. Millnek a gondolatait felidézni: „...a

tőke és a népesség változatlan állapota nem jelenti az emberi fejlődés változatlan állapotát. A szellemi kultúra minden fajtájának, valamint az erkölcsi és társadalmi haladásnak itt legalább akkora tere lenne, mint bármikor is volt. Ugyanannyi lehetőség nyílna az élet művészetének fejlesztésére és sokkal több valószínűsége lenne annak, hogy az valóban fejlődjék is.”⁴⁶ Ebben a szellemben íródnak az ún. ökológiai ökonómiai művek. A hiteles közgazdaságtan főáramlatát ezek a művek jelentik, így elég lenne ezeket az ökonómia címszó alá sorolni – jelző nélkül –, míg az uralkodó főáramlatú közgazdaságtant kellenne beszédesebb jelzős szerkezetben használni, pl. globalokrata libertinus technofasiszta közgazdaságtan.

H. E. Daly az ökológiai ökonómia atyja, pontosabban a hiteles közgazdaságtan egyik jeles képviselője kijelölte a közgazdaságtan (politikai gazdaságtan) helyét és szerepét a társadalmi célok és eszközök spektrumán.⁴⁷ A közgazdaságtan pontosan középen helyezkedik el, főlé a társadalomtudományokat (pl. szociológia, politológia, pedagógia, pszichológia stb.) és a szellemtudományokat (esztétika, etika, teológia), alá pedig a műszaki és természettudományokat lehet besorolni. Ha a teológia a végső emberi célok vizsgálataért felel, s a további szellemtudományok a jóért (etika), szépért (esztétika), akkor a társadalomtudomány tárgykörei (egészség, nevelés, szociális és hatalmi viszonyok, kényelem stb.) eszköz szerepben vannak. Az utóbbiakra azonnal célokként kell tekintenünk, ha mögéjük a termelő eszközöket, a munkaerőt állítjuk. S végül, a végső eszközök (természet) felől a termelési eszközök és a munkaerő válik célá.

Könnyű lenne a helyzetünk, ha azt mondhatnánk, hogy ez a cél-eszköz-cél-eszköz... spektrum a későújkorban, tehát napjainkban feje tetejére állt, rosszabb a helyzet, összezavarodott. Ez a zűrzavar az oka, hogy a világméretű tudományos közbeszédben a felszínre került pénzügyi válság valóságos okairól, s következményeiről szinte nem is esik szó. Ez az állapot a pénzügyi oligarchiáknak kedvez csupán.

Be kellene látni, hogy a társadalmi döntés és cselekvés minden szintjéhez társítható válságjelenség. A legfontosabbakat emeljük ki.

1. A spiritualitás, a vallás válsága. A tudós papok az önkiüritésig „szétszedték” a keresztény mítoszt; nyomában nihil és értékszűzavar. A pozitivista teológiai okoskodások hozzájárultak a cselekvő szeretet kiüresedéséhez. Az akaratlan „szellemi pusztítás” mögött természetesen a szekularizáció, a materializálódás áll.

2. A kultúra válsága. Az értékszűzavar vezetett az euroatlanti kultúrkörben a hanyatláshoz. A kultúra (művészetek, oktatás stb.) feladata a közösségi eszményekre irányított szellemi és anyagi értékek egyensúlyozása. A nyugati kultúra elmerült az anyagiság és az individualizmus ingoványában. Az egészséges társadalom sejtjeit (család) és szöveteit (nemzet) szinte üldözi.

3. A politikai élet és a társadalom válsága. Európa-szerte, kivált Közép- és Kelet-Európában kétszáz év óta egy-egy emberöltőre három-négy forradalom, háború, s egyéb társadalmi felforgatás jutott. Ez, lelki és intellektuális károsodás nélkül elképzelhetetlen. Napjainkra teljesült a permanens forradalmárok álma, élethossziglani tanulásról, másként az egyén lelki békéjének természetellenes felforgatásáról van szó.

4. Gazdasági krízis. A világméretűvé terebélyesített munkamegosztás olyan durva szerkezeti zavarokat szült az egyes nemzetgazdaságokban, amelyek ma holnap az elemi reprodukciós köröket lehetetlenítik. Nyomában éhség, soha nem tapasztalt jövedelem- és vagyonegyenlőtlenség. A nemzetközi áru-, tőke- és munkaerő-áramlás révén – a liberális dogma szerint – gyorsan és rövidtávon jelentős többletjövedelem keletkezik minden gazdasági szereplőnél. A bérszínvonal kiegyenlítődéssel szemben valójában a multi- és transznacionális társaságok jutnak extraprofitához. Ugyanekkor az ún. negatív externáliák

(világkereskedelem okozta talaj-, levegő-, vízszennyezés, zajártalom, balesetek, ember- és drogcsempészet, bűnözés, pár óra alatt a világra terített baktérium- és vírusfertőzések, helyi kultúrák és közösségek ellehetetlenítése stb.) jelenségei és költségei megoldhatatlan feladatok elé állítják a nemzeteket, önkormányzatokat, családokat. A hitelválság nem oka a kibontakozó gazdasági válságnak, hanem egyik felszíni következménye csupán. A „hiperaktív” nemzetközi pénzügyi rendszer ragtapaszai időről időre megérkeztek a vérző „protektorátusi” területekre (pl. 2008-ban Magyarország megkülönböztetett figyelmet érdemelt, gondoljunk 25,1 milliárd dolláros hitelre, amelyet az IMF, a Világbank és az Európai Unió nyújtott), de az elfajult, életképtelen világgazdasági struktúra ezzel mit sem változott.

5. A tudomány és a technika válsága. (Tudományon itt a műszaki és természettudományokat értjük.) Az ipari forradalom óta újabb és újabb hullámokban, soha nem látott mértékben tárta fel a természettudomány a szerves és szervetlen világ titkait. Mivel a gazdaság, a politikum, a kultúra és a spirituális szféra nem állított az ember életvilága felől feltételeket, így azok a „csinálmányok” (kemikáliák, biotechnika, informatika, közlekedés, hírközlés, atomtechnika) amelyek az elmúlt kétszáz évben egyre fojtogatóbban körül vesznek bennünket, messze több kárt okoznak, mint hasznot. Legyünk következetesek, az ökológiai ökonómia jeles képviselői meglehetősen beláthatóan állítják, hogy a gépkocsinak, a műanyagoknak, a televízióknak stb. – bármennyi hasznos dolog jut is eszünkbe róluk – nincs létjogosultsága, mert velük a lopakodó önmegsemmisítés, a planetáris halál, az egész emberi faj kihalása, jobbesetben degenerálódása került napirendre, a már említett emberléptéket meghaladó sebesség, grandiozitás és tömegszerűség okán.

6. A Föld ökoszisztéma-válsága. A természet, benne az emberi természet reprodukciós köreinek zavarai (klímaváltozás, ózonréteg vékonyodása, sivatagosodás, állat- s növényfajok és fajták kihalása, a vizek, a levegő, a talaj szennyeződése stb.) az emberi létezés elemi feltételeit számolják fel.

A társadalmi célok és eszközök spektruma kijelöli, hogy válságos korunkban a válságjelenségek között milyen ok-okozati viszony áll fenn. A Földnek, mint globális ökoszisztémának a romlása egyre szembeötlőbb. Közelítésünk szerint e jelenség mögött a tudomány, a technika felelőtlen, zsákvadász „fejlődése” áll. Az elfajzott technikai és szervezeti rendszereket a liberális/libertinus gazdasági berendezkedés hozta létre és „ápolja”. A céljában, intézményeiben, szabályozó és motivációs eszközeiben eltévelyedett gazdasági rend működési keretfeltételei alig kétszáz évesek, a liberális/libertinus hatalmi viszonyok eredője. A politikai élet a kultúra medrében hömpölyög. Egy-egy kultúrkör abroncsait a XVIII. századig a nagy mítoszok tartották össze. Az ész százada – ígérete szerint –, a tudománytól és a művészetektől várta, hogy a nagy mítoszok „abroncsfunkcióját” betöltsék. A XX., még inkább a XXI. század felől jól látható, hogy ez a „program” – minden értékelés egybecseng – csődbe jutott. S végül: a kultúra hátterében a végső értékekért felelős spirituális szféra önkiüresítése áll.

Daly után tudjuk: ha napjaink pénzügyi válságának megoldása a cél, akkor ehhez a globalokrata libertinus politikai-gazdasági berendezkedést kell megváltoztatni. Elvi korlátjai nincsenek. Mint ahogy az sem megoldhatatlan, hogy a kultúrát hordozó intézményekben (iskolák, médiák, múzeumok stb.) helyreálljon az anyagi és tradicionális szellemi egyensúly. S végül: vajon mi tartja vissza a spirituális szféra felelőseit, hogy felvállalják küldetésüket? A rogyadozó vagy turisztikai látványossággá festett templomok harangzúgásai erre kell hogy figyelmeztessék papot, hívőt, hitetlent egyaránt!

Természetesen a cél-eszköz spektrum minden szintjén párhuzamosan van tennivaló, de az ok-okozati viszonyokról egyetlen szereplőnek sem szabad egy pillanatra sem megfedkezni.

(Összefoglalás – Magyarország küldetése) Óhatatlanul felvetődik a kérdés: mit lehet tenni Magyarországon? A gazdasági teljesítmény – a tények erről árulkodnak – nem elegendő, hogy Magyarország megszabaduljon az adósságállományától. Miközben javul a fizetési mérleg egyensúlya (a folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg összevont egyenlege), tehát nő a Magyar Nemzeti Bank devizatartaléka, a forint árfolyama folyamatosan romlik, noha a „piaci” logika szerint – s így tudják a közgazdasági kézikönyvek is – a forint iránti kereslet-növekedésnek a forint felértékelődését kellene eredményeznie, de semmiképpen sem folyamatos gyengülését. A forint gyengülése pedig nem teszi lehetővé az államháztartás konszolidált bruttó adósságának GDP-arányos csökkentését.⁴⁸ A világgazdaság jelenlegi rendszerében a reálgazdasági folyamatokat felülírják a „tőzsdecápák” manipulációi. A Wall Street, a londoni City stb. nagybefektetői, spekulánsai, „kreatív” brókerei prédaterületnek tekintik az egész világot, s ha a provinciákon még segítséget is kapnak zsákmányszerző tranzakcióikhoz, akkor végképp ne csodálkozzunk, hogy a gazdaság reál- és pénzügyi folyamatai elszakadnak egymástól, különösen így van ez egy olyan prédaterületen (értsd: Magyarország), amely ugyan kicsi, de az ökológiai és a kulturális kihívások fényében bizonyos „cápáknak” ígéretes lehet (lásd pl. Soros Fund Management törekvéseit vagy P. R. Krugmen tőzsdecápák vadászterületeit oltalmazó „önkéntes?” intelmeit stb.). Az elhúzódo ún. másodlagos jelzálogpiaci válság (amely valójában civilizációs válság) kell, hogy rádöbbsen a magyar szellemi élet stratégia alkotásra képes képviselőit: Magyarországot a globalizálódás végjátékában éppen úgy világtörténelmet írhat, mint 1956-ban. A „labancok” legújabb nemzedéke a rendszerváltást követő évtizedben a magyar tőkejóságok döntő részét a Mammon oltárára helyezte. Az ország természeti kincsei (mindenekelőtt termőföldje, erdei és vizei) és emberitőke-állománya viszont továbbra is vonzó lehetőségeket hordoz a kamat- és profitszivattyúkat működtető nemzetközi pénzoligarcháknak, a transz- és multinacionális társaságok tulajdonosainak. A idegen érdekek kiszolgálására mindenkor kész helyi politikai-gazdasági-tudományos vezető csoportok megkapnak minden anyagi, „szellemi” és médiatámogatást, hogy a globalokrata libertinus technofasiszta oligarcháknak teret nyissanak a gazdaságban – számos országban, így Magyarországon is ez vezetett a gyártmány- és tulajdoni szerkezet torzulásához –, nemkülönben a szellemi életben. A szolgálatkészség elmaradása, nem is beszélve a helyi érdekek „tőzsdecáppákkal” szembeni érvényesítéséről, szankciókat vonnak maguk után (a hitelminősítők irreális értékelését, tőkemenekítést, a helyi valuták árfolyamának manipulálását, a profitok repatriálását stb.). A létrontott nyugati kultúrától való függés bár súlyos torzulások (értékrendi, életmódbeli) forrása, de perdöntőnek az eladósítottságból fakadó kiszolgáltatottság fenntartását, a bénultságra kényszerítő kamatszivattyúk üzemeltetését látjuk. A megoldás a megfelelő világtörténelmi-világgazdasági konstellációban – ez bármikor napirendre kerülhet – az lehet, s ez világtörténelmi küldetésévé válhat a magyar nemzetnek, hogy a globalokrata libertinus technofasiszta bankároligarcháknak a hatalmi alapon „kreált” pénzéért – amelynek használati díját már többszörösen lerótt a magyar nemzet is⁴⁹ – nem fizetünk. Ez ugyancsak unortodox gazdaságpolitikai lépés lenne. A „nem-fizetés” jól megválasztott történelmi pillanatot feltételez, s bizonyára követőkre talál, s természetesen az lenne a legszerencsésebb, ha ezúttal Magyarország inkább követő szerepet játszhatna. (A felelősség azé, akinek előnye származott a kreált hatalom-pénzből.) Erre a pillanatra, amely valószínűleg az elfajzott nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásával jön el, fel kell készülni. (A világ 100 000 milliárd dollárnyi hitelállománya arra enged következtetni, hogy ez a „pillanat” talán nem is olyan távoli.) Ehhez a lépéshez, illetve ehhez a küldetéshez a nemzet vagyonának lényegi része, ti. az emberitőke-állomány rendelkezésre áll, s a természeti vagyon sem elhanyagolható. Több

évszázados tapasztalat, hogy a nemzetgazdaságokban a fizikai és a humán tőke aránya kb. 20 : 80 arányban oszlik meg. A magyar emberitőke-állomány szisztematikus leépítése, szerkezeti összekuszálása ellenére a mai napig rendelkezik olyan kreativitásról árulkodó vonásokkal, a természeti tőke pedig olyan produktivitási potenciállal, hogy a globalokrata libertinus gazdaság- és társadalomszerveződésen túl, a tradicionális kulturális emlékezetből feltámaszthatók olyan megoldások, amelyek az „uzsoracivilizáció” meghaladását eredményezhetik.

IRODALOM

- A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története.* Szikra, Budapest, 1950.
- Barócsi Zoltán – Somogyi Ferenc (2013): *Mit hordoznak a régiók?* www.sze.hu/fk/halado/Mit%20hordoznak%20a%20regiok.doc Letöltve: 2014. március 11.
- Braudel, F. (1979): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.
- Braudel, F. (1985): *A kapitalizmus dinamikája.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Daly, H. E. (1977): *The Steady-state Economy.* H. Freeman and Company, San Francisco, 1977.
- Drábik János (2002): *Uzsoracivilizáció. A kamatkapitalizmus új világrendje.* Gold Book, Budapest, 2002.
- Drábik János (2005): *A pénz diktatúrája.* Gold Book, Budapest, 2005.
- Drábik János (2007): *Orwellia.* Gold Book, Budapest, 2007.
- Epperson, R. A. (1985): *The Unseen Hand.* Publius Press, Tucson, 1985.
- Fehér M. István (1991): *Utak és tévutak. Előadások Heideggerről.* Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991.
- Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története, 1600–1800.* Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.
- Galbraith, J. K. (1990): *A pénzügyi spekulációk rövid története. Eufólia és csalódás.* AduPrint, Budapest, 1995.
- George, S. (2003): *Lugánói tanulmány.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
- Grotius, H. (1625): *A háború és a béke jogáról.* Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 1999.
- Hamvas Béla (1936): *Világválság.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Hamvas Béla (1947–1950): *Tabula smaragdina. Mágia szutra.* Életünk Könyvek, Szombathely, 1994.
- Hobbes, Th. (1651): *Leviatán.* I. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.
- Homonnay Farkas (1946): *Banktörténet. A fizetésközvetítés fejlődése Babylontól napjainkig.* Officina, Budapest, 1946.
- hu.wikipedia.org/wiki/Emberi_éspolgari_jogoknyilatkozata Letöltés: 2013. március 5.
- Hume, D. (1777): *Összes esszéi I–II. kötet,* Atlantisz Könyvkiadó (Medvetánc), Budapest, 1992.
- <http://www.econom.hu/valoban-egyetlen-szuper-tarsasag-iranyitja-a-globalis-gazdasagot/> Letöltés ideje: 2013. február 18.
- <http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vii-kulkereskedelem/mnbhu-fizm-20090330> Letöltés ideje: 2014. április 2.
- József Attila (1936): *A Dunánál. József Attila minden verse és versfordítása.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Korten, D. (1995): *A tőkés társaságok viláгурalma.* Kapu, Budapest, 1996.
- Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (2000): *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika.* Panem, Budapest, 2003.
- Krugman, P. R. (2012): *Elég legyen a válságból! MOST!* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
- László András (1995): *Mi a metafizikai tradíció? Óshagyomány. Tradicionális szellemi műhely, 1. sz. 2–9.* [web:] oshagyomany.vidya.hu/OH01/OH0101.html
- Losonczi Miklós – Nagy Gyula (2011): *A globalizáció és a 2007–2011. évi pénzügyi válság.* TRI-MESTER, Tatabánya, 2011.
- Mandeville, B. (1705): *A méhek meséje.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Mill, J. S. (1848): *Principles of Political Economy II.* The Colonial Press, London, New York, 1900.
- MNB időszaki átlagárfolyamok – MTI Eco: demo.mtieco.hu/Pages/hist.aspx?sub=1&CategoryId=19...4f83...

- Mill. J. S. (1859): *A szabadságról. Haszonelvűség*. Magyar Helikon, 1980.
- Ortega y G. J. (1930): *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995.
- Petőné Csuka Ildikó – Majoros András – Somogyi Ferenc (2008): A „homo oeconomicus” fogságában. *Polgári Szemle*, 2008. 4. évf. 2. sz.
- Polányi Károly (1930): A fasizmus lényege. Megjelent: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Polányi Károly (1946): *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Rousseau, J.-J. (1762): *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- Russel, B. (1946): *A nyugati filozófia története*. Gönczöl Kiadó, Budapest, 1994.
- Sedláček, T. (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2012.
- Smith, A. (1759): Az erkölcsi érzelmek elmélete. Megjelent: Fehér Ferenc (válogatta): *Brit moralisták a XVIII. sz.-ban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- Smith, A. (1776): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
- Spengler, O. (1918): *A Nyugat alkonya I–II. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Spinoza, B. (1665): *Etika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Tillmann, J. A. (1992): *Szigetek és szemhatárok*. Holnap Kiadó, Budapest, 1992.
- Tocqueville, A. de (1835–1840): *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

JEGYZETEK

- 1 http://www.portfolio.hu/gazdasag/elkepeszto-szamok_a_vilag_adossagarol.196333.html Letöltés ideje: 2014. április 2. Vannak horrorisztikusabb kimutatások is.
- 2 Hamvas Béla (1936): *Világválság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 65. o.
- 3 Spengler, O. (1918): *A Nyugat alkonya I–II. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- 4 Hamvas Béla i. m. 42. o.
- 5 László András (1995): Mi a metafizikai tradíció? *Őshagyomány. Tradicionális szellemi műhely*, 1. sz. 2–9. Elérhető: oshagyomany.vidya.hu/OH01/OH0101.html Letöltés ideje: 2014. április 2.
- 6 Polányi Károly (1946): *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 112. o.
- 7 Uo. 141. o. A „sztoikus elszántság”-ot kissé pontatlan megfogalmazásnak tartjuk, napjaink felől értékelve ezt a kort, inkább „utilitarista vagy hedonista elszántság”-ról lehet beszélni.
- 8 Valóban egyetlen szuper-társaság irányítja a globális gazdaságot? <http://www.econom.hu/valoban-egyeten-szuper-tarsasag-iranyitja-a-globalis-gazdasagot/> Letöltés ideje: 2013. február 18. A forrásra Tatay Tibor hívta fel a figyelmet.
- 9 Korten, D. (1995): *A tőkés társaságok világaluralma*. Kapu, Budapest, 130. o.
- 10 Drábik János (2007): *Orwellia*. Gold Book, Budapest, 2007. 43. o.
- 11 Uo. 16. o.
- 12 Drábik János (2005): *A pénz diktatúrája*. Gold Book, Budapest, 2005. 24. o. – tartalmi idézet.
- 13 Grotius, H. (1625): *A háború és a béke jogáról*. Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 1999.
- 14 Spinoza, B. (1665): *Etika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. 10. o.
- 15 Mill. J. S. (1859): *A szabadságról. Haszonelvűség*. Magyar Helikon, 1980. 110. o.
- 16 Ortega y G. J. (1930): *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995.
- 17 hu.wikipedia.org/wiki/Emberi_espolgari_jogoknyilatkozata Letöltés: 2013. március 5.
- 18 Tocqueville, A. de (1835–1840): *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 972–973. o.
- 19 Uo. 975–976. o.
- 20 Hobbes, Th. (1651): *Leviatán*. I. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. 170. o.
- 21 Smith, A. (1759): Az erkölcsi érzelmek elmélete. Megjelent: Fehér Ferenc (válogatta): *Brit moralisták a XVIII. sz.-ban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. Smith ebben a művében sztoikus alapon kinyilvánítja, hogy az emberi viselkedés erkölcsi keretek között értelmezhető, látványosan elutasítja az epikureusi hedonizmust: „azon érzületről, mint a Gondviselés kétségtelenül az emberi természet uralkodó princípiumának szánt,

- mindaddig oly kevéssé vettek tudomást, hogy még neve sincsen egyetlen nyelvben sem. Ez a szó: erkölcsi érzék...” 551. o.
- 22 Lásd erről Petőné Csuka Ildikó – Majoros András – Somogyi Ferenc (2008): A „homo oeconomicus” fogságában. Polgári Szemle, 2008. 4. évf. 2. sz. Ezt a szemléletet cáfolja A. Smith Az erkölcsi érzelmek elmélete című művének 1790-es 6. kiadása. A fő mű (Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól, 1776) emberfelfogásával szemben, ti. itt az ember önérdeket követő lény, Az erkölcsi érzelmek elméletében a „szimpátia”, tehát a társadalmi együttérzés kerül előtérbe, s ez a tény eldönteni látszik a Janus-arcúságot. Lásd: Smith, A. (1759): Az erkölcsi érzelmek elmélete, megjelent: i. m., továbbá: Smith, A. (1776): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
- 23 Hume, D. (1777): Összes esszéi I–II. kötet, Atlantisz Könyvkiadó (Medvetánc), Budapest, 1992. Pl. A kereskedelemről (13–28. o.). A laissez faire laissez passer elvének, másként a Láthatatlan Kéz mechanizmusának eredeti megfogalmazójaként B. Mandeville is megnevezhető. Lásd: Mandeville, B. (1705): A méhek meséje. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- 24 Lásd: Braudel, F. (1985): A kapitalizmus dinamikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, továbbá: Braudel, F. (1979): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.
- 25 Fináczy Ernő (1927): Az újkori nevelés története, 1600–1800. Könyvtértesítő Vállalat, Budapest, 1986. 252. o.
- 26 Lásd Rousseau, J.-J. (1762): Emil vagy a nevelésről. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- 27 Russel, B. (1946): A nyugati filozófia története. Gönczöl Kiadó, Budapest, 1994. 585. o.
- 28 M. Heidegger jellemzi így a későújkori technikáját. Lásd Herrmann, F.-W. von (1991): Technika, politika és művészet a Beiträge zur Philosophie-ben. Megjelent Fehér M. István (1991): Utak és tévutak. Előadások Heideggerről. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991. 49. o.
- 29 Hamvas Béla (1947–1950): Tabula smaragdina. Mágia szutra. Életünk Könyvek, Szombathely, 1994. 26–27. o.
- 30 Sedláček, T. (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Kiadó, Budapest, 2012. 151. o. Ezen a ponton ugyan bíráljuk a szerző gondolatát, de könyvet alapvetően kiemelkedően eredetinek tartjuk.
- 31 George, S. (2003): Lugánói tanulmány. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009. 18. o.
- 32 Herman, F.-W. von i. m. 49. o.
- 33 Polányi Károly (1930): A fasizmus lényege. Megjelent: Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 306. o.
- 34 A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra. Budapest, 1950. 290–291. o.
- 35 Tillmann, J. A. (1992): Szigetek és szemhatárok. Holnap Kiadó, Budapest, 1992. 61. o.
- 36 József Attila (1936): A Dunánál. József Attila minden verse és versfordítása. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 403. o.
- 37 Losonczi Miklós – Nagy Gyula (2011): A globalizáció és a 2007–2011. évi pénzügyi válság. TRI-MESTER, Tatabánya, 2011. 73. o.
- 38 HSBC = Hongkong és Sanghaj Bank Korporáció (Hongkong and Shanghai Banking Corporation).
- 39 Uo. 177. o. Ezen a bázison valóban csak annyit lehet várni, hogy a globalokrata libertinus oligarchák „Basel II. szinten” fognak – a globalizációt egyengető – szabályozást módosítani, ennek szellemében fogják a manipulatív hitelminősítőket is taktikaváltásra kényszeríteni.
- 40 Lásd Homonnay Farkas (1946): Banktörténet. A fizetésközvetítés fejlődése Babyontól napjainkig. Officina, Budapest, 1946, továbbá: Galbraith, J. K. (1990): A pénzügyi spekulációk rövid története. Eufólia és csalódás. AduPrint, Budapest, 1995.
- 41 Krugman, P. (2012): Elég legyen a válságból! MOST! Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012. 31–32. o. Ez a minden elemében problémás, sőt hazug szöveg nem magyarázható egy exhibicionista, alul- vagy félreinformált ember tévedésével. Krugman a világállam elkötelezett híve, a magyar kormány unortodox gazdaságsszabályozó intézkedéseiben dédelgetett álmainak tagadását ismerte fel, ezért sietett rágalmozásával a hungarofób magyarok segítségére. Érdemes felhívni a figyelmet, hogy a könyv amerikai megjelenésének évében (2012), az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg! Társ szerzőjével (M. Obstfeld) írt vaskos könyvében amellet érvelnek, hogy eljött az ideje az „egy cég termeljen minden országnak” gazdasági rend kialakulásának, hozzátesszük, nota bene: orwelli világnak. Lásd: Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (2000): Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika. Panem, Budapest, 2003. 5., 6. fejezet, továbbá: Barócsi Zoltán – Somogyi Ferenc (2014): Mit hordoznak a régiók? www.sze.hu/fk/halado/Mit%20hordoznak%20a%20regiok.doc Letöltve: 2014. március 11.
- 42 J. K. Galbraith számba vette az USA átlago-

- san 21 évente ismétlődő spekulációs válságait, ebbe a sorba illeszthető a 2007/2008-ban kirobbant másodlagos jelzálogpiaci válság. Galbraith 1819-es válsággal indítja útjára a spekulációs válságokat. Galbraith, J. K. i. m. 4–7. fejezet.
- 43 Drábik János (2002): Uzsoracivilizáció. Gold Book, Budapest, 2002. 50. o. Drábik János idézi R. A. Eppersont. (Epperson, R. A. (1985): The Unseen Hand. Publius Press, Tucson, 1985. 140. o.)
- 44 Drábik János i. m. 50. o.
- 45 Hamvas Béla (1936): Világválság. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1983. 19. o.
- 46 Mill, J. S. (1848): Principles of Political Economy II. The Colonial Press, London, New York, 1900. 264. o.
- 47 Daly, H. E. (1977): The Steady-state Economy. H. Freeman and Company, San Francisco, 1977. 7. o.
- 48 A HUF/EUR (forint/euró) árfolyama, a folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg összevont egyenlege, továbbá az államháztartás konszolidált bruttó adóssága GDP %-ban, 2008–2013

Megnevezés	Forint/euró árfolyam (évi átlagárfolyam)	Folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg összevont egyenlege (millió euró)	Az államháztartás konszolidált bruttó adóssága a GDP %-ában
2008	251,25	-6735,6	73,0
2009	280,58	868,8	79,8
2010	275,41	1945,7	82,2
2011	279,21	2703,6	82,1
2012	289,42	3401,3	79,8
2013	296,92	6332,4	79,0
2014 (március havi átlag)	311,61		

Forrás: MNB időszaki átlagárfolyamok – MTI Eco demo.mtieco.hu/Pages/hist.aspx?sub=1&CategoryId=19...4f83... és *Az államháztartás adóssága (1995–2012)* http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html, továbbá: <http://www.mnb.hu/Statisztika/statistikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vii-kulkereskedelem/mnbhu-fizm-20090330> (Letöltés ideje: 2014. április 2.)

- 49 Pl. 1973–1989 között nyugatról egymilliárd dollár tőkebevonás történt, amiért a nemzet 11 milliárd dollár halmozott kamatkiadással fizetett. 1989-ben a magyar gazdaságot és társadalmat terhelő adósság 20 milliárd dollárra növekedett. Drábik János hivatkozik a MNB 1993-as műhelytanulmányának adataira. Drábik János (2002): Uzsoracivilizáció. A kamatkapitalizmus új világrendje. Gold Book, Budapest, 2002. 11. o.

Örökölt jelképek és újraértelmezésük az első ezredforduló korában*

A középkori ember számára kiemelt fontosságú volt a jelképek szerepe. Az érzékekkel megfogható tárgy ráirányította a figyelmet valamire, ami érzékszervekkel meg nem ragadható. A jeltesthez értelmezést társíthatott az, aki értő módon szemlélte.¹ Cikkem az első ezredforduló korának keresztény szimbólumai közül tekint át néhányat. Olyan jelképekkel ismerkedhet meg az olvasó, melyek kapcsolatba hozhatók az újraértelmezéssel. Felfigyelhetünk rá, hogy régebbi korok jelképeit miként értelmezték újra a keresztény művészek.

Meglepő élmény lehet rátekinteni az esseni dóm egyik kincsére, a **hétágú gyertyatartóra**. A világítóeszköz a zsidó vallás jelképére, a menórára emlékeztet. Az esseni gyertyatartó talapzatába azonban bele van írva, hogy Matild apátnő készítette. Ő I. Ottó német császár unokája volt, 973–1011 között volt apátnő. Keresztény apátnő által készítettett, keresztény templomban helyet kapó kincs tehát az, ami a menórára emlékeztet. Nem az esseni volt az egyetlen hétágú gyertyatartó a középkori keresztény templomokban. Miként kerülhet keresztény templomba, keresztény összefüggésbe a hétágú fényforrás? A kérdés összefoglalásához Peter Bloch munkáját használom, aki könyv terjedelmű tanulmányában dolgozta fel a témát.²

A keresztény templomok hétágú fényforrásának előképe az ószövetségi lámpás. A „múltak kútja” azonban – ahogy Thomas Mann írja – mélységesen mély. Az ószövetségi tárgynak is van előképe /párhuzama a keleti jelképek világában. Ilyenek a közel-keleti életfa vagy világfa ábrázolások, melyek hétágú lámpáshoz hasonlítanak. Példa erre a khafaje-i életfa, alatta két oldalt egy-egy madárral. Az életfát összefüggésbe hozzák a fénnel. A babiloni mítoszokban a napmadár a világfán fészkel. A perzsa életfa ugyancsak a napmadár, a sas fája. Az élet fájához hasonló menóra pedig ugyancsak a fényt hordozza.³

A Bibliában a Kivonulás könyve szól a hétágú mécstartóról. Az Úr adott utasítást Mózesnek az elkészíttetésére (Kivonulás, 25:31–40). A Bibliában a művész neve is olvasható: Becaleel volt az a személy, aki a mécstartót elkészítette.⁴ Babilon királya, Nabú-kudurri-uszur (605–562) Kr. e. 587-ben leromboltatta a jeruzsálemi Templomot, elvitte belőle a kincseket. Amikor Kürosz, a perzsa király átvette a hatalmat Babilon fölött, hazaengedte a zsidókat, és visszaadta a kincseket a zsidók akkori vezetőjének, Zorobabelnek. Az újonnan felépített Templomból 170-ben Antiochus szeleukida uralkodó rabolta el a mécstartót. Júdás Makkabeus visszafoglalta a szent várost, és 164 körül új mécstartót készíttetett.⁵ Amikor a rómaiak Titus vezetésével Kr. u. 70-ben bevették Jeruzsálemet, zsákmányul ejtettek két lámpatartót.⁶ Rómában, 71-ben végigvitték a hétágú világítóeszközt Titus diadalmenetében.⁷ Ez a tárgy vagy a Júdás Makkabeus féle mécstartó volt, vagy egy későbbi, amit a Hasmóneus királyok 130–100 körül készíttettek.⁸

Mi lett a sorsa a rómaiak által zsákmányolt lámpásnak? Kaiszareiai Prokopiosz bizánci történetíró elbeszélése szerint volt olyan idő, amikor a nyugati gótok birtokolták a Jeruzsálemből való kincset. Teodorich, keleti gót uralkodó tőlük szerezte meg, és magával vitte azokat Ravennába.⁹ Egy másik történetíró, Anastasius ellenben

arra mutat rá, hogy Geiserich, vandál király (428–477) „zsidó edényt” vitt Afrikába. Belizár (Beliszariosz), Iusztinianosz bizánci császár hadvezére, miután legyőzte a vandálokat, megszerezte a Templom kincseit, és Konstantinápolyba vitte őket. Erről Anastasius és Theophanes mellett Prokópiosz is beszámol. Prokópiosz szerint egy zsidó ember Belizár diadalmenetét látva azt mondta: jobb volna a kincset visszavinni oda, ahová Salamon fölállította. Iusztinianosz császár ezután visszavittette a kincset Jeruzsálembe.¹⁰ Kérdés, vajon a kincs valóban visszajutott-e Jeruzsálembe. 614-ben mindenestre II. Huszrau, Szászánida perzsa uralkodó elfoglalta Jeruzsálemet. Vajon mi történt ekkor a hétágú mécstartóval? Megsemmisült? Talán magával vitte keletre a perzsa király, ahogy azt Krisztus keresztfájának ereklyéjével is tette? Esetleg Hérakleiosz császár (610–641) később visszaszerezte tőle, ahogy a Szent Kereszt ereklyéjét visszaszerezte? A válaszhoz nem rendelkezünk forrással. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin szerint Konstantinápolyban ünnepi körmenetekben körbehordozták a hétágú fényforrást. Lehet, hogy az eredetit, de az is elképzelhető, hogy csak a másolatról volt szó.¹¹

Milyen értelmezések születtek a hétágú világítóeszköz jelentéséről? Már a Bibliában is találunk egy magyarázatot, Zakariás próféta könyvében. Zakariásnak látomásban jelent meg a mécstartó. Mellette két olajfa állt (Zakariás 4:1–14). Angyal magyarázza meg a prófétának a mécstartó jelentését, a fényeket szemekként értelmezve: „Ez a hét szem az Úr hét szeme, bejárják a földet.” A két olajfa a két Fölketet jelképezi. A két Fölket jelentheti a papot és a királyt.¹²

A mécstartó hét ága zsidó tudósok, Philon és Josephus Flavius szerint a hét égítettest jelképezik. Jopeshushnál a nap helyezkedik el középen.¹³ A hellenista zsidóság nemzeti-vallási jelképet látott a mécstartóban.¹⁴

Lássuk a mécstartó keresztény értelmezését! Figyelemre méltó, hogy a kereszténység nem mindig értelmezte sajátjaként a hétágú lámpást. A korai keresztény időkben való az a karthágói olajlámpa, melyen a trónon ülő Krisztus látható, kezében a kereszttel, alatta pedig, lefelé fordítva a hétágú lámpás. A menóra itt a zsidó vallást jelképezheti, melytől el akartak határolódni, túl akartak lépni rajta.¹⁵

Más keresztény értelmezésre találunk példát Alexandriai Szent Kelemen Stromata nevezetű művében. Kelemen értelmezésében a hétágú lámpás egyrészt a hét égítettest jelképezi, középen a nappal. Ebben Philon és Josephus gondolatait követi Kelemen. A lámpás azonban az alexandriai bölcs szerint Krisztust is jelképezi, mivel világosságot ad. (Krisztus mondja: „Én vagyok a világ világossága.” [János 8:12]). Kelemen írása fölidézi a Zakariás könyvében olvasható gondolatokat, ahol a hét fény az Úr hét szemeként jelenik meg. Kelemen azonban továbbfejleszti ezt az értelmezést. Nála az Úr szeme a hét szellem, mely az Izáj (Jessze) törzsökéből sarjadt vesszőn nyugszik. Ezek a gondolatok Izajás próféta soraira utalnak: „Vessző kél majd Izáj törzsökéből, hajtás sarjad gyökeréből. Az Úr lelke nyugszik rajta: a bölcsesség és az értelem lelke; a tanács és az erősség lelke; a tudás és az Úr félelmének lelke, s az Úr félelmében telik öröme.” (Izajás 11:1–3.)¹⁶ A hét láng ezek szerint a Szentlélek hét ajándékára utalhat. Képi megjelenítését is láthatjuk ennek az értelmezésnek Kozmasz Indikopleusztész könyvének illusztrációjában. Kozmasz Indikopleusztész a 6. században élt. Művének szóban forgó illusztrációja 1010 körül készült. A képen hétágú világítóeszközt látunk, mindegyik ágán egy-egy galamb foglal helyet, összesen hét. Csőrükből törnek elő a lángnyelvek.¹⁷ Mindez felidézi a Szentlélek hét ajándékát.

A 8. században, Nagy Károly idejében már készítettek hétágú gyertyatartót keresztény templom számára. Erről Aniane-i Szent Benedek életrajzában olvashatunk. A gyertyatartót Franciaország déli részén, Aniane-ban, a Megváltó tiszteletére épült templomban állí-

tottak fel. A forrás szerint úgy készítették el, ahogy (Becaleel) Beseleel, akit a Kivonulás könyve említ. Eszerint az ószövetségi fényforrás mintájára készült az aniane-i. Az életrajz arról is szól, hogy a kandeláber a Szentlélek hét ajándékát jelképezte.¹⁸ Az aniane-i oltár a szövetség ládájára emlékeztethetett.¹⁹

A 9. században Fuldában, Hrabanus Maurus apátsága idején készült egy aranyozott láda a szövetség ládájának mintájára, kerubokkal és gyertyatartóval. Bloch értelmezése szerint ez a gyertyatartó is a bibliai gyertyatartó megfelelője lehetett.²⁰

A konstantinápolyi császári palotában is volt hétágú gyertyatartó, amit állítólag Nagy Konstantin állíttatott fel. Georgius Kodinus írt róla, aki az utolsó Palaiologosok idejében volt hivatalnok. Olyan művekből merített, melyek a 11. század végéig nyúlnak vissza.²¹ A láda és hétágú fényforrás együttes szerepeltetése arra utalhat, hogy egyes keresztény templomok megtervezésénél a jeruzsálemi Templomot tekintették mintának.²²

Az esseni gyertyatartó az első olyan hétágú világítóeszköz keresztény templomban, mely ténylegesen fennmaradt. Ahogy fentebb utaltam rá, felirata szerint Matild apátnő (973–1011), I. Ottó unokája készítette.²³ A művész Bloch következtetése szerint bizánci lehetett, vagy Bizáncban tanult. Elképzelhető, hogy a szövetség ládájának szintén volt esseni változata, ahogyan Aniane-ban és Fuldában is együtt volt jelen a hétágú mécstartó és a láda.²⁴ Essenben volt keresztoltár és keresztoszlop is, ezt egészíthették ki a gyertyatartóval. Így elképzelhető, hogy a gyertyatartó és a kereszt az Ó- és Újszövetséget jelképezte, melyeket a keresztoltár egyesít.²⁵

Az esseni gyertyatartó értelmezésébe be lehet vonni a talapzat sarkában levő négy szelet megismerésítő figurákat. Egy értelmezés szerint a gyertyatartó így a világ világosságát jelképezi.²⁶ Bloch rámutat Szent Ágoston egyik szövegére, mely szerint a négy égtáj görög nevei, anatóle (kelet), düszisz (nyugat), arktoz (észak), meszembria (dél), ADAM nevét adják ki. Adám szét van szórva a földkerekségen, de Isten irgalma összegyűjti és összeolvasztja a szétszórt cserepeket. A négy szél tehát a végső időkkel hozhatók kapcsolatba.²⁷ Az égtajak az Evangéliumban is megjelennek a végső időkkel kapcsolatban: amikor eljön az Emberfia, „Elküldi angyalait hangos harsonaszóval, s összegyűjtik a választottakat a szélrózsa minden irányából, az ég egyik szélétől a másikig.” (Máté 24:31. Lásd Márk 13:27.) Izajás könyvében is feltűnik a négy égtáj, az Izáj gyökeréből támadt sarjjal kapcsolatban: „Azon a napon az Izáj gyökeréből támadt sarj zászlóként áll majd a népek előtt (Izajás 11:10) ... Fölemeli zászlaját a nemzetek előtt, és összegyűjti Izrael menekültjeit, a föld négy széléről összeszedi...” (Izajás 11:12).²⁸

A középkorból számos keresztény hétágú gyertyatartóra van adat. Peter Bloch tanulmánya alapján említsünk meg néhányat. Az angliaiak közül korban közel áll az ezredforduló idejéhez a winchesteri gyertyatartó. A winchesteri évkönyv szerint az apátság templomának Knut, dán és angol király ajándékozta a világító eszközt 1035-ben: „*candelabrum argentum cum sex brachiis, qualia modo videmus in ecclesiis pretiosissima de aurichalco*”. Eszerint más templomokban is voltak ekkor hétágú gyertyatartók.²⁹ A centerbury-i Szt. Ágoston apátság gyertyatartója Guillelmus Thorne 14. századi krónikája szerint Hugo de Flori apát idejében készült (1099–1124). „*Candelabrum eciam magnum in choro aereum quod »Jesse« vocatur in partibus emit transmarinis*.” A gyertyatartót ezek szerint Jessének nevezték: az elnevezés határozottan összekapcsolja a tárgyat a Bibliában olvasható vesssel Jesse fájáról. Hugó apát a tengeren túlról, tehát bizonyára a kontinensről hozta a gyertyatartót.³⁰

Cluny-ben I. Hugó apát (1049–1109) idején készült hétágú gyertyatartó, amint erről a *Chronicon Cluniacense* (1486–1510) beszámol. Aranyozott bronztárgyról van szó, amit drágakövek díszítettek. 18 láb magas volt. Alapítója Matild királyné. Ő bizonyára I. Henrik, angol király feleségével azonos.³¹

Magyar szempontból is nevezetes Klosterneuburgban az Ágoston-rendi Szt. Lipót kápolna hétágú gyertyatartója. Antonio Bonfini is ír róla A magyar történelem tizedei c. művében, annak kapcsán, hogy Mátyás elfoglalta Klosterneuburgot. „A főoltárnál egy bronzasztal, hátul Salamon gyertyatartója; mindkettő a legnagyobb műveléssel kidolgozva...”³²

Megemlítendő a Milánóból 1162-ben zsákmányolt prágai gyertyatartó³³, a reismi³⁴, a kölniek³⁵, braunschweigi³⁶, lüneburgi³⁷, a gandersheimi, hildeiseimi, a milánói hétágú gyertyatartó³⁸ is. A román stílusú gyertyatartóknak jellemzője, hogy ágaik egyre magasabb sorokban helyezkednek el, így a műalkotás fához hasonlítható.

A 14. századtól kezdve, gótikus stílusban is megannyi hétágú gyertyatartót találunk. Említsünk meg ezek közül is néhányat Bloch tanulmánya alapján: a paderborni Bustfodkirche-ben álló talán 1300 körül készült; a kolbergi gyertyatartó készítőjének nevét is tudjuk: Johannes Apengheter, 1332-től 1342-ig Lübeckben volt. Hamburgban (an Dom zu Fürstenwalde), Brünmben (Königinkloster), a Róma közelében levő Vulturellában (Mentorella) is föllálitottak hétágú gyertyatartót. Bibliai jelenetek díszítik az Odera menti frankfurti gyertyatartót. A Leonharskirche zu Léau 1483-ban öntött világitóeszköze Renier van Thienen munkája, rajta megfeszített Krisztus, Mária, János és Mária Magdolna látható. A gótikus gyertyatartók többségén újra egy vonalba kerül az ágak magassága. A 18. században a skandináv térségben tovább élt a gyertyatartó hagyománya (Petersaarim, Finnország, 1706).³⁹

A hétágú gyertyatartó tehát igen gyakran volt jelen keresztény templomokban a középkor folyamán. Hatásosan szemléltetik az őszövétségi jelkép továbbélését a kereszténységben belül. Számos gyertyatartó fennmaradt korunkra, legkorábbi fennmaradt változat az essen-i gyertyatartó az első ezredforduló korából. Figyelemre méltó, hogy a II. világháború utáni Németország egyes katolikus templomaiban újra megjelenik a hétágú fényforrás: ide tartozik a freiburgi egyetemi templom is, ahol a Franz Guntmann által készített világitótárgyat állították föl.⁴⁰

Az ezredforduló korának további emlékezetes jelképe a német **Birodalmi Korona** (Reichskrone). Hányatott múltja után most a bécsi Schatzkammer az őrző- és kiállítóhelye. Mint látni fogjuk, feltételezhető, hogy a korona egyik részének készítésekor egy régi jelképet értelmeztek újra a művészek. Az áttekintés során Hansmartin Decker-Hauff és Franz-Reiner Erkens munkáira támaszkodhatunk.

A Birodalmi Korona alsó része nyolc lemezből áll, arbronsz fogja őket össze. Ez a rész 960 körül, I. Ottó idejében készülhetett. A homlok fölötti részt kereszt ékesíti. A kereszt hátoldalán a megfeszített Krisztus képe. A koronát pánt íveli át, két oldalán gyöngyökből kirakva a következő felirat: CHVONRADVS DEI GRATIA a másik oldalon: ROMANORV(m) IMPERATOR AVG(ustus). Vagyis: Konrád, Isten kegyelméből a rómaiak fenséges császára. A pánt bizonyára II. Konrád idejében készült, akit 1027-ben Rómában valóban császárrá koronáztak a pápa (Konrád 1024-től volt király, 1039-ben halt meg.)⁴¹

A korona 8 lemeze közül 4-et bibliai (őszövétségi) idézetekkel ellátott képek díszítenek, 4-et csak kövek. A képekkel és a csak kövekkel ellátott lemezek váltják egymást. A lemezek képei – a korona viselője számára balról, hátulról – a következők: Dávid király; majd Salamon király; a Trónon ülő, két szárnyas lény között; végül Izajás próféta Hiszkija (Ezekiás) király előtt.⁴²

Dávid király kezében szalag, rajta zsoltáridézet: „*Honor regis iudicium diligit*” (Vulgata alapján 98. zsoltár, 4.) „A király tisztelete szereti az ítéletet”.⁴³ Dávid nagy zsoltárköltő, a hagyomány szerint számos zsoltár szerzője, találó tehát, hogy a zsoltáridézetet az ő kezébe adja a korona tervezője.

Salamon király kezében szalag, rajta a Példabeszédek könyvéből vett idézet: „*Time Dominum et recede a malo*” (Példabeszédek könyve 3:7) – „Féld az urat és távozzál a gonosztól” (Káldi György fordítása latinból).⁴⁴ A hagyomány szerint a Példabeszédek könyvének jelentős részét Salamon király írta, így találó, hogy az ő kezében van ez az idézet.

A Trónon ülő felirata így szól: *Per me reges regnant* (Példabeszédek könyve, 8:15) – „Általam kormányoznak a királyok”. Ez az idézet a középkori magyar kultúrtörténetből is ismerős lehet, hiszen a Képes Krónika elején is olvasható. A Példabeszédek könyvében a megismerésített Bölcsesség mondja ezt magáról. Az ószövetségi Bölcsességben a keresztény hagyomány Justinus óta Krisztust látta. Erre épülhet az az értelmezés, hogy a koronán látható, trónon ülő alak Krisztussal azonos, mint ahogy az arca is Krisztus-arc.⁴⁵

Más értelmezés a szárnyas alakokra figyel: hat szárnyuk van, vagyis 3 pár. Izajás (Ézsaiás) könyvében, a próféta meghívásáról szóló részben ez olvasható „(1) Abban az esztendőben, amikor meghalt Uzija király, láttam az Urat. Magas és főséges királyi széken ült, és uszálya betöltötte a templomot. (2) Szeráfok lebegtek fölött: mindegyiknek hat-hat szárnya volt. Kettővel befödtek arcukat, kettővel befödtek lábukat, s kettővel lebegtek. (3) És harsány hangon mondogatták egymásnak: »Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!«” (Izajás 6,1–3.) Az itt olvasható dicséretre vezethető vissza a szentmise Sanctus része. Decker-Hauff értelmezése szerint a koronán látható szárnyas lények szeráfok, a koronán látható kép így Izajás meghívásának történetét idézi föl.⁴⁶

A következő lemez Izajás prófétát ábrázolja Hiszkija (Ezekiás) király előtt. A próféta szalagot tart a kezében ezzel a felirattal: „*Ecce adiciam super dies tuos XV annos*” (Izajás, 38:5), „Íme én a te napjaidhoz tizenöt esztendődet adok” (Káldi György fordítása latinból).⁴⁷ Hiszkija király beteg, de a próféta közvetíti számára Isten üzenetét: még 15 évet fog élni.

A Birodalmi Koronán látható ábrázolások időrendben követik egymást, a bibliai (ószövetségi) idézetek pedig a kánon sorrendjében. Az bal oldal tehát a királyokhoz, a földi hatalomhoz kapcsolódik, a jobb oldal a prófétához, az égi hatalomhoz. A próféta Isten üzenetét közvetíti, a trónon ülő a szárnyas lények között pedig Izajás 6,1–3-ra épülő értelmezés szerint az Úr. A két oldal közti átmentre is fölfigyelhettünk: a Salamont ábrázoló lemezen és a Trónon Ülőt ábrázoló lemezen levő idézetek egyaránt a Példabeszédek könyvéből valók, a Salamon lemezén levő való a könyv korábbi részéből. A két hátsó lemez között is megvan a kapcsolat: mindkettő összefügg a királysággal és a prófétasággal, hisz az jobb hátsón egy próféta és egy király látható, a bal hátsón pedig Dávid, aki király és próféta.⁴⁸

A korona nyolc lemeze közül négyet kövek díszítenek. A kövek elrendezését Hansmartin Decker-Hauff elmélete alapján vázoló.⁴⁹ A homlok fölötti lemez és a vele átellenben (tarkó fölötti) lemezen 12-12 kő van. Egy sorban 3 kő helyezkedik el, a lemezen 4 sort láthatunk. Az elől-hátul 12 kő jelképezheti az ószövetségi 12 pátriárkát és az újszövetségi 12 apostolt. A kövek elrendezése – egy sorban 3 db, egymás alatt 4 sor – emlékeztet az ószövetségi főpap melltáskájára (hósen), melynek leírása a Kivonulás könyvében olvasható (Kivonulás 28:15–30; 39:8–21). Hogy

a koronán így vannak elrendezve a kövek, utalhat arra a korabeli felfogásra, mely a királynak papi szerepet tulajdonít.⁵⁰

A halántékok fölötti lemezeken látható kövek és gyöngyök elrendezését Decker-Hauff a Jelenések könyvének egyes helyei alapján értelmezi (Jelenések, 4:2–7; 21:21; 22:2). Az összeállítás központi helyén levő smaragd jelképezné a Trónon Ülőt, aki fölött smaragd szivárvány ível. Körülötte négy piros kő a négy élőlényt, további piros kövek Isten hét szellemét. Huszonnégy piros kő a huszonnégy vén jelképe volna (Jelenések 4:2–7). A 12 gyöngy jelképezheti mennyei Jeruzsálem 12 kapuját (Jelenések 21,21). A nagy smaragd alatt és fölött látható 2×3 gyöngy a Jelenések további részével magyarázható: a gyöngyök az arany szemcsékkel az élet folyójának két oldalán levő fákat jelképeznék, az élet fáit, melyek minden hónapba gyümölcsöt hoznak, levelei pedig „*ad sanitatem gentium*”, „a népek egészségére valók”. (Káldi György Vulgatából készített fordítása szerint. Jelenések 22,2.) A népek (*gentes*) a pogányok. Mivel a pogányok térítését a császárság irányítja, megmagyarázható az eddig még nem értelmezett 8 gyöngy szerepe: ezek a császárságot jelképezik.⁵¹

A német Birodalmi Koronán látható képek ószövetségi jeleneteket ábrázolnak, a szövegek is az Ószövetségből valók. A Koronán levő kövek elrendezésének értelmezéséhez azonban – Decker-Hauff értelmezése alapján – a Jelenések könyve hívható segítségül. A homlok feletti lemezek esetében elképzelhető, hogy az ószövetségi főpap melltáskáját jelképezi a kövek elrendezése. Ha ez az értelmezés helyes, elmondhatjuk, hogy a Birodalmi Korona készítői is újraértelmeztek egy régi jelképet.

Az ezredforduló korának további fontos jelképe a **Szent Lándzsa**. A Birodalmi Koronához hasonlóan ma ez a tárgy is a bécsi Schatzkammerben látható. Az idők során újabb és újabb értelmezéseket fűztek hozzá. Megismerésében fontos segítségünkre van Peter Worm tanulmánya. Mielőtt áttekintjük a Schatzkammerben látható lándzsáról való fontosabb értelmezéseket, érdemes odafigyelnünk arra, hogy a lándzsa mint jelkép a kereszténység előtti germán gondolkodásban is szerepet játszott: Wotant lándzsával kapcsolta össze a germán mitológia.⁵² Mint látni fogjuk, a szent lándzsában keresztény ereklyét láthatunk, de hatalmi jelvényként is tekintettek rá.

Widukind, 10. századi szász történetíró szerint már I. Konrád német király (911–918), jelvényei között is jelen volt a lándzsa. Amikor Konrád halálos ágyán feküdt, megbízta fivérét, hogy egyezzen ki a szász Henrik herceggel, és adja át neki a királyi jelvényeket, köztük a lándzsát.⁵³

Más változat olvasható Liudprandnál, Cremona püspökénél, aki ugyancsak a 10. század második felében alkotott. Liudprand szerint az uralkodói jelkép Nagy Konstantin lándzsája volt. Sámson, itáliai úr adta át Rudolf, burgund uralkodónak. Itt II. Rudolfról van szó (912–937). Rudolftól Henrik, német király szerezte meg ezt a fontos jelképet. A lándzsán helyezték el azokat a szögeket, amelyek Krisztus testét átütötték. Az ereklyével ellátott lándzsa sorsdöntő csatákban is szerepet kapott. 939-ben, a birteni (xanteni) csatában I. Ottó csapatai megütköztek Ottó lázadó fivérének, Henriknek és szövetségeseinek seregével. Liudprandnál olvashatjuk, hogy amíg a csata tartott, Ottó a lándzsán levő szögek előtt Mózesként imádkozott övéiért. Vitézei végül legyőzték a lázadókat.⁵⁴

Widukind tájékoztat minket a magyarok számára vereséggel végződő augsburgi csata lefolyásáról (955. augusztus 10.). Itt is szerepet kapott a lándzsa. I. Ottó pajzsot és a szent lándzsát megragadva („*arrepto clipeo ac sacra lancea*”) támadott a magyarokra.⁵⁵ Widukindnál nincs szó arról, hogy a lándzsa Krisztus szenvedésével vagy egy szenttel kapcsolatban volna, de a szerző a szent (*sacra*) szóval jelöli ezt a fegyvert.

Uralkodói jelképként tűnik föl a lándzsa Regensburgi Arnold művében, de ott is kapcsolatban van a kereszttel. Arnold művéből megtudhatjuk, hogy amikor III. Ottó

Regensburgból Rómába utazott (996), „szokás szerint a szent és keresztet hordozó császári lándzsá járt előtte.”⁵⁶ Krisztus testét átütő szögekről itt nem olvasunk, a lándzsá azonban „keresztet hordozó”-ként szerepel.

A lándzsá további említését találjuk Thangmar művében, aki Bernward hildesheimi püspök életrajzát írta meg. Thangmar a következőkről tájékoztat. Amikor III. Ottó ellen Rómában fellázadt a nép (1001), Ottó emberei kitörték a palotából. A menet élén Bernward haladt a szent lándzsával a kezében. Thangmar az Úr lándzsájának (*dominicam hastam*) nevezi ezt a fegyvert. Nem világos a számomra, vajon Thangmar azt a lándzsát látta a benne, amivel Krisztus oldalát megnyitották, esetleg a rajta levő szög miatt nevezi az Úr lándzsájának, mindenesetre az Úrral, Krisztussal hozza kapcsolatba a fegyvert. A Berward-életrajz arról is beszámol, hogy Ottó az Angyalvár egyik tornyából beszédet intézett a néphez, megfordítva ezzel a tömeghangulatot. Nem sokkal később azonban elhagyta Rómát.⁵⁷

Liudprand művében Krisztus szenvedésének ereklyéjeként szerepel a lándzsá, Arnold és Thangmar műveiben is kapcsolatba hozható a lándzsá említése a szenvedéstörténettel. Találunk azonban olyan szövegeket is, melyek Krisztus passiója mellett Szent Móriccál is kapcsolatba hozzák ezt az uralkodói jelvényt. Ki volt Szent Móric?

Szent Móric (Mauricius) az úgynevezett thébai légio parancsnoka volt, aki vértanúként halt meg keresztény hitéért. A mai Svájc területén, Agaunumban végezték ki társával együtt a diocletianusi keresztényüldözés során. Móric a Német Birodalom fontos szentjévé vált. Védőszentje volt Niederaltaich monostorának, I. Ottó az ő tiszteletére alapított monostort Magdeburgban, majd 968-ban érsekséget. Magyarországon Szent István korában Bakonybél monostorának is Szt. Móric lett a védőszentje.⁵⁸

A lándzsá és Szent Móric összekapcsolására Querfurti Brúnó egyik művében találjuk az első adatot. Brúnó, a buzgó hittérítő II. Henrikhez írt levelében roszszallását fejezi ki, amiért a király szövetkezett a pogány liuticsokkal a keresztény lengyel fejedelem – Vitéz Boleszláv – ellen. Brúnó összekapcsolja a pogányok által tisztelt istenség nevét az ördögi jelvényekkel, Szent Móric nevét pedig a lándzsával. „Hogyan illenek egymáshoz Zuarasi, avagy az ördög és a szentek vezére, a Ti és a mi Móricunk? Milyen csatasorban vonulnak együtt a szent lándzsá és azok, akik embervérrel táplálkoznak, az ördögi zászlók?” „*Quomodo conveniunt Zuarasi vel diabolus et dux sanctorum vester et noster Mauritius? Qua fronte coerunt sacra lancea et qui pascuntur humano sanguine, diabolica vexilla?*” Felfigyelhetünk rá, hogy Brúnó a khiazmus irodalmi alakzatát (ABBA) használja: A „*Zuarasi vel diabolus*” fordulat szembe állítódik Mauricius nevével. Hasonlóképpen szembe állítja a túlvilági erők jelképeit: egyik oldalán áll a „*sacra lancea*”, a másikon pedig „*diabolica vexilla*”. Az ördögi jelvények, melyeknek emberáldozatot mutattak be, a liutics vallás istenével Zuarazi-val kapcsolható össze. A lándzsá pedig Szent Móriccál kerül összefüggésbe.⁵⁹

Szent Móric alakja a lándzsával összefüggésben föltűnik egy 11. század eleji aquitániai szerző, Chabannes-i Adémar művében és a 12. század elején alkotó Névtelen Gall munkájában is.

Chabannes-i Adémar a 11. század első harmadában alkotott. Munkájának úgynevezett C változata szerint III. Ottó megengedte a magyar uralkodónak, hogy lándzsát vitethessen maga előtt. Adémar leírása szerint „az Úr szögeiből, valamint Szent Móric lándzsájából való ereklyéket engedett át neki, melyek sajtát lándzsáján voltak”.⁶⁰

A 12. század elején alkotó Névtelen Gall művében a lengyelek történetéről, mondáiról olvashatunk. A Névtelen Gall szerint a lengyel uralkodónak, Vitéz Boleszlávnak

ajándékozott lándzsát III. Ottó gnieznói találkozójuk során. Gallus szerint ez volt Szent Móric lándzsája. A lengyel lándzsa – a 11. századi másolata? – Krakóban tekinthető meg. Adémar és a Névtelen Gall egyaránt összekapcsolják lándzsával a Krisztus testét átütő szöget. Adémar és Gallus elbeszélése valószínűleg Szent Adalbert elvesztett szenvedéstörténetére vezethetők vissza.⁶¹

Hogy a német lándzsa Szent Móricé, azt még határozottabban állítja IV. Henrik király mandzsettája. IV. Henrik (1056–1106) mandzsettát tétetett a lándzsára, mely szerint az Úr szöge van rajta, és az Szt. Móric lándzsája. „CLAVVS DOMINICVS (elöl közepén) HEINRICVS D(EI) GR(ATI)A TERCIVS ROMAN(ORVM) IMPERATORAUG(VSTVS) HOC ARGENTVM IVSSIT (elöl) FABRICARI AD CONFIRMATIONEM CLAVI D(OMI)NI ET LANCEE SANCTI MAVRICII (hátsó) SANCTVS MAVRICIVS (hátsó közepén)” IV. Henrik király császárként harmadiknak számítja magát, I. Henrik király ugyanis nem volt császárrá koronázva.⁶²

Figyelemre méltóak azok a lándzsaábrázolások, melyek őszövétségi történeteket idéznek fel, értelmeznek újra. Erről beszélhetünk a Regensburgi Sacramentarium képe esetében, mely a 11. század elején készülhetett. II. Henrik király áll a kép közepén. Két kezét Szent Emmeram és Szent Ulrich tartják a magasba, ahogy Áron és Hur tartották fönn Mózes kezét, mikor a népéért imádkozott. Az égből angyalok szállnak alá, ők adják Henrik egyik kezébe a kardot, másikba a lándzsát. A király fejére pedig Krisztus helyezi a mennyből a koronát. Mózes Isten botjával a kezében imádkozott, amikor Izrael fiai az amalekiták ellen harcoltak. Ez alatt a csata alatt történt, hogy Áron és Hur fönttartották a könyörgő Mózes kezét. A Regensburgi Sacramentarium ábrázolása tehát felidézheti ezt a jelenetet. Visszagondolhatunk itt Liudprand leírására, akinél ugyancsak egy összefüggésrendszerben volt jelen a lándzsa és a népért Mózesként imádkozó uralkodó. A sacramentarium képen levő lándzsán rügyek nőnek: a fegyver így Áron botjához is hasonlítható.⁶³

Ebben a gondolatmenetben említhetjük meg egy 12. század elejéről való homiliarium ábrázolását is: a kép egy trónon ülő uralkodót ábrázol, feltételezhetően V. Henriket. Bal kezében pajzsot tart, jobbában lándzsát, melynek nyeléből gyümölcsök vagy rügyek sarjadnak. Összefüggésbe hozható az élet fájával, de Áron botjával is.⁶⁴

A 14. századból rá tudunk mutatni olyan forrásra, mely Krisztus oldalát megnyitó lándzsával azonosította a birodalmi jelvényt. 1315-ben Szép Frigyes, német király feleségül vette Aragóniai Erzsébetet. A történekekről beszámolt a királyné udvarhölgye, Alamanda Capera anyjához írt levelében. Leírja, hogy Frigyes birtokolja annak a lándzsának a vasát, mellyel az Urat oldalba szúrták, és az egyik szöget, mellyel keresztre szegezték.⁶⁵ Ez a szöveg is kapcsolatba hozza tehát a lándzsát Krisztus szenvedésével, de már nemcsak a rá erősített szög révén. A lándzsa úgy jelenik meg, mint az a fegyver, mellyel Krisztus oldalát megnyitották.

IV. Károly (1346–1378) a 14. században aranyozott ezüst mandzsettát tétet rá következő felirattal: „az Úr lándzsája és szege”. (LANCEA ET CLAVVS DOMINI). Figyelemre méltó, hogy Szent Móricot itt már nem említették.⁶⁶ IV. Károly uralkodása idején vált szokássá, hogy lándzsát más ereklyékkel együtt felmutatják a népnek. Előbb Prágában, később Nürnbergben gyakorolták ezt a hagyományt. Luxemburgi Zsigmond uralma idején a lándzsa és a Birodalmi Korona Nürnbergbe került, itt mutatták fel őket (Heiltumsweisung). Miután Nürnberg lutheránus hitre tért, az 1520-as évektől elmaradtak a felmutatások. A lándzsa és a korona hányatott történetük után ma a bécsi Schatzkammerben tekinthetők meg.⁶⁷

A németek fontos középkori uralkodói jelvénye, a lándzsa esetében is rámutathatunk tehát arra, hogy különféle értelmezések, meggyőződések kapcsolódtak hozzá. A 10. századi Liudprand szerint Krisztus testét átütő szeg volt ráerősítve. Később, legalább már a 11. század elején megjelent az a meggyőződés, mely Szent Móric fegyverét látta ebben a lándzsában. Krisztus oldalát megnyitó lándzsát is látták benne. Van olyan ábrázolás, melyen Áron botjaként tűnik föl, az uralkodó, aki kézben tartja, pedig Mózes-királyként értelmezhető. Túl azon, hogy a lándzsát ereklyeként tisztelték, uralkodói jelvényként is tekintettek rá.

Az újraértelmezett jelképek sorában utolsó állomásunk Bamberg fontos jelképe, a **csillagpalást** (Sternenmantel). Bamberget az ezredforduló magyar történelméhez is fontos szálak kötik: amikor II. Henrik király 1007-ben, a frankfurti zsinaton elérte, hogy döntés szülessen a bambergi püspökség megalapításáról, jelen volt a magyarok érseke, Anasztáz is. Amikor 1012-ben fölszentelték a bambergi püspökség székesegyházának oltárait, az egyik oltárt Aserik, a magyarok érseke szentelte föl, aki bizonyára azonos az előbb említett Anasztázzal.⁶⁸ Bamberg további magyar vonatkozása, hogy a templomban látható 13. századi lovas-szobor, a „bambergi lovas” egy régi – 1729-ben felbukkanó – nézet szerint Szent István királyt, II. Henrik sógorát ábrázolja.⁶⁹ A bambergi püspökségnek a 11. század elején készült kincse a csillagpalást, melyről Renate Baumgärtel-Fleischmann értekezett részletesen. Figyelemre méltó, hogy az ezredforduló korából való palástot hogyan értelmezték újra és alakították át a 15. században.

A csillagpalást készítésére minden bizonnyal egy Izmael nevű dél-itáliai úr adott utasítást, akinek a neve a paláston is szerepel. Izmael apuliai úr volt, aki 1018-ban vereséget szenvedett a bizánciaktól. Német földre távozott és VIII. Benedek pápával együtt járultak II. Henrik császár elé Bambergben. (Henrik 1002-től volt király, 1014-től császár 1024-ig, haláláig.) Izmael Regensburgban rendelkezett a palástot 1018 és 1020 között II. Henrik császár számára,⁷⁰ 1020-ban azonban meghalt.⁷¹ A bambergi kanonokok sírhelyén temették el, amint ezt az 1374 és 1399 között írt Notae sepulcrales tanúsítja. A palástot II. Henrik fejeztette be, és a bambergi dómnak adományozta. Láthatjuk rajta Krisztust, két oldalán az alfa és ómega jelét, valamint a napot, a holdat és a négy élőlényt. Csillagképek is láthatók rajta. Eredetileg bíbor alapon voltak a minták, a 15. században azonban felújították a palástot: új, kék alapra helyezték az ábrázolásokat és a betűket. A betűket – úgy tűnik – nem mindig abban a sorrendben tették a palástra, ahogy eredetileg rajta voltak. Bizonyos helyeken megváltoztatták a feliratokat.⁷²

A palást bal oldalán félkörben a *Descriptio totius orbis* felirat olvasható. Összhangban van azzal, hogy a paláston csillagképek láthatók. A jobb oldalon, félkörben ez áll: *Pax Ismaheli qui hoc ordinavit*. Mivel a szöveg békét kíván a palástot készíttető Izmaelnek, valószínű, hogy Izmael ekkor már nem volt életben. A palást alján ez a felirat fut körbe: O DECUS EUROPAE CESAR HEINRICE BEARE ANGEAT IMPERIUM(M?) IBTI REX QVI REN W NE. Európa ékességeként magasztalja Henik királyt. A szöveg valószínűleg romlott a restaurálás során. Eredetileg ez állhatott rajta: augeat tibi imperium rex, qui regnat in evum. Növelje számodra az uralmat a király, aki az örökkévalóságban uralkodik.⁷³ A hátoldalon ez áll: SVP(ER)NE VSYE SIT GRAT(V)M HOC CESARIS DONUM.⁷⁴

A restaurálás során változtattak a feliratokon. Az eredeti betűk felhasználásával új szövegeket írtak rá. Ernst Maas 1898-ban mutatott rá arra, hogy a Kr. e. 3. században alkotó Aratosz nevű tudós *Phainomena* c. csillagászati művére vezethetők vissza ezek a feliratok. Aratosz művének 700 körül készült latin fordítása, ennek átdolgozását használták a palást feliratainak készítésekor. Ernst Maas *Recensio interpolata* néven

nevezi a latin fordítás átdolgozását. A *Recensio interpolata* pl. ezt írja a sárkányhoz: *inter ambas ergo Arcturos maximus flexuoso corpore adiacet Serpens*. A palást szövege ehhez közel áll: INTER AMBAS ARCTUROS SINVOVO FLECTIT(VR) CORPORE SERPENS.⁷⁵ A rák csillagképhez tartozó felirat „*Hoc sidus cancri fert nociva mundi*”. ’Ez a rák csillagkép a világ ártalmát hozza’. Ez a felirat asztrológiai jellegű. Azt a szemléletet tükrözi, hogy a csillagkép hatással van a világra. Ez a felirat eredetileg is rajta volt a paláston. Az alatta levő felirat ugyancsak asztrológiai jellegű: ASTROLOGUUS HIC SIT CAVTVS. Az asztrológus legyen óvatos. Ebből az gondolható, hogy eredetileg a többi felirat is asztrológiai lehetett.⁷⁶ A 15. században talán azért változtatták meg a feliratokat, hogy méltóbbak legyenek a palást miseruha-jellegéhez.⁷⁷ Az eredeti feliratok jelentős részét ugyan megsemmisítették, rámutathatunk azonban a megújító leleményre: az ókori tudós gondolatainak újrafelhasználására.

Különböző kultúrákban egyaránt felbukkannak hasonló jelképek. A kereszténység számos olyan elemet vett át korábbi kultúrákból, melyeket beépített a saját rendszerébe. Az újraértelmezett jelkép utalhat rá, hogy keresztény hit szerint az Újszövetség beteljesíti a régi ígéreket. Sok középkori keresztény templomban ott találjuk a hétágú gyertyatartót, mely az Ószövetség hétágú fényforráshoz, a menórához hasonlít. A legrégebbi fennmaradt hétágú gyertyatartó keresztény templomban az ezredforduló táján készült, és az esseni dóm kincse. A német Birodalmi Koronán levő, tizenkét követ tartalmazó tábla az ószövetségi főpap melléskájához hasonlítható. A tábla megkettőzése utalhat az Ó- és az Újszövetségre, Izrael 12 törzsére és az apostolokra. Az újraértelmezés figyelemre méltó példája a birodalmi Szent Lándzsa, melyre Krisztus testét átütő szeg hordozójaként, Szent Móríc lándzsájaként, sőt, Krisztus oldalát megnyitó fegyverként is tekintettek. Olyan ábrázolás is van róla a 11. század elejéről, mely Áron botjaként jeleníti meg. Az ezredforduló idején készült bambergi csillagpalást feliratainak 15. századi megváltoztatása szintén kapcsolódik az újraértelmezés témájához. A fenti áttekintés érzékelteti, hogy a középkori művészek miként vitték tovább, töltötték meg új tartalommal a régi örökséget.

JEGYZETEK

- *A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 1 A szimbólumokról általános áttekintésként lásd pl. PÁL József, ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*, Budapest, 2001. Fejlesztett változata: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szimbolumtar/adatok.html> Újvári Edit előszavával.
 - 2 Peter BLOCH: Siebenarmige Leuchterin christlichen Kirchen. In: *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, Bd 23 (1961) 55–190, Köln, 1961; Ottó első házasságából született fia, Lothar volt Mathild apátnő apja. Lásd SZÁNTÓ Richárd: *Európai dinasztiák*, Szeged, 2005, 61. Mathild látható az ún. Otto-Mathild kereszten fivérével, Ottó sváb herceggel. Ez a kereszt a korszak ugyancsak fontos művészeti alkotása, az esseni dóm kincsei közt látható.
 - 3 BLOCH 1961, 60.; Gondolatébresztő, gazdag gyűjteményként lásd JANKOVICS Marcell: *A fa mítológiája*, 1991, 87.

- 4 BLOCH 1961, 56–57.; Kivonulás 37. 1. 17–24. In: *Biblia. Őszövétségi és Újszövétségi Szentírás*, Szent István Társulat, 2000.
- 5 BLOCH. 58.; 1 Makk 4, 49; FLAVIUS Josephus, *Antiquities of the Jews*, transl. William WHISTON, 1737. XII. 5:4, XII. 7: 6, 7. ; <http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj> ; Josephus FLAVIUS: *A zsidó háború*, 1999, ford. RÉVAY József. I. 1. 4. (16. o.)
A menóra történetéről lásd KOMORÓCZY Géza: Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfa a Szászánida korban, 1. <http://www.assziriologia.hu/attachments/00000132.pdf> (2014. május [24., [21:44:21.]) „Bővebb szöveggel, forrás- és szakirodalmi hivatkozásokkal megjeleNIK a *Keresztény–zsidó teológiai évkönyv, 2003* (szerk. Szécsi József) lapjain.”; Herbert Haag: *Bibliai Lexikon*, Budapest, 1989, menóra szócikk, 1232–1233.
- 6 BLOCH. 58. Josephus, *A zsidó háború*, VII. könyv, 8. 3. fej. (487. o.)
- 7 BLOCH 58. Josephus, *A zsidó háború*, VII. könyv, 5. 5. fej. (509. o.)
- 8 BLOCH 58.
- 9 BLOCH 59. A következőt hivatkozta: Prokop, *Gotenkrieg I. 12.*; KOMORÓCZY 1.
- 10 BLOCH 59.; PROCOPIUS: *History of the Wars, The Vandalic War*, Transl. by H. B. DEWING, (First published 1916) III. 9. <http://www.gutenberg.org/files/16765/16765-h/16765-h.htm>
KOMORÓCZY 1.
- 11 BLOCH 59.; KOMORÓCZY 2.
- 12 BLOCH 61.; Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzetei.
- 13 BLOCH 61. JOSEPHUS: *Antiquitates III. 6. 7.* <http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/ant-3.htm> „Philon, Vlt. Mos. 2,102.ff.” Hivatkozta: Jean HANI: *Die Göttliche Liturgie. Bemerkungen zur Messe*. 68.
- 14 BLOCH 121.
- 15 BLOCH 67.; A késő antikvitásból maradt fenn egy laodiceai oszlopon levő ábrázolás: a menóra látható rajta, egyik oldalon a sófárral, a másikon pálmalevéllal. A menóra középső ága fölé keresztet ábrázoltak. Egyes értelmezések szerint a kép arra utalhat, hogy a zsidóság a kereszténység gyökere. (Herbert Nowitzky írása a *Fokus Israel*, 2008. áprilisi számában, 1–2.) Más értelmezés azt valószínűsíti, hogy leromboltak egy zsidó épületet, és a menóra fölé rajzolt kereszttel a kereszténységnek a zsidóság fölötti győzelmét akarták érzékeltetni. Lásd Steven FINE: *The Menorah and the Cross: his historiographical reflections on a recent discovery from Laodicea on the Lycus*, In: *New Perspectives on Jewish-Christian Relations. In honor of David Berger*. Ed.: Elisheva CARLEBACH, Jacob B. SCHACTER, Brill, Leiden - Boston 2012. 31–50. Az ábrázolást publikálta: Celal SIMSEK: *A Menorah with a Cross Carved on Column of Nymphaeum A at Laodicea Ad Lycum*. *Journal of Roman Archeology*, 91. (2006). Nr. 1. 342. Hivatkozta FINE 2012. 31.
- 16 CLEMENT OF ALEXANDRIA: *The Stromata*, V. 6. Translated by William WILSON. <http://www.newadvent.org/fathers/02105.htm> ; BLOCH 71.; HANI 68.; Rainald WARLAND: *Ein biblisches Auftragswerk. Der siebenarmige Leuchter von Franz Gutmann in der Freiburger Universitätskirche*. In: *Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*. Originalbeitrag erschien in: *Zusammenklang: Festschrift für Albert Raffelt. Rfeburg im Breisgau*. Hrsg. Michael Becht, Peter Walter, Basel, Wien, 2009. 150–156. 153.; A Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzete szerint Izajás idézett helyén a „Hetvenes fordítás és a Vulgata a vers végén Jamborságot olvas az Úr félelme helyett. Így jutnak el a Szentlélek hét ajándékának felsorolásához.”
A Jelenések könyvében hét gyertyatartó között áll valaki, „aki az Emberfiához hasonlított.” (Jel 1:12.) A Jelenések könyvének későbbi helyén a „trón előtt hét fáklya lángolt: Isten hét szelleme.” (Jel 4:5.) A Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzete szerint a „hét fáklya a Szentlélek jelképe”.
Lásd még KUSZMANN Zsófia. *Gyertyatartó*, In: *Szimbólumtár*, 179–180.
- 17 BLOCH 72.
- 18 BLOCH 89. „Septem scilicet candelabra fabрили arte mirabiliter producta, de quorum stipite prodecunt hastilia sphaerulaeque ac lilia, calami ac scipii in nucis modum, ad instar videlicet illius facta, quod Beseleel miro composuit studio. ... In septem itaque altaria, in septem candelabra, et in septem lampades septimiformis gratia Spiritus sancti intelligitur.” *Vita Benedicti abbatis Anianiensis, et Indensis auctore Ardone*. Ed. G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XV, Pars I*, Hannover 1887. 206.
- 19 BLOCH 89. „Altare vero illud forinsecus est solidum, ad intus autem cavum; illud videlicet praefigurans, quod Moyses condidit in heremum....” *Vita Benedicti abbatis Anianiensis* 206.
- 20 BLOCH 89–90. A fuldai apátok katalógusában arról olvashatunk, hogy az aranyozott ládát kerubok díszítik és a szövetség ládájának mintájára készült. (Catalogus Abbatum Fuldensium, G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica*, Tomus XIII. Hannover 1881. 273.) Hrabanus Maurus életrajzában pedig szó van egy ládáról, mely Bonifác vértanú templomában állt, és szentek ereklyéit tartalmazza. (Rudolfi miracula sanctorum in Fuldenses ecclesias translatorum. Ed. G. Waitz. In: *MGH SS*, Tom. XV. Pars I. Hannover 1887. 333.)

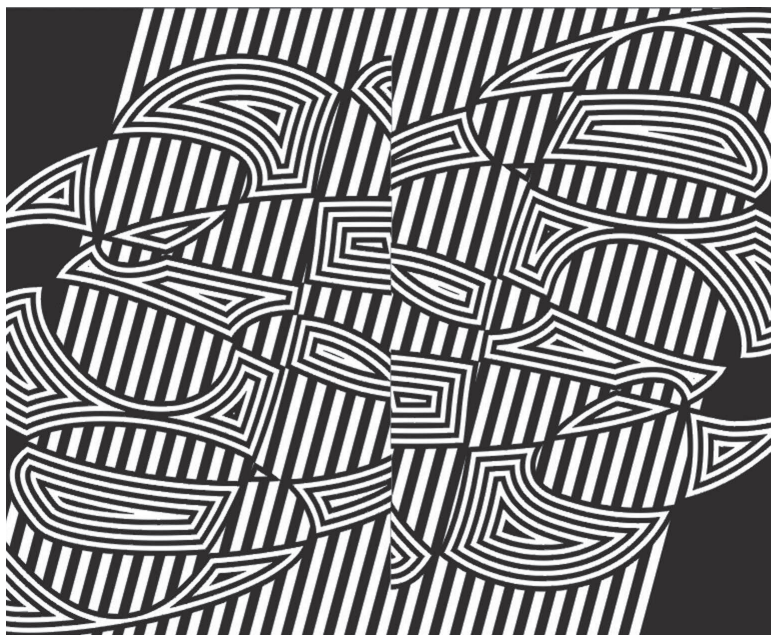
- Elképzelhető tehát, hogy Fuldában két láda is volt a szövetség ládájának mintájára. BLOCH 90.
- 21 BLOCH 90–92.
- 22 BLOCH 93.
- 23 BLOCH 101–104.
- 24 BLOCH 114.
- 25 BLOCH 119–120.
- 26 BLOCH 115.
- 27 BLOCH 118.; **Golgota**, *Magyar Katolikus Lexikon*, IV. Bp., 1998. Főszerk. Dr. Diós István, szerk. Dr. VICZIÁN János. 125–127. 126–127.
- 28 BLOCH 118.
- 29 BLOCH 126.
- 30 BLOCH 125.; Albingdon számára Faritius apát (1110–1115) készíttetett hétágú gyertyatartót. Hereford-ban 1280 k. emlitenek hétágú gyertyatartót. Salisbury-ben is volt, ott pünkösdtől Mária születésnapjáig (szept. 8-ig) égett. A Bury St. Edmund hétágú gyertyatartója azért érdekes, mert a feljegyzés szerint Ádám és Éva teremtését és a bűnbeesést ábrázolta. A gyertyatartót Walter de Bauham sekrestyész 1200 k. bearanyoztatta, 1465-ben azonban elégett. BLOCH 126–127.
- 31 BLOCH 134.
- 32 BLOCH 130. Antonio BONFINI: A magyar történelem tizedei. Ford. KULCSÁR Péter, Budapest, 1995. 4.5. 819. o.
- 33 BLOCH 135–136. Akkor zsákmányolták a csehek, 1162-ben, amikor I. Władisław elkísérte I. Barbarossa Frigyeszt itáliai hadjáratára. Valamivel 1160 előtt készülhetett.
- 34 BLOCH 140–143.
- 35 BLOCH 143–145. St. Severin-templomban, a St. Panteleon szigetén, a kölni dómban pedig kettő is állt.
- 36 BLOCH 146.
- 37 BLOCH 148.
- 38 A milánói gyertyatartót különféle figurák díszítik. Bibliai jelenetek is láthatók rajta: bűnbeesés, kiűzetés a Paradicsomból, Noé bárkája, Izsák feláldozása, Mózes meghívása, átkelés a Vörös-tengeren, Eszter királyné, Dávid győzelme Góliát fölött. Láthatjuk a három királyokat, amint a gyermeket tartó istenanya elé járulnak, fönt és lent próféták. BLOCH 153.
- 39 BLOCH 163–177.
- 40 WARLAND 2009, 150–156.
- 41 Franz-Reiner ERKENS: *Herrschersakralität im Mittelalter*, Stuttgart, 2006, 161–163.
- 42 ERKENS 2006, 163–165.; Hansmartin DECKER-HAUFF /im Zusammenarbe mit P. E. SCHRAMM/ : Die „Reichskrone”. In *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. II. Ed. Percy Ernst SCHRAMM. Stuttgart, 1955, 560–637. 612–614.
- 43 ERKENS 2006, 163–164.; DECKER-HAUFF 614.; A Szent István Társulat – héber eredeti alapján készült – fordításában: „Király vagy, az igazságosságot szereted”. A Vulgata-ban a zsolnárok számozása más, mint a héber eredeti alapján készült fordításban.
- 44 ERKENS 2006, 163–164.; DECKER-HAUFF 614. „Féld az Urat és kerülj a rosszat!” (Szent István Társulat kiadásában közölt fordítás az eredetiből.
- 45 ERKENS 2006, 163–164.; DECKER-HAUFF 615.; Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV, cap. 2. Ed. DOMANOVSKY Sándor, In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I. Ed. Emericus Szentpéteri, Budapest, 1937, 240.; „Énáltalam kormányoznak a királyok” Képes Krónika. Ford. BOLLÓK J., jegyz. SZOVÁK K. – Veszprémy L. Budapest, 2004, 7. o.; Biblia. Őszövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat, 2000. Példabeszédek könyvéhez írt jegyzet, 714–715. o.
- 46 DECKER-HAUFF 612–614.
- 47 ERKENS 2006, 163–164. „...tizenöt esztendővel megtoldom életedet.” Szent István Társulat fordítása a héber eredetiből, Izajás, 38: 5.; DECKER-HAUFF 615.
- 48 DECKER-HAUFF 614–615.
- 49 DECKER-HAUFF 604–617.; ERKENS 2006, 161–166. 166.
- 50 DECKER-HAUFF 584–586.; ERKENS 166.; H. HAAG: *Bibliai lexikon*, mellátka szócikk, 1220–1221.; THOROCZKAY Gábor: A székesfehérvári rationálék (a XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához), In uő: *Írások az Árpád-korról*. Budapest, 2009, 117–142. 117.; A királynak tulajdonított papi szerepre érdekes példa az ezredfordulón élt Merseburgi Thietmar krónikája. Thietmar így említi II. Henrik királyt: „cum simpnista suo Thaginine...” Thietmar tehát Tagino, magdeburgi érsek simpnista-jának, vagyis paptársának nevezi a királyt. Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon= Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner TRILLMICH. Darmstadt, 2011. VI. 38.
- 51 DECKER-HAUFF 605–609.; „levelei meg a népek gyógyulására szolgálnak.” A Szent István Társulat kiadásának fordítása, görög eredetiből, Jelenések 22,2.
- 52 Percy Ernst Schramm: Die Heilige Lanze, In: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. II. Ed. Percy Ernst Schramm. Stuttgart, 1955, 493.
- 53 WIDUKINDUS CORBEIUS: A szász történet három könyve. Ford. MAGYAR László András, szerk. LÓKÖS Péter, 2009. I. könyv 35. fej. (31. o.)
- 54 LIUDPRAND: Antapodosis. Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításait felhasználva fordította SÜTTŐ Szilárd. In: Peter CLASSEN – CREMONAI LIUDPRAND: *A nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest, 2005. IV. könyv, 24. 25. fej. 436–439. o.; Peter WORM: Die Heilige Lanze. Bedeutungswandel und Verehrung eines Herrschaftszeichens. In: *Arbeiten aus dem Marburger Hilfswissenschaftlichen Institut*. Herausgegeben von Erika EISENLOHR und Peter

- WORM. Marburg an der Lahn, 2000, 179–208. 187–188., 190.; Stefan WEINFURTER: *Heinrich II (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 1999, 17–18.
- 55 WIDUKINDUS III. könyv 46. fejezet (92. o.); 190.; Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum, Lib. III. cap. 46., Post G. Waitz et K. A. Kehr recognovit Paulus Hirsch adiuvante H.-E. Lohmann, In: MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum 60. Hannover, 1935, 127.
- 56 „...ex more precedente sancta et crucifera imperiali lancea...” ARNOLDUS de S. Emmeram: Ad provisorum Sancti Emmerami quid debeat ei vel rationi, In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum IV*, Ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannoverae, 1841.; GERICS József, LADÁNYI Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: GERICS József: *Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, 1995, 43–50. 44. (Ua. In: *Unger Mátás emlékkönyv*. Bp., 1991, 7–14.); WORM 191.
- 57 Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis. Auctore Thangmaro. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum. Tomus IV. Hannoverae 1841. 754–782. = Das Leben des Bischofs Bernward von Hildesheim. In: Die Lebensbeschreibung der Bischöfe Bernward und Godehard von Hildesheim. Übersetzt von Hermann Hüffer. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zweite Gesamtausgabe. Elfte Jahrhundert. Zweiter Band. Zweite, von W. Wattenbach durchgesehene Auflage. Leipzig 1892., cap. 24. 25. In: *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*, CD-Rom, Berlin, 1998; WORM 192. FERDINÁNDY Mihály: *III. Ottó, a szent császár*, Budapest, 2000, 309–312.
- 58 Iacobus DE VORAGINE: Szent Móríc és társai, ford. Bárczi Ildikó, In: *Legenda Aurea*, Szerk. MADAS Edit, Budapest, 1990, 224–226.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 2. szept. 22.; SZEGFÜ László: Néhány X–XI. századi magyar hatalmi jelvényről. In: „Fons, skepsis, lex”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. ALMÁSI Tibor, RÉVÉSZ Éva, SZABADOS György. Szeged 2010. 417–428. 420.; A kereszt megtalálásához és szögekhez lásd még SZEGFÜ László: Messze volt-e Makó Jeruzsálemtől? In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. PITI Ferenc, SZABADOS György. Szeged, 2000, 537–558. 542–543.; Carsten Peter THIEDE, Matthew D’ANCONA: *A keresztfa megtalálása*, 2000. Ford. LISKA Endre, 2001, 31–33.; *Szókrtész egyháztörténete*. Ford. BAÁN István, Budapest, 1984. I. 17. cap. 83–85.
- 59 WORM 194–195. A fenti magyar idézetet Szabó Pál fordítása alapján írtam. „Hogyan illenek össze Zuarasiz az ördög és a mi szentjeinknek vezére, Móríc? Milyen csatasorban vonulnak együtt a szent lándzsa és azok akik, embervérrel táplálkoznak, ördögi zászlók?” Querfurti Brúnó levele II. Henrik német királyhoz. Fordította és jegyzetekkel ellátta: SZABÓ Pál. In: Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó: egy vértanú Szent István korában. *Belvedere Meridionale*, 2012. 4. sz. 137–142. 140.
- 60 Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapak és grófok története (ford., bev., jegyz. Makk Ferenc), in: *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1999, 163–169. 166–167.; Hogy Szent István királynak volt uralkodói jelképként használt lándzsája, azt igazolja a későbbi koronázási palástát átalakított miseruha Szt. István ábrázolása és a Nagyharsánynál előkerült, Szt. István kori Lancea regis feliratú denár. Lásd GERICS–LADÁNYI 47–50.; KOVÁCS László: *A Szent István-i lándzsa. In: Koronák, koronázási jelvények*. Szerk.: BENDE Livia, LÖRINCZY Gábor. Ópusztaszer, 2001, 99–123. 100–111.
- 61 Névtelen Gall. A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei. Ford. bevezető jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. Budapest, 2007, 101–104. 83. jegyzet; WORM 183.; GERICS–LADÁNYI 45–46.; Zbigniew Dalewski: A szent lándzsa és a lengyel felségjelek In *Európa közepe 1000 körül*. Szerk.: ALFRIED WIECZOREK, Hans-Martin HINZ. Stuttgart, 2000, 574–577.
- 62 WORM 182.
- 63 WORM 194. ; Stefan WEINFURTER: *Heinrich II (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 1999, 42–46., 18–19. Az amalekiták elleni csatáról lásd Kivonulás könyve 17:8–16; Áron kihajtott botjáról a Számok könyve ír: 17:16–26. „Áron botja, Lévi törzsének a botja hajtott ki: rügvet fakasztott, virágba borult s mandulát érlett.” (Számok 17:23).
- 64 WORM 201.
- 65 Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirschen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327). Ed. Heinrich FINKE. Bd. 3. Berlin /Leipzig 1922. Nr. 126, 284–286. 285. Idézi WORM 204.
- 66 WORM 205.
- 67 WORM 2000, 204–210.
- 68 A bambergi Szent Péter-egyház felszentelése, ford. bev. jegyz. THOROCZKAY Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1999, 105–106.
- 69 ”Est & adhuc alterum alterum signum mnemonicum, nempe statua Divum Stephanum, Regem Hungariae fortem, equo animoso & alacri insidentem repraesentans, eo modo caesa, quo Rex gratia invisendi Heinricum Imperatorem Bambergam ingressus.” Franz-Ernst BRÜCKMANN: Epistola itineraria octava sistens Memorabilia Bambergensia, Wolfenbüttel, 1729. 3.; Hannes MÖHRING: Der Bamberger Reiter, die Apokalypse und der Islam, In: *Wege*

und Spuren, Verbindungen zwischen Bildung, Wissenschaft, Kultur, Geschichte und Politik Festschrift für Joachim-Felix Leonhard, Herausgegeben von Helmut KNÜPPEL, Manfred OSTEN, Uwe ROSENBAUM, Julius H. SCHOEPS und Peter STEINBACH, Berlin, 2007, 241–259. 242.; Számos más értelmezés is született: volt, aki II. Henriket, Nagy Konstantint, Szent Györgyöt, III. Konrádot, II. Frigyeszt, Sváb Fülöpöt vagy épp a napkeleti bölcsek egyikét látta a bambergi lovasban. SENER Ádám: A bambergi császári dóm lovasa, *Napkelet*, 8 (1930) 2. 177–182.; Franz Kurowski: *Franken*, 399.; Tübingen 1999.; MÖHRING 2007, 241–259. Möhring mellett érvel, hogy a szobor a Messiást ábrázolja, a Jelenések könyvéből (19:1–16); Achim Hubel Szent Istvánnak tartja, nézetét ismerteti Herald RIEGER, Bamberger Reiter war König von Ungarn, *Die Welt*, 10. 08. 2008. http://www.welt.de/wams_print/article2291737/

Bamberger-Reiter-war-Koenig-von-Ungarn. html (2014. május 29., 12:59:14)

- 70 Renate BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN: Der Sternenmantel Kaiser Heinrichs II. und seine Inschriften. In: Walter KOCH: *Epigraphik 1988. Referate und Round-table-Gespräche. Fachtagung für Mittelalterliche und Neuzeitliche Epigraphik*, Graz, 10.–14. Mai 1988. Wien, 1990, 105–125. 119–120., 124.; A palástról rövid összefoglalót lásd Sternenmantel Kaiser Heinrich II. <http://downloads.eo-bamberg.de/5/430/1/16078384784202950083.pdf> (2014. május 20., 16:44:01)
- 71 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 120.
- 72 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 119–120., 109., 110., 111.
- 73 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 121.
- 74 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 118.
- 75 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 117., 112.
- 76 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 114., 117., 118.
- 77 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 118.

F. I. Janković oroszországi iskolaszervező tevékenysége

A cári Oroszországban II. Katalin trónra lépése (1762) után előbb Ivan Ivanovics Beckoj (1704–1795) gróf, majd az 1767–68. évi Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság tett szerény javaslatokat az iskolaügy megreformálására. De még ezek a bátortalan kezdeményezések is hamarosan kátyúba jutottak, mivel rövidesen maga Beckoj is kegyvesztett lett, sőt az 1773–1775-ös Pugacsov-felkelés kegyetlen leverése és megtorlása után nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszországban véget ért a felvilágosult abszolutizmus progresszív szakasza.

A francia felvilágosodással kacérkodó uralkodónő szívesen látta volna, ha az oroszországi iskolaügy megreformálását, az elemi népiskolai oktatás megszervezését az európai közvélemény szemében is nagy népszerűségnek örvendő neves gondolkodók, filozófusok egyike veszi kézbe. Denis Diderot (1713–1784) készített ugyan tervezetet az orosz iskolaügy átszervezésére, de ezzel II. Katalin nem értett egyet. Ezért a cárnő 1777. február 2-ai, Fréderic-Melchior Grimmhez (1723–1807) írt levelében javaslatot tett a kiváló gondolkodónak, hogy jöjjön Oroszországba és akkor rábízna az iskolareform végrehajtását. Ám Grimm arra hivatkozva, hogy nem ismeri az ország nyelvét, nem vállalta, és maga helyett báró Karl von Dalberg (1744–1817) würzburgi professzort javasolta.

Dalberg helyett azonban a cárnő Ulrich Theodor Aepinus (1742–1802) csillagászhoz, a Pétervári Tudományos Akadémia tagjához fordult, és felkérte, készítsen tervezetet az alsófokú népoktatás megszervezésére. Aepinus – aki a korszak európai pedagógiai szakirodalmában járatos volt, s ez idő tájt Pál nagyherceg nevelője – Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) „Allgemeine Schulordnung”-ját és a sagani iskola módszereinek tanulmányozását ajánlotta az uralkodónő figyelmébe. Ennek megfelelően Aepinus javasolta, hogy változtatás nélkül vegyék át az osztrák iskolatervet (Schulplan), és az országban szervezzenek a tanítóképzést biztosító négy normaiskolát (Pétervár, Moszkva, Kijev, Kazany). Véleménye szerint szakembereket Ausztriából, Mária Teréziától kell kérni, mégpedig lehetőleg pravoszláv felekezetű pedagógusokat. Aepinus javasolta még egy birodalmi iskolaügyi bizottság (direktórium) felállítását, amelyben: 1. tanulmányoznák az osztrák Schulplan alkalmazási lehetőségét az orosz viszonyok között, 2. hozzáfognának a normaiskola tervének kidolgozásához, 3. megkezdénék az osztrák tankönyvek fordítását.

A cárnő – Aepinus érvelésének hatására – hajlott az osztrák (eredetileg a sziléziai sagani) minta elfogadására. Ebben erősítette meg Pavel Petrovics trónörökös 1781. évi európai körutazása is, aki bécsi látogatása során felkereste a Szent Anna normaiskolát, és hazatérve elragadtatással nyilatkozott róla. De szóba jött az orosz iskolareform kérdése II. József és II. Katalin 1780-as mogiljovi (ma: Mahiljov, Belorusszia) találkozója közben is, amikor az osztrák uralkodó ígéretet tett a cárnőnek megfelelő szakemberek biztosítására. Ennek szellemében írt II. József levelet Brigidó Pál grófnak, a temesvári tankerület egykori vezetőjének, hogy haladéktalanul küldjön szerb tankönyveket a cárnő számára. Brigidó gróf 1780. június 29-én – az utasításnak megfelelően – huszonkilenc könyvet küldött Oroszországba.

1782 tavaszán II. Katalin levélben kérte az osztrák uralkodót, hogy küldjön tehetséges szakembereket, főleg pravoszláv vallású szerbeket, mivel az iskolareform ügyének elindítása nélkülük megoldhatatlannak látszik. A császár J. I. Felbigertől (a sziléziai Sagan egyházi iskolájának apátjától) kért tanácsot ez ügyben, aki levelében a birodalom egyik legjobb oktatási szakemberét, F. I. Jankovićot ajánlotta az uralkodó figyelmébe: „Alle Eigenschaften, welche die russische Majestät von dem Lehrer nach der Normalmethode fordert, weisse ich in keinem anderen Manne beysammen zu finden, als in dem Direktor der Temeswarer Normalschule von Jankovicz.” (Mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket a cári Felség a normamódszer szerint a tanítótól követel, más ember személyében nem találom meg összességében, mint a temesvári normaiskola igazgatójában, Jankovićban.)

Miért Jankovićra esett Felbiger és II. József választása? Ebben elsősorban az játszott közre, hogy ő minden elvárásnak megfelelt, elméleti felkészültsége és addigi életútja alkalmassá tette az oroszországi népiskolai reform megszervezésére. Fedor (oroszosan: Fjodor) Janković ugyanis 1741. április 14-én pravoszláv felekezetű, szerb családban született a szerémségi, Pétervárad melletti Sremska Kamenica nevű településen, ahol elemi iskolai tanulmányait is végezte. A tehetséges fiatalember 1755-től a károlyvárosi (karlováci) gimnáziumban, majd a pozsonyi liceumban tanult, amelynek növendékei közé tartozott ez idő tájt Tessedik Sámuel is. Ezt követően a bécsi egyetemen folytatta stúdiumait, és ekkor főleg Joseph von Sonnenfels (1732–1817) volt rá nagy hatással. Az univerzitás befejezése után a délvidéki Vidak püspök titkára lett, egy évvel később pedig az összes illír (szerb) iskolák direktorává nevezték ki. Életének ebben az időszakában nemcsak a felügyelete alá tartozó iskolákat látogatta, hanem osztrák (főként Felbiger által írt) módszertani műveket fordított, új (szerb, román, német és magyar) tankönyveket készített, valamint számos tanfolyamon népszerűsítette a normamódszert. Az uralkodó nagyra értékelte a kiváló pedagógus szakmai tevékenységét, ezért 1774. augusztus 16-án nemesi rangra emelte és a család ősi birtokát, a Belgrád melletti Mirijevo falut adományozta neki. Nagy elismerést jelentett az is, hogy az I. Ratio Educationis (1777) kiadásának évében Jankovićot a temesvári tankerület főigazgatójává nevezték ki.

Janković 1782. március 10-én kapta kézhez II. József levelét, amelyben az uralkodó értesítette oroszországi küldetéséről. A tankerületi főigazgató tudomásul vette az uralkodó döntését, de levélben kérte a császárt, hogy: 1. hadd vigye magával Andreas Georgiević temesvári tanítót, mint segítőtársát, 2. kéthónapnyi haladék biztosítását, hogy ügyeit elintézzze, 3. Avram Mrazovićot nevezzék ki helyettesévé, amíg ő Oroszországban tartózkodik. Május 24-én kapta meg II. József rendelkezését, hogy legkésőbb július közepére legyen Bécsben és még jó időben utazzon tovább Pétervárra. Előre kell bocsátanunk: Janković szívesen utazott Pétervárra, mivel benne is elevenen élt a szerbek (és általában a balkáni népek) szimpátiája a cári birodalom iránt a 18. század második felében, mivel egyedül benne látták az évszázados törökellenes küzdelmek sikerének zálogát.

Janković 1782 júliusában indult útnak, és szeptember 4-én jelentette róla Ludwig Cobenzl gróf (osztrák követ a cári udvarban), hogy megérkezett és kihallgatást kért, amely szeptember 6-án meg is történt. Másnap pedig II. Katalin dekrétumot tett közzé, amelyben bejelentette az elemi népoktatás megszervezésének szükségességét Oroszországban és ennek a munkálatait Jankovićra bízta. A kiváló iskolareformer „Elementarschulwesen in Russland” című tervezetének kidolgozását Janković még Bécsben kezdte el, amelyet az ottani Studienhofkommission-hoz (Udvari Tanügyi

Bizottsághoz) nyújtott be megvitatásra. A bizottság elnöke, Gottfried van Swieten gondosan felülvizsgálta a tervet, és 1782. május 19-ei, II. Józsefhez írt levelében jelezte, hogy egyetért vele. „Dieser Plan – írta –, nach welchem er [ti. Janković] die Endzweck angemessen und ein Zeugnis sei, dass Janković die Verfassung sowohl als auch die Lehrart der Normalschulen gründlich verstehe.” (Ez a terv, amely a végecélt meghatározta, a bizonyítéka lehet, hogy Janković a normaiskola fogalmát és tanítási módját egyaránt alaposan érti.)

1782. szeptember 7-én a cárnő bizottságot nevezett ki a reformmunkálatok intézésére. Erről október 16-án, gróf Esterházy Ferenc kancellárhoz írt levelében számolt be Janković. E szerint bizottsági tagok lettek: P. V. Zavadovszkij (1739–1812) gróf, Ulrich Theodor Aepinus államtanácsos és P. I. Pasztuhov (1739–1799) titkos tanácsos. Janković nem lett állandó tagja a bizottságnak (csak 1797-től!), hanem tanácsadói funkciót kapott. Az első bizottsági ülést szeptember 13-án tartották meg. Egyébként hetente két alkalommal – kedden és vasárnaponként – gyűltek össze a bizottsági tagok, délelőtt 10 órától Zavadovszkij (a cárnő korábbi kegyence) házában.

A Népiskolai Bizottság feladatait Janković a következőkben határozta meg: 1. világi tartalmú osztrák tankönyvek fordítása és átdolgozása, 2. az osztrák valláskönyvek felülvizsgálata a novgorodi püspök vezetésével, 3. az iskolai reformtervezet alapos áttanulmányozása, 4. új iskolai intézmények alapítása. Janković tervezetét a bizottság szeptember 17-én fogadta el, és annak szellemében hamarosan megindult a háromfokozatú, új elemi népiskolák szervezése. Így jöttek létre az úgynevezett alsó (kétszintű), a középső (háromosztályos) és a felső népiskolák (négyosztályos, ötéves tanulmányi idővel).

Janković jól tudta, hogy bármilyen alaposan átgondolt reformot is lehetetlen végrehajtani szakképzett tanítók nélkül. Ezért többször felhívta a bizottság tagjainak figyelmét – így az 1783. május 23-i ülésen – egy tanítóképző intézmény felállításának szükségességére. Ezzel kapcsolatban 1783. július elsején tervezetet terjesztett a bizottság elé és ismét felvetette egy tanítóképző létrehozásának gondolatát. Plánját maga a cárnő is támogatta, ezért 1783. december 13-án sor kerülhetett egy ilyen jellegű intézet hivatalos megnyitására Péterváron, „Glavnoje narodnoje ucsiliscse” néven. A tanintézet fenntartására évi tízezer rubelt rendelt az uralkodónő, amely akkor jelentős összegnek számított. Az első növendékeket a pétervári, a szmolenszki és a kazanyi papi szemináriumokból, valamint a moszkvai Szláv–görög–latin Akadémiáról toborozták. Az intézet első igazgatója maga Fjodor Ivanovics Janković lett.

A pétervári tanítóképző 1783–1801 között állt fenn, és a tizennyolc év alatt több mint négyszáz tanítót nevelt az orosz oktatásügy számára. Néhányan közülük kiváló tudósok, pedagógusok lettek, mint például Ilja Fjodorovics Jakovkin, aki 1805-től a kazanyi egyetem professzora volt, ám 1819-ben radikális nézetei miatt nyugdíjazták. A tanítóképző egykori tanítványai voltak T. F. Oszipovszkij, G. P. Uszpenszkij harkovi, J. F. Zjablovskij és P. B. Tyerjajev pétervári professzorok is. A tanítóképző igazi fejlődése azonban csak 1786 után indult meg, amikor – szervezetében és épületében is – elkülönült a pétervári felső népiskolától.

Az első években hetven növendékből szerveztek tanulócsoportokat. A tanulmányi idő alatt folyamatosan nyomon követték a diákok előmenetelét, szorgalmát, hiszen később a jobbak (az úgynevezett matematikusok) a felsőbb, a gyengébbek (a történészek) az alsóbb osztályokban taníthattak. A növendékek rendszeresen vettek részt gyakorlati képzésben, valamint a pétervári akadémia nyilvános előadásain. A tanítójelöltek felkészítésének elősegítésére első ízben adtak ki Oroszországban pedagógiai szakfolyóiratot 1784. április elsején, „Rasztuscsij vertográd” címmel. A lap első

szerkesztője J. V. Szirejcsikov professzor lett, majd V. F. Zujev akadémikus, a neves biológus gondozta a kiadási munkálatokat.

Janković az intézetben nemcsak a tanulókkal, hanem a tanári karral szemben is mindig szigorú, következetes maradt. Erről tanúskodik, hogy például, 1784-ben elbocsátotta a történelem- és földrajztanárt, P. B. Beljajevet, mert „némely órákon ittasan jelent meg”. 1785 májusában O. P. Kozodavlev (1745–1819) – Janković korábbi munkatársa – lett az utóda az intézmény élén. Ugyancsak ő vette át az egész pétervári kormányzóságban a népiskolai főinspektor munkakörét is. Janković ezután most már teljes erejét a Népiskolai Bizottság munkájának szentelhette.

Munkatársakat találni nem volt könnyű feladat a korabeli Oroszországban, mivel csak kevesen ismerték az osztrák iskolareform lényegét. Lassan mégis kialakult egy lelkes tanári kar, amely szívvel-lélekkel a reformok következetes végrehajtása mellett állt ki. Ez a testület dolgozta ki az 1786. augusztus 5-én jóváhagyott Népiskolai Szabályzatot, amely az elemi népoktatás alapjainak lerakását jelentette Oroszországban. A „Szabályzat” szerint ugyanis a birodalom ötven kormányzóságában kétféle ingyenes iskolatípust kellett létrehozni: úgynevezett alsó népiskolákat a falvakban és városokban (kétéves tanítási idővel), illetve felső népiskolákat a kormányzósági székhelyeken (négy osztállyal). Az alsó népiskolákban írás, olvasás, nyelvtan, hittan, helyesírás, rajz, valamint „Az ember és a polgári kötelességek” című tantárgy tanítását írta elő az 1786-os rendelet. A felső népiskolák első két osztályának tananyaga megegyezett az alsó népiskolákéval, és ezekhez a harmadik illetve negyedik osztályokban az orosz nyelv, mértan, mechanika, fizika, természetrajz, történelem, földrajz, építészet oktatása járult. A rendelkezés szerint minden felső iskolában hat, az alsó népiskolákban két tanító alkalmazását írták elő.

Az iskolák „főfelügyelőivé” II. Katalin a kormányzóságokban a gubernátorokat tette meg, akik minden iskolához – saját belátásuk szerint – inspektort jelöltek ki. Külön bizottságot szerveztek az újonnan alapított iskolák finanszírozására is. A rendelkezések szerint egy felső iskola évi 2500 rubel, egy alsó népiskola 500 rubel támogatásban részesült. A Népiskolai Szabályzat megszabta a tanítók fizetését is, így a felső népiskolák 3-4. osztályaiban oktatók bére 400, első és másodikban 150, illetve 200 rubel lehetett. Az alsó népiskolákban a tanítók fizetése ennél jóval kevesebb volt, bár tudjuk, hogy e két osztály tananyaga teljesen megegyezett a felső iskolák első két évfolyamával és a nevelők egyenlő óraszámban is oktattak. Ennek ellenére fizetésük csak 60-120 rubel között lehetett.

Janković metodikai-didaktikai elvei, tankönyvei

A korabeli orosz iskolákban – az 1786. évi Szabályzat kibocsátásáig – a tananyag elsajátításának legfőbb módszerét a hangos, mechanikus „bevésés” jelentette. Mivel tankönyve csak néhány diáknak volt, ez a tananyag elsajátításában eleve nem kis gondot okozott. Ráadásul a tanítók túlnyomó része vajmi kevés pedagógiai–metodikai jártassággal rendelkezett, s többnyire csak azért tartózkodott az osztályban, hogy rendet tartson és a legkisebb fegyelmezetlenséget azonnal megtorolja, amit lehetővé tett számára az, hogy a testi fenytés teljesen elfogadott, „természetes módszernek” számított. Janković de Mirijevo Pétervárra érkezésével az orosz népoktatásban gyökeres fordulat következett be, ami főleg a jóval korszerűbb módszertani kultúra bevezetésével volt magyarázható.

A kiváló iskolareformer által Oroszországban bevezetett módszertani eljárások Felbiger sagani apát úgynevezett normamódszerre épültek, amelyek alapvetően öt pontban foglalhatóak össze: 1. a különböző évfolyamok együttes osztálymunkája, 2. közös,

hangos olvasás, 3. a katekizálás elve (a tanító mindaddig „rávezető” kérdéseket köteles feltenni a tanulóknak, amíg helyes választ nem kap), 4. a kezdőbetűk alkalmazásának gyakorlata (memoriter szövegek tanulásakor), 5. összefoglaló táblázatok használata. Ezek az új metódusok lényegesen hatékonyabbnak bizonyultak a korábbiaknál, és néhány év alatt szembevető eredményeket hoztak.

A fenti metodikai módszerek közül az „együttes munka”, főleg a népiskolák első két osztályában került alkalmazásra, amikor a tanítónak egyszerre kellett foglalkoznia az összes tanulóval. Az „együttes olvasáson” Janković azt értette, hogy az egész osztály, vagy annak egy része, hangosan olvasta az adott szöveget, a többiek pedig ezalatt magukban követték. Ez a közös olvasás nem csekély mértékben segítette elő a figyelem-összpontosítást (koncentráció) kialakulását, de nem volt elhanyagolható az sem, hogy a tanulók közül mindenki többé-kevésbé azonos szinten sajátította el az olvasást.

A „kezdőbetűkkel való ábrázolás” elsősorban az emlékezőképesség, valamint a figyelem fenntartásának fokozását volt hivatott fejleszteni. Mivel a 18. századi iskolákban rendkívül sok volt a memoriter, Janković ennek viszonylag gyorsabb elsajátítását – egy mnemotechnikai módszer alkalmazásával – oly módon segítette elő, hogy a megtanulandó mondatokat felírták a táblára, majd addig és annyiszor ismételték, amíg mindenki kívülről nem tudta. Ezután a szöveget letörölték és csak a kezdőbetűket hagyták meg a táblán, ami segített felidézni a szavak teljes alakját és a textus memorizálását.

A „táblázatok” valamely tudomány összefoglaló bemutatását tartalmzták és gyakorta (főleg a történelem és a földrajz tanításakor) rendkívül hasznosak voltak, hiszen szemléletesen mutatták az összefüggéseket. Különösen jól alkalmazható volt ez a módszer a história oktatása esetén, amikor a tanító a táblát három részre osztotta (dátumok, nevek, események), mivel ezáltal a gyerekek szinkronisztikus áttekintést kaptak egy-egy történelmi korszakról. Néha azonban a tanulók egész „rendszerüket” jegyezték meg kívülről, anélkül, hogy tudták volna, miben is áll a részek közötti összefüggés.

A katekizálás (visszakérdezés) elve – mint Janković módszerében talán a leghatékonyabb – addig ismeretlen metódus volt az orosz népoktatás rendszerében. Ennek alkalmazásával a tanító meggyőződhetett arról, hogy megértették-e diákjai az anyagot, és ha igen, milyen fokon. A pedagógus köteles volt minden egyes alkalommal megjegyezni azoknak a tanulóknak a nevét, akik látható módon jól megértették a tananyagot és azokét, akik kevésbé, ezért meg kellett keresnie a legmegfelelőbb módszereket a „lemaradók” figyelmének felkeltésére és tanulmányi előmenetelük felzárkóztatására. Rendkívül hatékonynak bizonyult Janković azon módszere, hogy kérdéseket fogalmazott meg az egyes tananyagrészek után, amelyekkel a leggyorsabban lehetett meggyőződni az ismeretek elsajátításának szintjéről. Bár a katekizálás elve a tanórákon kétségtelenül időigényesnek bizonyult, mégis helyesnek tartjuk, hogy a tanító mindaddig kérdéseket volt köteles feltenni tanítványának, amíg a helyes válaszra rá nem vezetete.

Ezek az általános módszertani eljárásokon kívül Janković gondosan tárgyalta az egyes részletkérdéseket is. 1783-ban adták ki pedagógiai metódusainak alapidokumentumát, amelynek címe: „Vezérkönyv a népiskolák első és második osztályában tanítók számára”. Ebben a munkájában fejtette ki részletesen didaktikájának, metodikájának alapelveit és a népiskolák legfőbb tantárgyainak rendszerét.

Nézzünk meg most ezek közül néhányat! Az olvasásnál és az írásnál a tanulók táblázatokat használtak, amelyeken a betűket – a magán- és mássalhangzókat – különböző színekkel jelölték. Ezenkívül külön-külön sorba osztották az egyenes vonallal (Г, А), az egyenes és görbe vonallal (П, Л, Ж) írható betűket. A nehezen kiejthető szavakat hangokra bontva, majd kiejtésben egymáshoz fokozatosan kapcsolva kellett a gyerekekkel megtaníttatni.

Az írásnál különösen a helyes test-, kéz- és tolltartást írta elő Janković, és javasolta, hogy a megtanítandó betűt a tanító a táblára nagyobb alakban vázolja fel, hogy az egész osztály jól láthassa a betű alakítását. Ezenkívül azt tanácsolta, hogy a betűket ne ábécé-sorrendben tanítsák, hanem úgy, ahogyan „egyik születik a másikból”, azaz az egyszerűbb betűktől haladjanak fokozatosan a bonyolultabb elemekből állók felé. A betűtanítás ajánlott sorrendje a következő volt:

Г, П, И, Н, Т, Ш, Щ
Л, Д, М, У, Х
Ч, Я, К, Ж, Ъ, Ы, Ь, Ю, Р, В, Ф
С, Е, О, А, Б, З

Így haladva előre az írástanulásban sajátították el a betűk formáit, gyorsabban tanultak meg írni. Janković, lemondva a régi betűk nevének tanításáról (А = „az”, Б = „buki”, В = „vegyi” stb.) javasolta, hogy a mássalhangzókat egy „е” kötőhang beiktatásával mondják ki. Az írás és a kiejtés elsajátítására a jeles pedagógus megkülönböztetett figyelmet fordított, praktikus javaslatai jelentősen megkönnyítették a diákok munkáját.

A számtan tanításánál mindig olyan feladatokat oldottak meg a tanulók, amelyek kapcsolatban álltak a hétköznapi gyakorlattal, a háztartással, a kézműparral, a kereskedelemmel és a pénzügyi számvitelrel. A geometria és a mechanika tanára pedig köteles volt megmutatni a mindennapi életben használatos eszközök elvi működését, összekapcsolva ezt a praxissal. A mértan tanulmányozásának nem csak az volt a célja, hogy a tanuló el tudja mondani néhány tételt, képes legyen megoldani egy-egy feladatot, hanem az is, hogy pontos következtetéseket tudjon levonni az elméletből a gyakorlat, a valóságos élet számára: miként tudja használni geometriai ismereteit majd a mezőn, az erdőben és a lakóházak építéseinél. A mértan tanárának nyáron gyakorlati munkára kellett vinnie tanulóit, hogy elméleti ismereteiket az „életben” is alkalmazni tudják, s ilyenkor a csillagok, az iránytűk, a tájoló és más eszközök segítségével különböző feladatokat oldottak meg. Lényegében ez vonatkozott a természetrajz tanára is, akinek be kellett mutatnia a lakóhely közelében található ásványkincseket, a ritka példányokat pedig a szertárban tárolták. Érdekesképpen említjük meg, hogy a természetrajzot ekkor – Janković javaslatára – vezették be először az orosz népiskolákban.

A történelemtanárnak előírta a kézikönyv a történelmi folyamatok megértését, a hagyományok tiszteltetését és az önfeláldozó hazaszeretetre nevelést. A história tanítása elképzelhetetlen volt térképek nélkül, amelyeken a tanulóknak meg kellett mutatniuk a nevezetes történelmi helyeket, az országhatárokat, folyókat. Janković volt az első orosz pedagógusok közül, aki rámutatott a szinkronisztikus áttekintést nyújtó táblázatok használatának fontosságára a történelemtanításban. Ez a következőképpen történt: a táblázatokat hasábokra osztották, majd mindegyik fölé valamelyik nép, illetve az állam nevét írták. Bal oldalra kerültek a fontosabb dátumok, velük szembe pedig az emlékeztető események és a történelmi személyiségek nevei. Janković szerint ezeknek a táblázatoknak kettős szerepük volt: egyrészt így könnyebben emlékeztetik be a tanulók a tényeket, másrészt pedig megértették az összefüggéseket az események között és az egymással kapcsolatos történéseket „egyetlen tekintettel át tudták fogni”.

A földrajz tanításához nélkülözhetetlen volt a földgömb, amelyen először az égtájakat és a világrészeket tanulták meg, s mivel a geográfia igyekezett minél több kapcsolatot teremteni az élettel, ezért nemcsak a Föld felszínéről, a folyókról és a hegyekről adott leírást, hanem különböző etnográfiai, statisztikai adatokat is közölt. Jankovićnak döntő érdeme volt abban, hogy e tárgy oktatásához az orosz népiskolák számára először dolgoztak ki térképeket és földrajzi atlaszokat.

A rajzórakon a tanulók nemcsak az emberi test részeit ábrázolták, hanem vázlatokat készítettek az őket körülvevő világ tárgyairól is. A Népiskolai Szabályzat előírta továbbá, hogy a rajztanár ismertesse meg tanítványait a művészetek és a kézműipar esztétikai szépségeivel is. Az építészet tantárgy keretében pedig a gyerekek különböző terveket, modelleket elemeztek, rajzoltak és állítottak össze.

Az orosz nyelvtan tanítása ugyanígy a gyakorlati példákból indult ki, majd a különböző fogalmazások során írásban és szóban alkalmazták az elsajátított grammatikai ismereteket. Az idegen nyelvek gyakorlásakor – a felsőbb osztályokban tanulni szándékozók számára – az első és legfontosabb az volt, hogy tanítsák meg a gyerekeket az adott nyelv hangjainak tiszta kiejtésére, majd ezután következett az olvasás, amelynek keretében megismerkedtek a szavakkal és a nyelvtani anyaggal (ragozás, szófajok, mondatrészek). A szemantizáció elsősorban a fordítások során jelent meg, amely a gyakorlás legfőbb módszerét képezte – kezdetben idegen nyelvről oroszra, majd „vissza” – miközben elsajátították a szótárak használatát is. A kiváló iskolareformer természetesen tisztában volt azzal, hogy a nyelvtanítás során más módszereket kell alkalmazni a gimnáziumokban, a papi szemináriumokban, a kadétintézetekben, a líceumokban és a nőnevelő intézményekben, mivel ezekben más követelményeket állítottak a növendékek elé.

A Zavadovszkij gróf irányítása alatt álló Népiskolai Bizottság tagjai világosan látták, hogy a legjobb rendelkezések is eleve kudarcra lesznek kárhóztatva, ha nem sikerül kellő számú és színvonalú tankönyvet, módszertani segédanyagokat, útmutatókat az oktató-nevelő munka szolgálatába állítani. Égetően sürgős feladat volt ez, mivel egyes tankönyvek – köztük Leontyij Filipovics Magnyickij (1669–1739) „Aritmetika”, Meletyij Szmotrickij „Grammatika” című művei – még I. Péter uralkodása alatt íródtak, és változatlanul használatban voltak.

A tankönyvíró tevékenység döntő része a 18–19. század fordulóján ugyancsak Jankovićra hárult, aki a Pétervárra érkezése utáni első öt év alatt húsz tankönyvet írt, és azok száma a századfordulóra meghaladta a harmincat:

1. Rövid orosz nyelvtan (Kratkaja rosszizszkaja grammatyika). Szankt-Petyerburg (a továbbiakban: SZPb.), 1782.
2. Ábécés táblázatok az egyházi és polgári írás tanításához (Tablici azbucsnije dlja szkladov cerkovnoj i grazdsanszkaj pecsatyi). SZPb., 1782.
3. Orosz ábécéskönyv az ifjúság olvasástanításához (Rosszizszkij bukvar dlja obucsenyija junosesztva cstyenyiju). SZPb., 1782.
4. Útmutató a szépíráshoz (Rukovodstvo k csisztopiszanyiju). SZPb., 1782.
5. Rövid katekizmus az ifjúság pravoszláv hittanra tanításához (Szokrascsonnij katehizisz dlja obucsenyija junosesztva pravoszlavnomu zakonu). SZPb., 1782.
6. Előírások a népiskolai tanulók számára (Pravila dlja ucsascsihszja v narodnih ucsiliscsah). SZPb., 1782.
7. Útmutató a népiskolai első és második osztályos tanítók számára (Rukovodstvo ucsityeljam pervovo i vtorovo klassza narodnih ucsiliscs). SZPb., 1783.
8. Az Újszövetség rövid története (Kratkaja szvjascennaja isztorija Novovo Zaveta). SZPb., 1783.

9. Az emberi és állampolgári kötelességekről (O dolzsnosztyjah cseloveka i grazsdanyina). SZPb., 1783.
10. Útmutató a számtanhoz (Rukovodszto k arifmetyike). SZPb., 1783.
11. A vásár- és ünnepnapi evangéliumok magyarázata (Izlozsenyije voszkresznih i prazdnyicsnih Evangelij). SZPb., 1784.
12. Világtörténelem (Vszemirnaja isztorija). SZPb., 1784.
13. Rövid orosz történelem (Szokrascsonnaja russzkaja isztorija). SZPb., 1784.
14. Útmutató a mechanikához (Rukovodszto k mehanyike). SZPb., 1786.
15. A természetrajz vázlata (Nacsertanyije jesztyesztsvennoj isztorii). SZPb., 1786.
16. Az orosz állam rövid földleírása (Kratkoje zemleopiszanyije Rosszijszkovo goszudarsztva). SZPb., 1787.
17. Az orosz állam részletes földleírása (Prosztzrannoje zemleopiszanyije Rosszijszkovo goszudarsztva). SZPb., 1787.
18. Rövid útmutató a matematikai földrajzhoz és a világmindenség megismeréséhez (Kratkoje rukovodszto k matyematyicseszkoj geografii i poznanyiju nyebesznovo mira). SZPb., 1787.
19. Rövid útmutató a geometriához (Kratkoje rukovodszto k geometrii). SZPb., 1787.
20. Rövid útmutató a fizikához (Kratkoje rukovodszto k fizike). SZPb., 1787.
21. Görög szótár (Grecseszkij szlovar). SZPb., 1787.
22. A látható világegyetem (Zreliscse vszelennoje). SZPb., 1788.
23. Egyetemes földleírás (Vszeobscseje zemleopiszanyije). SZPb., 1788.
24. Rövid útmutató a polgári építészethez (Kratkoje rukovodszto k grazsdanszkoj arhityektur). SZPb., 1789.
25. Az ógörög nyelv rövid nyelvtana (Kratkaja grammatyika drevnyevo grecseszkovo jazika). SZPb., 1789.
26. Atlasz az egyetemes földleíráshoz (Atlasz, izdannij k vszeobscsemu zemleopiszanyiju). SZPb., 1790.
27. Új útmutató a fizikához (Novoje rukovodszto k fizike). SZPb., 1795.
28. Rövid fejtegetés az ásványtanról általában (Kratkoje rasszuzsgyenyije o mineralogii voobscse). SZPb., 1796.
29. Rövid orosz történelem (Kratkaja rosszijszkaja isztorija). SZPb., 1799.
30. Világtörténelem (Vszemirnaja isztorija, 1787–1800). SZPb., 1800.

A fenti műveken kívül az 1780–1790-es években – F. I. Janković vezetésével – térképek, földgömbök, atlaszok, táblázatok és más, a történelem és a földrajz tanításához szükséges szemléltető eszközök egész sora készült el Oroszországban. A Népiskolai Bizottság 1801-ig, egységes didaktikai elvek alapján, mintegy hetven tankönyvet állított össze, amelyek közül jó néhány harminc-nyolcvan évig maradt használatban.

A Népiskolai Szabályzaton kívül F. I. Janković tervezetek egész sorát dolgozta ki, amelyek szoros kapcsolatban voltak az oroszországi iskolaüggyel. Így például, 1787-ben tervezetet készített egy, a keleti nyelveket oktató intézmény felállítására. Ebben a munkájában részletesen felvázolta ezen bentlakásos intézet éves költségvetését, ami 12 növendék esetén (fejenként 15 arsin, azaz 10,67 méter szövetet, inget, csizmát, harisnyát, ágyneműt, edényeket, evőeszközöket, teljes élelmezést és egyéb kiadásokat is számítva) 1502,92 rubelt tett ki. Minden bizonnyal a fenti összeg nagyságával magyarázható az a tény, hogy Janković tervezete végül is nem talált támogatásra. [Az idevonatkozó moszkvai levéltári dokumentumot lásd: RGADA, f.17 (Dvorcovij arhiv), op. 3, gy. 83, l. 1–5.]

Janković oroszországi tevékenységének mérlege

Milyen eredménnyel járt az Orosz Birodalomban a Népiskolai Szabályzat bevezetése? Az 1780-as évek végétől tucatjával jöttek létre az új népiskolák a központi kormányzóságokban és elsősorban a városokban.

A tanulói létszám alakulását jól szemlélteti az alábbi táblázat:

Év	Iskolák száma	Tanítók száma	Fiú-tanulók	Leány-tanulók
1782	8	26	474	44
1783	9	28	654	77
1784	11	33	1 082	152
1785	12	38	1 282	209
1786	165	394	10 230	858
1787	218	525	11 968	1 571
1788	227	520	13 635	924
1789	225	516	13 187	1 202
1790	269	629	15 604	921
1791	288	700	16 723	1 064
1792	302	718	16 322	1 178
1793	311	738	16 165	1 132
1794	302	767	15 540	1 080
1795	307	716	16 035	1 062
1796	316	744	16 220	1 121
1797	285	664	14 457	1 171
1798	284	752	15 396	1 405
1799	277	705	15 754	1 561
1800	315	790	18 128	1 787

Természetesen ezek a számok önmagukban csak keveset mondanak az utókor emberének. Ha összevetjük viszont a korabeli osztrák oktatásügy eredményeivel, akkor világosan kitűnik, hogy a cári Oroszország csak szerény eredményeket mondhatott magáénak a népiskolai reform területén, mivel például 1780-ban Ausztria körülbelül négyezer népiskolájában több mint kétszázezer tanuló oktatását végezték. De mérsékeltnek tűnnek az oroszországi eredmények, ha a temesvári Bánát oktatásügyi viszonyaival vetjük össze, mivel ott 1801–1802-ben, 520 iskolában (549 tanítóval) 25 181 diákot oktattak (ebből 12 811 pravoszláv vallású).

Mivel magyarázhatóak az orosz népiskolai reform szerény eredményei? Mint ismeretes, a korabeli Ausztriában általános tankötelezettséget vezettek be, az oroszországi Népiskolai Szabályzat azonban nem írta elő kötelező érvénnyel mindenki számára az oktatást, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy az akkori cári birodalomban az iskolareform csak felemás módon valósulhatott meg, mivel annak következetes végrehajtása sok munkáskézről fosztotta volna meg a földesúri osztályt. Ezért a falusi lakosság szinte teljesen kimaradt az iskolaszervezés hatósugarából, és ennek nem kisebb következménye

az lett, hogy még a 20. század elején is a népesség több mint kétharmada írástudatlan maradt. Találhatóan írta ezzel kapcsolatban Szergej Mihajlovics Sztjepnyak-Kravcsinszkij, a radikális gondolkodó: „...attól a bölcs igazságtól vezettetve, miszerint a tanult rabok veszélyes szolgák, a nemesség szándékosan a legmélyebb tudatlanság állapotában tartotta a falusi lakosság tömegeit... A kevés számú tanuló szinte semmit sem tanult, s gyakran maguk az iskolák is csupán fikciók voltak, csak papíron léteztek, vagyis csak adminisztratív jelentésekben lehetett megtalálni azokat... Egyébként ezeket az iskolákat II. Katalin szervezte száz évvel ezelőtt és azóta állami felügyelet alatt álltak.”

A népiskolai reform elsősorban tehát a nemesség ellenállásán bukott el, de nem feledkezhetünk meg – a kudarc okainak vizsgálatakor – a megfelelő állami anyagi támogatás hiányáról sem. Oroszországban ugyanis a reform sikeres végrehajtására semmilyen kiegészítő pénzforrás sem állt rendelkezésre. (Például a Habsburgok államában az 1773-ban, XIV. Kelemen pápa bullája nyomán feloszlott jezsuita rend elkobzott javait fordították erre a célra!)

A korabeli népiskolák tanulóinak származási összetételét jól érzékeltetik az 1801. évi pétervári adatok:

• nemesi származásúak	33%
• kereskedők, polgárok gyermekei	26%
• katonák gyermekei	11%
• jobbágy–parashti jogállásúak	24%
• kozákok és külföldiek	4%
• egyházi személyek gyermekei	2%
	100%

Kétségtelen, hogy II. Katalin idején a Népiskolai Bizottság kiterjedt reformpolitikát folytatott, amelynek eredményei közel két évtized alatt lassan „beérték”, mivel a századfordulóra gyakorlatilag sikerült lefektetni az állami elemi népoktatás alapjait Oroszországban. 1799-ben a bizottság elnöke, Zavadovszkij gróf lemondott tisztségéről és helyébe P. Sz. Szvisztunov szenátor lépett, aki 1802-ig töltötte be ezt a funkciót. Aepinus 1797-ben, Pasztuhov 1799-ben vált ki a bizottságból, és a helyükre I. Pál (1796–1801) uralkodása alatt kevésbé hozzáértő emberek kerültek. 1802. szeptember 8-án a Népiskolai Bizottságból I. Sándor cár megszervezte a Népoktatási Minisztériumot, amelynek első minisztere Pjotr Zavadovszkij gróf lett. Janković de Mirijevo – az oktatásügy terén végzett kimagasló munkájáért – az uralkodótól a Szent Vlagyimir-rend IV. fokozatát kapta, és 1814-ben bekövetkezett haláláig – a csábító osztrák ajánlatok ellenére – Oroszországban maradt, amely számára az elismerést és a hírnevet hozta.

Jankovićról, aki több mint két évtizeden át dolgozott fáradhatatlanul az orosz iskola-rendszer átszervezésén, Nyikolaj Alekszandrovics Dobroljubov (1836–1861), a jeles kritikus és pedagógiai szakember így írt: „Janković neveléstörténetünk kiválóságaihoz tartozik, és azok szemében képvisel igazán nagy értéket, akik az oktatást-nevelést igazi szívügyüknek érzik... Figyelmessége és elkötelezettsége a népoktatás terén, világos pedagógiai nézetei nagyon sokat ígértek, ugyanakkor csak töredéke valósult meg nagyszerű elgondolásainak. A felállított iskolák ugyanis nem feleltek meg maradéktalanul az általa elképzelt ideánnak... Mindezek ellenére mélyen együtt érzünk ezzel a nemes lelkű személyiséggel és nagyra értékeljük tevékenységét.”

SZAKIRODALOM

- Adler, Ph. J.: Habsburg School Reform Among the Orthodox Minorities, 1770–1780. = *Slavic Review*, 1974. No. 1. 23–45.
- Bautz, F. W.: Johann Ignaz Felbiger. In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Band 2, Hamm, 1990. 5–7.
- Beljavszkij, M. T.: Skola i obrazovanyije. In: *Ocserki russzkoj kulturi XVIII veka*. Csastry vtoraja. Glavnij redaktor: B. A. Ribakov. Moskva, 1987. 273–305.
- Beljavszkij, M. T.: Skola i szisztéma obrazovanyija v Rosszii v konce XVIII veka. = *Vesztnyk Moszkovszkovo unyiverszityeta, szerija „Isztorija”*, 1959. 2. sz., 110–124.
- Csóka, J. L.: Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisation des öffentlichen Unterrichtswesen in Ungarn (1760–1791). In: *A bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyvei*, 1939. 45–124.
- Dobroljubov, N. A.: Izbrannije pedagogicseszkije proizvegyenyija. Moskva, 1952.
- Dodon, L. L.: Ucebnaja lityeratura russzkoj narodnoj skoli XVIII veka i rol F. I. Jankovicsa v jejo szozdanyii. In: *Ucsonije zapiski Leningradszkovo pedagogicseszkovo insztitutata*. T. 118. Leningrad, 1955. 185–207.
- Egger, A.: Die Reform der österreichischen Volksschule unter Maria Theresia. Brixen, Innsbruck, 1917.
- Fináczy, E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I–II. kötet. Budapest, 1899–1902.
- Frietz, H.: Die Einrichtung eines Schulwesens für Rumänen und Serben im kaiserlichen Banat, 1718–1778. = *Südostdeutsches Archiv*, 1966. 186–219.
- Grot, Ja. K.: Zaboti Jekatyerini Vtoroj o narodnom obrazovanyii. Szankt-Peterburg, 1880.
- H. Balázs, É.: Van Swietens Ideen und die ungarische Gesellschaft. In: *Gerard van Swieten und seine Zeit*. Red.: E. Lesky, A. Wandruszka. Wien, Köln, Graz, 1973. 154–163.
- Hegedűs, A.: Joseph II. und die Refeudalisierung des Banats. = *Österreich im Europa der Aufklärung*. Bd. 1. Wien, 1985. 139–152.
- Holmes, B.: Russian education (Tradition and transition). New York, 1995.
- Johnson, W. H. E.: Russia's educational heritage (Teacher education in the Russian Empire, 1600–1917). Pittsburgh, 1950.
- Juhász, K.: Kirchliche Zustände im Banat in der Mitte des 18. Jahrhunderts. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Band XV. Wien, 1962. 200–245.
- Kanyar, J.: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, 1770–1868. Budapest, 1991.
- Király, P.: Die ersten Schulbücher der Ofner Universitätsdruckerei in sprachlicher und orthographischer Hinsicht. In: *Studia Slavica*, tomus 26. 1980.
- Konsztantynov, N. A. – Sztruminszkij, V. I.: Ocserki po isztorii nacsalnovo obrazovanyija v Rosszii. Moskva, 1953.
- Kulakovszkij, A.: Nacsalo russzkoj skoli u szerbov v XVIII veke. Ocserk iz isztorii russzkovo vlijanyija na jugoszlavjanszkije lityeraturi. Szankt-Peterburg, 1903.
- Kusber, J.: Eliten- und Volksbildung im Zarenreich während des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 2004.
- Lajos, M.: Felbiger pedagógiája. Budapest, 1917.
- Laudenbach, M. (hrsg.): Kern des Methodenbuches (Besonders für die Landschulmeister in den kaiserlich-königlichen Staaten). Heinsberg, 1998.
- Lepszkaja, L. A.: Szosztav ucsascsiszsja narodnih ucsilices Moszkvi v konce XVIII veka. = *Vesztnyk Moszkovszkovo unyiverszityeta, szerija „Isztorija”*, 1973. 5. sz., 92–105.
- Meister, R.: Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens. Wien, 1968.
- Mészáros, I. – Németh, A. – Pukánszky, B.: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, 1999.
- Mészáros, I. (ford. és jegyz.): Ratio Educationis (Az 1777-i és az 1806-i kiadás fordítása). Budapest, 1981.
- Mészáros, I.: Két Ratio Educationis (Kiteljesedés vagy hanyatlás?). = *Magyar Pedagógia*, 1985. 2. sz.
- Mokuter, I.: Az „oroszk iskolák” a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Közleményei*. Szeria 3. Linguistica-philologica, 13. sz., Pécs, 1969. 105–117.
- Mokuter, I.: Az orosz könyv a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeria 3. Linguistica-philologica. Pécs, 1967. 71–78.
- Polz, P.: Theodor Janković de Mirjevo. Der erste serbische Pedagoge oder die thesesianische Schulreform bei Serben und in Russland. Graz, 1970.
- Polz, P.: Theodor Janković und die Schulreform in Russland. In: *Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropa*. Red.: H. Ischreyt, S. K. Kostić, J. Matl, G. Rauch. Köln, Wien, 1972. 119–174.
- Pukánszky, B. – Németh, A.: Neveléstörténet. Budapest, 1994.
- Romberg, W.: Johann Ignaz von Felbiger und Kardinal Johann Heinrich von Frackenber. Sigmaringen, 1999.
- Rozsgyesszvenszkij, Sz. V.: Iz isztorii ucebnih reform imperatrici Jekatyerini II. Szankt-Peterburg, 1909.

- Rozsgyestvenszkij, Sz. V.: Ocserki po isztorii szisztyem narodnovo proszvescsenyija v Rosszii v XVIII–XIX vekah. Szankt-Petyerburg, 1912.
- Ruvarać, D.: Fedor Janković Mirievski, prvi pedagog srpski. Novi Sad, 1928.
- Scheinemann, K.: Österreichische Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. München, 1935.
- Szabó, M.: Az orosz nevelés története (988–1917). Budapest, Csíkszereda, 2003.
- Sztyepnyak-Kravcsinszkij, Sz. M.: Oroszország a cárok uralma alatt. Ford.: Katona Erzsébet. Utószó és jegyz.: Kun Miklós. Budapest, 1988.
- Tolsztoj, D. A.: Gorodszkije ucšilisca v carsztvovanyije imperatrici Jekatyerini II. Szankt-Petyerburg, 1886.
- Tolsztoj, D. A.: Vzgljad na ucsebnuju časztu v Rosszii v XVIII sztoletyii. Szankt-Petyerburg, 1884.
- V. Molnár, L.: F. I. Janković – iskolareformer a felvilágosodás szellemében. In: Magyar–orosz kulturális kapcsolatok (1750–1815). Piliscsaba, 2000. 69–99.
- V. Molnár, L.: O gyejatyelnosztyi F. I. Jankovicsa po organizacii skol v Rosszii. In: Studia Slavica, tomus 37. (1991–1992) 235–260.
- V. Molnár, L.: Russzko–vengerszkije kulturnije szvjazi (1750–1815). Joskar-Ola, 1994. 57–81.
- Weiss, A.: Die Allgemeine Schulordnung der Kaiserin Maria Theresia und Felbigers Forderungen an die Lehrer. Leipzig, 1896.
- Wolf, H.: Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18. Jahrhundert. Baden bei Wien, 1935.

Keserédes napjaink

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon

a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (1. rész)

(Bevezetés) 2013 márciusában és májusában a Valóság című folyóiratban, egy kétrészes tanulmányorozat látott napvilágot Sírva vigadtunk címmel. E kétrészes sorozatban szerzőként én elsősorban azzal foglalkoztam, hogy miként ünnepeltük ünnepeinket az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő években, 1956 novembere és 1961 decembere között, mi minden történt ünnepeinkkel abban a nagyjából öt hosszú esztendőben, melynek során a régi-új szélsőbaloldali hatalom helyzetét konszolidálta. Már munkám megírása után nem sokkal felmerült bennem a gondolat: esetleg folytatni lehetne a 2013-ban napvilágot látott tanulmányorozatot, tovább haladni előre az időben, egészen a rendszerváltás időszakáig. Igaz, a kádári puha diktatúra évtizedei kapcsán a Sírva vigadtunk címet viselő tanulmányorozatban, konkrétan is annak bevezetőjében utaltam arra, hogy 1961-et követően ünnepeink és ünneplési szokásaink már nemigen változtak. Ott – szó szerint – a következőképpen fogalmaztam: „*E tanulmányorozatban én elsősorban azzal foglalkozom, hogy miként ünnepelték, ünnepeltük hazánkban a jeles napokat az 1956 novembere és 1961 közötti időszakban, illetve hogyan és milyen módon hatott a politika ebben az időszakban az ünnepnapokra. Munkám ugyanakkor nem öleli fel a Kádár-korszak egészét, hanem csupán annak korai éveivel, a megtorlás és a konszolidáció időszakával foglalkozik. Ennek részint terjedelmi oka van, részint az a magyarázata, hogy a korszak ünneplési szokásai 1961 végére lényegében kialakultak. 1961-et követően a rendszer ünnepei, illetve ünneplési szokásai már nem, vagy csak kis mértékben változtak. Az 1962-től a rendszerváltásig eltelt közel három évtized ünnepeire a változatlanosság, az egyhangúság s (különösen a rendszer fennállásának utolsó évtizedében) a kiüresedtség, az unalom volt a jellemző.*”

Az igazság azonban az, hogy – különösen az újabb kutatások fényében – ez így, ebben a formában nem volt pontos helyzetértékelés. A pontos helyzetértékelés valahogy úgy szól, hogy 1962 és a rendszerváltás között a *hatalom részéről* nemigen voltak változtatások az ünnepek, illetve ünneplési szokások tekintetében. Tény, hogy a vezetés egészen 1989-ig görcsösen ragaszkodott azokhoz a szabályokhoz, sémákhoz, melyeket a forradalom leverését követő években kialakított. A társadalom, különösen az ifjúság azonban már egyáltalán nem volt ilyen elkötelezett a „kádári hagyományok” iránt. Főként az iránt nem, ahogyan a puha diktatúra irányítói – a Rákosi-korszak gyakorlatát folytatva – március 15-ét másodvonalbeli ünnepé degradálták. A hatvanas évek végétől, a hetvenes évektől jelentkező március 15-i, október 6-i, s egyéb más ünnepekhez, évfordulókhoz kapcsolódó „balhék”, tüntetések mind-mind jelzések voltak. Más kérdés, hogy a vezetés soha nem ismerte be még önmagának sem: alapvető hibákat követtek el ünnepnapjaink 1956 és 1961 között zajlott „rendezésénél”.

Mindemellett tény az is, hogy a puha diktatúra éveiben, évtizedeiben hatalmas változások zajlottak le a hétköznapiakban. S e változások ilyen vagy olyan formában, de szintén visszahatottak ünnepeinkre. Különösen nagy hatást gyakorolt ünnepeinkre (is) az 1960-as, évek végétől kéthetenként, majd az 1980-as évektől hetente megadott szabad szomba-

tok megjelenése. Új tanulmánysorozatomban részint az előbbieken említett kérdésekkel foglalkozom, vagyis a szabad szombatokkal, azok ünnepekre gyakorolt hatásával, illetve azokkal a tiltakozó gyűlésekkel, tüntetésekkel, mozgalmakkal, melyek a „legvidámabb barakk” ünnepeit némiképp mégis megkeserítették. Természetesen még számos más dologról is szó lesz még. Példának okáért a Kádár-rendszerre különösen jellemző családi és társadalmi ünnepekről, vagy épp azokról a változásokról, melyeket a hazai katolikus egyház kezdeményezett. Mielőtt azonban mindebbe belevágnék, röviden, a teljesség igénye nélkül érdemesnek tartom felidézni azon történeteket, melyek 1945 és 1961 között ünnepeinket és ünneplési szokásainkat alakították.

(Előzmények) Hazánkban a második világháborút követő években hatalmas társadalmi, politikai és gazdasági változások zajlottak le: földosztás, államosítások, a szovjet megszállás állandósulása, a kommunista diktatúra kiépülése, stb.¹ E változások – természetesen – ünnepeinket sem hagyták érintetlenül. Példának okáért már az ún. „koalíciós időszakban”, 1945 és 1948 között megfigyelhető volt az a tendencia, hogy egyes (relatív) kisebb egyházi ünnepeket háttérbe szorítottak, a hozzájuk kapcsolódó munkaszüneti napokat eltörölték,² miközben két, akkortájt új ünnep- és munkaszüneti napot (a kommunistákhoz köthető) április 4-ét és (a szélsőbal által kisajátított) május 1-jét egyre inkább előtérbe tolták.³ Szintén, már a koalíciós kormányzás idején létezett az a gyakorlat, hogy egyes kommunista vezetőket, főként Rákosit és Sztálint óriási személyi kultusszal vették körül. Ünnepe avanszálták nem csupán születésnapjaikat, de minden olyan eseményt, mely a „vezérekhez” valamiképpen kapcsolódott.⁴

E tendenciák pedig 1949-től kezdődően, miután a Magyar Dolgozók Pártja teljes egészében megszerezte a hatalmat, illetőleg likvidálta riválisait, csak még inkább felerősödtek. 1949-től kezdődően ugyanis a hatalom már nem elégedett meg holmi „félmegoldásokkal”. Totális győzelemre törekedtek. Ennek jegyében az 1949 és 1953 közötti időszakban sorra törölték el az egyházi ünnepekhez kapcsolódó munkaszüneti napokat. Rendes munkanapokká váltak nem csupán a „kisebb fajsúlyú” egyházi ünnepek: vízkereszt (január 6.), nagypéntek, nagyszombat, áldozócсутörtök, Péter-Pál napja (június 29-e), Nagyboldogasszony napja (augusztus 15-e), Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (december 8-a);⁵ de még az olyan hagyományos „nagyobb” ünnepek is, mint Úrnapija, Mindenszentek, húsvéthétfő, pünkösdhétfő, vagy épp karácsony másnapja.⁶ Március 15-ét sem kímélték. Ez az ünnep 1951-től kezdődően nem volt többé munkaszüneti nap, csupán egy „fekete betűs” nap tanítási szünettel.⁷ Igaz a „dolgozó tömegek” kaptak némi „kárpótlást”. November 7-e 1950-ben állami ünneppé, s – ehhez kapcsolódóan – munkaszüneti nappá vált.⁸ Karácsony másnapja helyett pedig 1953-tól, munkaszüneti nap lett május másodika.⁹ Ám ha összességében megnézzük a „dolgozó nép” bizony aligha járt jól a munkaszüneti napok új, „szocialista” rendjével. S nem csupán azért, mert jóval kevesebb új munkaszüneti napot „hoztak be”, mint amennyit eltöröltek. Majdnem ennyire fontos, hogy 1953-tól kezdődően – húsvéthétfő, pünkösdhétfő, (az akkortájt csütörtökre eső) Úrnapija, s a többi fixen hétköznapra eső munkaszüneti nap „kiiktatását” követően – immáron egyetlen egy olyan „piros betűs” nap sem maradt, mely ne eshetett volna bármikor a heti pihenőnapnak számító vasárnapra. 1955-ben például – szerencsétlen módon – két (megmaradt) ünnep- és munkaszüneti nap, május 1-je és december 25-e is vasárnapra esett. 1956-ban Újév szintén vasárnap volt. Ily módon az emberek, még a látszólagosnál is kevesebb időt tölthettek munkahelyüktől távol, pihenéssel. Ám ami még az előbbieken mondottaknál is lényegesebb: az MDP 1949-től kezdődően valamennyi ünnep kapcsán bevezette azt a gyakorlatot, hogy csak és kizárólag úgy, s olyan módon lehet ünnepelni,

ahogyan azt a hatalom megengedte. Máshogyan semmiképp! Olyasmire például, hogy valaki vagy valakik spontán módon, egyéni elképzelés szerint, a hatalomtól függetlenül köszönték március 15-ét, május 1-jét, vagy bármely más ünnepet, egyszerűen nem volt lehetőség. Az egyházaknak sem volt semmiféle beleszólásuk ünnepeink sorsába. Hogyan is lett volna, mikor az ország totálisan meg volt félemlítve. Mindenki rettegett az állam terrorjától, s örült még annak is, ha nem kiáltják ki „kuláknak”, „szabotőrnek”, „klerikális reakciónak”, a „dolgozó nép ellenségének”. Ilyen körülmények között kellett ünnepelni jeles (vagy annak kikiáltott) napjainkat, mégpedig úgy, ott és akkor, ahogyan ezt az állampárt megkövetelte, elvárta.

Természetesen idővel azért változtak a dolgok. Az első repedések a rendszer falán már 1953 nyarán, a reformer Nagy Imre-kormány hatalomra kerülésével megjelentek.¹⁰ Mindez azonban ünnepeinket s ünneplési szokásainkat nem, vagy csak kevésbé változtatta meg.¹¹ Valódi reformok ünnepeink terén csupán 1956-os forradalom után következtek be. A kádári hatalom ugyanis, miután a forradalmat – szovjet segítséggel – leverte, kénytelen volt belátni: a rendszer a régi „klasszikus” formájában nem tartható fenn tovább. Épp ezért változtatásokat kezdeményeztek. S nem csupán a politikában, illetve a gazdaságban, de ünnepeink kapcsán is. Elsőként is a munkaszüneti napok rendjét alakították át. 1956 decemberében a kormány úgy döntött, hogy módosít azon a gyakorlaton, mely 1945 és 1953 között kialakult. 1953-tól kezdődően ugyanis, egészen 1956 decemberéig, munkaszüneti napjaink a következők voltak: január 1-je, április 4-e, május 1-je, május 2-a, augusztus 20-a, és karácsony első napja, december 25-e. Ezt a rendet módosította 1956 decemberében a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (cinikus módon ez volt a forradalmat leverő kabinet hivatalos elnevezése) úgy, hogy munkaszüneti napjaink közül kivette november 7-ét és május 2-át. Ellenben újra munkaszüneti nappá nyilvánították húsvét hétfőjét és karácsony másnapját is. Sőt, még március 15-e ügyében is volt némi előrelépés. *„Március 15. nemzeti ünnep. Ezen a napon az iskolai oktatás, valamint a hivatali munka szünetel.”* – olvashatjuk a munkaszüneti napok kérdését általánosan szabályozó 12/1956. (XII. 19.) számú kormányrendeletben.¹² Március 15-e kapcsán azonban érdemes tudni, e szabályozás csak igen rövid ideig volt hatályban, s gyakorlati jelentősége egyáltalán nem volt. A kormányzat ugyanis hamarosan meggondolta magát, s alig néhány nappal a közelgő március 15-i évforduló előtt, a 16/1957 (III. 10.) számú kormányrendelet alapján úgy módosított (vissza): *„Március 15. nemzeti ünnep. Ezen a napon az iskolai oktatás szünetel.”*¹³ Láthatjuk, hogy a hivatali munka szüneteltetéséről már szó nincsen. Nem beszélve arról, hogy az 1956-os kormányrendelet is ugyebár csak és kizárólag a hivatali munkaszünetről rendelkezett. Más egyéb munkákról nem esett szó. A történethez hozzátartozik, hogy a kormány idővel november 7-e kapcsán is változtatott álláspontján. 1960-ban, a kabinet úgy döntött, hogy, attól az évtől kezdődően visszahozza a „piros betűs” november 7-ét. Ily módon alakult ki a munkaszüneti napok 1960-tól egészen a rendszerváltásig érvényes általános rendje. Az a gyakorlat, hogy: *„Munkaszüneti napok: január 1, húsvét hétfő, április 4, május 1, augusztus 20, november 7, december 25 és 26.”*¹⁴

Mindeközben persze a hatalom tett másféle lépéseket is. 1957 őszén például a művelődésügyi miniszter (igaz, csupán arra az évre) tanítási szünnaprá tette november 7-ét a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 40. évfordulója tiszteletére.¹⁵ Néhány hónappal később a kormány a húsvéthétfői - abban az évben április 7-i - munkaszüneti napot „pakolta át” április 5-ére. Így, ilyen „remek” módon hoztak létre egy háromnapos, április negyedikétől, nagypéntektől április 6-ig, húsvét vasárnapjáig tartó hosszú hétvégét.¹⁶ Igaz, az előbbieken említett két intézkedés csupán ideiglenes jellegű, arra az évre szóló döntés volt, hosszabb távú következmények nélkül. Ami viszont már megint nem ideigle-

nes, hanem tartós rendelkezés volt, hogy 1960 szeptemberében kormánydöntés született a különféle családi és társadalmi ünnepek, illetve a temetkezések kapcsán is. A kormány – az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-i határozata nyomán¹⁷ – 1960. szeptember 22-i ülésén hagyta jóvá a 3243/1960. számú kormányhatározatot a családi és egyes társadalmi események új formáinak kialakításáról. E határozat – lényegét tekintve – két dologról szólt. Egyrészről részletesen szabályozták a különféle „szocialista” családi ünnepekkel: világi esküvőkkel, névadó ünnepségekkel, személyi igazolvány első alkalommal történő átadásával kapcsolatos igazgatási feladatokat, illetőleg – ezzel összefüggésben – meghatározták a községi, városi, kerületi tanácsok, a „társadalmi ünnepi bizottságok” feladatát. Másrészről rendelkeztek a temetkezések kérdésében is. Ez utóbbi dolog kapcsán talán a legfontosabb az volt, hogy előírták: *„A temetések társadalmi gyász-ünnepek keretében történő lebonyolítását korlátozás nélkül lehetővé kell tenni mind az állami /községi/, mind pedig az egyházi kezelésben lévő temetőben. Gondoskodni kell arról, hogy a temetkezési vállalatok alkalmassá váljanak a társadalmi gyászszertartások ünnepélyességének biztosítására.”*¹⁸ Más kérdés, hogy a 3243/1960. számú kormányhatározatot soha nem tették közzé. Nem látott napvilágot sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében*, sem másutt. Miért? Nehéz megmondani. Ez ügyben – információk híján – legfeljebb találgatni lehet. Ami viszont biztos: a vezetés 1961-ben tovább folytatta az ünnepekkel kapcsolatosan (is) a régi-új rendszer konszolidációját. Ennek keretében 1961-ben három döntés is született néhány, a hatalom számára fontos „fekete betűs” ünnep ügyében. Az első döntés úgy szólt, hogy 1961-től kezdve – az állampárt vezetésének február 7-i határozata nyomán – az 1951-től létező „Néphadsereg Napja” (szeptember 29-e) elnevezése „Fegyveres Erők Napja” lett.¹⁹ 1961 tavaszán került sor a – szintén 1951 óta létező – „Vasutasnap” [Vasutas Nap] időpontjának megváltoztatására. Egy 1961. április 27-én nyilvánosságra került kormányhatározat értelmében – napjainkig ható érvénnyel – ezt augusztus második vasárnapja helyett, július második vasárnapján ünnepeltük, ünnepeljük.²⁰ Végül 1961. december 5-én az MSZMP vezetése úgy döntött, hogy módosítják a „Magyar Sajtó Napjáról” szóló 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatot. A módosítás lényegében arról szólt, hogy a következő évtől, 1962-től kezdve már nem február 1-jén, az 1942-es első (illegális) *Szabad Nép* megjelenésének évfordulóján, hanem december 7-én kellett ünnepelni a „Magyar Sajtó Napját”, emlékezve a *Vörös Újság* 1918. december 7-i első számára.²¹

Lényeg: a kádári hatalom 1961 végére szépen berendezkedett. Változtattak mindazon, miről úgy ítélték meg, hogy helytelen gyakorlat volt, s folytatták a Rákosi-korszak politikáját mindabban, mit továbbra is folytathatónak, vállalhatónak véltek. Például a régi-új hatalom 1956 után is vállalhatónak, mi több, természetesnek gondolta azt, hogy az állam, s egyedül az állam (no meg persze a mögötte álló MSZMP) jogosult eldönteni, mi a helyes, s mi nem ünnepeink és ünneplési szokásaink kérdésében. Az, hogy a társadalmat, vagy az egyházi ünnepek kapcsán, az érintett vallási közösségeket megkérdőjelezzék, soha egy percig fel nem merült! Magától értetődőnek tekintették azt is, hogy a különféle ünnepeknek, főként a világi ünnepeknek a politikai propaganda céljait kell szolgálniuk. Előre megírt forgatókönyvek, jelszavak, szabályozott „spontán lelkesedés” – ez szintén mit sem változott a Rákosi-korszakhoz képest. Legfeljebb a hangszerelés volt más, illetve megváltozott keretek között folyt ugyanannak a „szocializmusnak” az építése.

(A puha diktatúra ünnepeiről, s ünneplési szokásairól általában) Más kérdés, hogy onnantól kezdve, hogy az 1961 decemberére a hatalom képviselői ünnepeinket, s ünneplési szokásainkat, ha nem is mindörökre, de hosszú-hosszú évekre, évtizedekre „leszabá-

lyozták”, tulajdonképpen mintha megállt volna az idő. Amilyen viharos gyorsasággal pörögtek 1945 után, illetőleg 1956 és 1961 között az események: jöttek létre új ünnepek, változtak ünnepeink időpontjai, az ünnepekhez kötődő munkaszüneti napok, az ünnepnapok elnevezései, stb., olyannyira szinte alig változott valami a későbbiekben, a puha diktatúra időszakában. Legalábbis a korábbiakhoz képest ez biztosan így volt. Történelmi tény például, hogy 1960 márciusa s 1989 márciusa között mindösszesen egy alkalommal, 1969-ben fordult elő, hogy a rendszer irányítói változtattak a munkaszüneti napok rendjén. 1969 januárjában a kormányzat úgy döntött, hogy abban az évben március 21-e munkaszüneti nap lehet mégis, tekintettel a Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára. Ugyanakkor ez csupán egyszeri alkalomra szóló döntés volt.²² Arról, hogy véglegesen egy újabb munkaszüneti napot adjanak (még akkor is, ha ez egy kommunista ünnep), a vezetés részéről hallani sem akartak. S miért is óhajtottak volna e téren változást? A „szocialista társadalom” alapjait ugyebár leraktuk. A „legvidámabb barakk” javában fejlődött. Kialakult a társadalmi béke, a „nagy kádári kompromisszum” is. Miért kellett volna hát munkaszüneti napjainkat, azok kialakult rendjét bolygatni, vagy egyáltalán, bármi más jelentősebb változást előidézni? Erre a hatalomnak egész egyszerűen nem volt szüksége.²³ Olyannyira nem, hogy nem csupán a munkaszüneti napok kialakult, kialakított rendszeréhez ragaszkodott a vezetés foggal-körömmel, de minden más „jól” bevált „kádári hagyományhoz” is. Ott voltak például azok a „történelmi” toposzok, melyek egyes jeles napjainkhoz kapcsolódtak. A már említett március 21-e volt ugyebár az 1919-es „proletárállam” ünnepe. E napon emlékeztünk meg arról mennyi „csodálatos dolgot” köszönhetünk a magyar történelem első „munkáshatalmának”. Április 4-én ünnepeltük hazánk „felszabadulását”. Mely „felszabadulásért” – természetesen – a Szovjetuniónak, illetve a Vörös Hadsereggel szövetséges román, bolgár katonáknak, s a sokféle nemzetiségű partizánoknak tartoztunk hálával. Május 1-jén – felvonulásokkal kísérve – a kommunista munkásmozgalmat, illetve a „nemzetközi proletariátust” köszönthettük. Augusztus 20-án volt „nagyszerű” alkotmányunk ünnepe. November 7-e pedig Szovjet-Oroszország, születésnapja volt. Azé az országé melyből később a „nagy testvér”, a mi legfontosabb „barátunk” és „szövetségesünk”, a Szovjetunió létrejött. Mindezen toposzokkal természetesen már a Rákosi-korszakban is találkozhatunk. Ám a puha diktatúra évtizedei voltak azok, melyek során oly mértékben tökélyre „fejlesztették” a propagandát, illetve annak unos-untalan ismételtetését, hogy az idővel szó szerint a neveltségességbe fulladt bele. Ugyanis még a nyolcvanas években is ugyanazon „lemezeket” tették fel a hatalom részéről az előbbiekben említett ünnepek, illetve évfordulók kapcsán. Még akkor is, mikor a történettudomány, már jóval a rendszerváltást megelőzően, túllépett az előbbiekben említett (meglehetősen sematikus) értékeléseken.²⁴ Mi több, időként egyes politikusok is el-elcsózták magukat. 1980-ban például Losonczy Pál, az Országgyűlés akkori elnöke, azt találta mondani a Parlamentben az április 4-i központi ünnepségen, hogy nem csupán a szovjet Vörös Hadsereg katonáit, illetve a bolgárokat, románokat, hazai és jugoszláv partizánokat illeti érdem a náci Németország elleni küzdelemben, de az angolszász hatalmakat is. Losonczy – a szovjet haderő és „keleti” szövetségesei kötelező méltatása mellett – igen meleg szavakkal emlékezett meg a háborúban elesett brit és amerikai katonákról is. Szó szerint a következőképpen fogalmazott: *„Hálával és kegyelettel gondolunk azokra a bolgár, jugoszláv, román, angol és amerikai katonákra, akik kivették részüket országunk felszabadításából, s hazánk földjében alusszák örök álmukat. A hősök emlékét népünk mélyen a szívébe zárta: dicsőségüket ugyanaz a fény ragyogja be, mint azokét a magyar antifasisztákét, akik vállalva a nehéz harcot, életüket áldozták szabadságunkért és függetlenségünkért.”*²⁵ Más kérdés, hogy az Országgyűlés elnökének rendhagyó szónoklata

ünneplési szokásainkra nem gyakorolt tartós vagy jelentős hatást. Általában ezek után is még egy jó ideig minden maradt a régiiben. Kivéve, hogy a hatalom unalmas jelszavai, szövegei, görcsös, merev hagyományai immáron kifejezetten anakronizmussá, abszurditássá váltak.

S az előbbieken elmondottakhoz tegyük hozzá: nem csupán a különféle propaganda-szövegek voltak többnyire ismétlések, illetve az ismétlések ismétlései. Tulajdonképpen ismétlés volt az is, mi 1962-ben, 1969-ben, illetve 1970-ben a „családi és társadalmi ünnepek”, illetve a temetkezési szertartások szabályozása kapcsán hazánkban megvalósult. Történt ugyanis, hogy, nagyjából másfél évvel az 1960-as kormányhatározat után, a belügyminiszter és a művelődésügyi miniszter együttes utasítást adott ki a *családi és egyéb személyi jellegű jelentős események társadalmi megünnepléséről*. A két miniszter 1962. január elsején közzétett 104/1962. (M. K. 1.) M. M.–B. M. számú utasítása alapján immáron a nyilvánosság is megismerhette azokat a kormányzati szándékokat, melyek az új „szocialista” ünnepekre, illetve a világi temetkezésre vonatkoztak.²⁶ Nagyjából hét és fél évvel később, 1969. szeptember 9-én az MSZMP PB szintén határozatot hozott a különféle „szocialista” ünnepségek, illetve a világi temetkezések ügyében. E párthatározat – lényegét tekintve – ugyanazokról a kérdésekről szólt, hasonló problémákat járt körül, mint a kilenc évvel korábbi 3243/1960. számú kormányhatározat, illetve az azt követő 1962. január 1-i miniszteri utasítás. Itt is foglalkoztak a „szocialista” ünnepek, s a világi temetkezések kérdésével. Itt is meghatározták a megyei, városi és budapesti kerületi tanácsok feladatát. Itt is szó esik külön „ünnepi bizottságokról” („társadalmi ünnepi bizottságok”, illetve az 1962-es utasításban említett ún. „állandó bizottságok” helyett), no és persze ennek a párthatározatnak is volt folytatása. Ugyanis a Politikai Bizottság (a párt döntés kormányzati szintre emeléseként) arra kérte a Minisztertanácsot, hogy „...1970. március 31-ig adjon ki új rendelkezést, amelyben egységesen szabályozza a névadással, házasságkötéssel, temetéssel kapcsolatos állami, tanácsi feladatokat...”²⁷ A kérés nyomán pedig, igaz, némi késéssel, de meg is született a 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározat a *családi jellegű társadalmi szertartások fejlesztéséről*. Továbbá – a 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározat kiegészítéseként – napvilágot látott a művelődésügyi miniszter 15/1970 (XI. 29.) M. M. számot viselő rendelete is, mely rendelet a névadás, a házasságkötés, illetve a polgári gyászszertartás lebonyolításának részletkérdéseit szabályozta. Az említett kormányhatározatról, illetve a művelődésügyi miniszter rendeletéről érdemes tudni, hogy ezek a jogszabályok (is) igen hasonlítottak a korábbi években elfogadott párthatározathoz, miniszteri utasításhoz, illetve a legelső, 1960-as kormányhatározathoz. Mindösszesen két érdemi különbség volt a korábbiakhoz képest: egyrésztől ingyenessé tettek jó néhány, a világi ünnepekkel, illetve a világi temetéssel kapcsolatos szolgáltatást, másfelől a személyi igazolvány első alkalommal történő ünnepélyes átadása az említett 1970-es jogszabályokban nem szerepel.²⁸ Igaz, ez a kérdés már a 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározatot megelőlegező 1969-es párthatározatnál sem jelenik meg. Miért? Erről nem szól a „fáma”. Ahogyan arról sem, hogy mi szükség volt erre az egészre, miért ismételt a hatalom többször is az ünnepek, illetve a temetkezések szabályozása kapcsán. Az még csak-csak érthető, hogy mi okból született meg a *családi és egyéb személyi jellegű jelentős események társadalmi megünnepléséről* szóló miniszteri utasítás: gyaníthatóan azért, mert az 1960-as kormányhatározat (mint arról korábban már szó esett) nem került nyilvánosságra. Ennél fogva viszont – elvileg – nem lépett, nem léphetett hatályba sem. Ugyanis a 3243/1960 kormányhatározat utolsó, 11. pontjában – egyéb más dolgok mellett – arról olvashatunk: „*Ez a határozat közzétételének napján lép hatályba...*”;²⁹ viszont e közzététel nem történt meg. Nagy valószínűséggel, ezért volt szükség a bel-

ügyminiszter és a művelődésügyi miniszter együttes utasítására.³⁰ Ám az, hogy ezek után mi motiválta az állampártot illetve a kormányzatot újabb és újabb szabályozásra, rejtély. Különösen, hogy a „családi és társadalmi ünnepek/események projektje” a szabályozástól, annak anomáliáitól függetlenül is működött. A korabeli statisztikai adatok tanulsága szerint az 1960-as években látványosan növekedett a „szocialista” világi szertartások száma.³¹ Más kérdés, hogy arról már nem szól semmiféle statisztika, hogy vajon hány tízezren, vagy inkább hány százezren, hány millióian voltak, kik egyszerre vették igénybe a világi szertartásokat s a különféle felekezetek szolgálatait. Mert igaz ugyan, hogy halottainktól elbúcsúzni általában csupán egyszer, s egyféleképp szokás,³² ám például keresztelőt és világi névadó ünnepséget már könnyen lehetett rendezni egymást követően is. Valószínűleg soha nem tudjuk meg, vajon hány olyan család volt, ahol a gyermek (esetleg titokban történt) megkeresztelése előtt, vagy épp az után, a keresztelő „alternatív” változatát, a világi névadó ünnepséget is programba iktatták. Azt pedig – hiteles források híján – végképp kérdéses, hogy a különféle világi szertartásokon való részvétel, illetve az ezekre való igény vajon mennyiben szolt a körülményekhez történő alkalmazkodásról, s mennyiben volt ténylegesen lelkiismereti kérdés.

A szabályozás témakörénél megmaradva az elmondottak után joggal vetődhet fel, hogy egyáltalán volt-e bármiféle tényleges újítás, újdonság ünnepeink rendje körül a puha diktatúra évtizedeiben. Netán minden ugyanannak az ismétlése, „csűrőse-csavarása” lett volna, leszámítva az 1969-es „ajándék” munkaszüneti napot? Természetesen nem. Volt azért néhány új elem ünnepeink szabályozása kapcsán. Mégpedig a következők:

1965 után – az MSZMP Politikai Bizottságának döntése nyomán – szakítottak azzal a gyakorlattal, hogy évenként katonai díszszemlét rendeznek április 4-én. Ennek megfelelően 1966-tól kezdve már csupán ötévente volt ilyen rendezvény.³³

1967-ben, illetőleg ettől az évtől kezdődően bevezették, illetve ünnepelték az ún. Forradalmi Ifjúsági Napokat. A FIN volt talán a politikai vezetés legfontosabb újítása, s lényegét tekintve arról szolt, hogy három tavaszi ünnepnapot, a „fekete betűs” március 15-ét, az (általában szintén munkanapnak számító) március 21-ét, s a „piros betűs” április 4-ét összekapcsolták, s e három ünnepet egyetlen nagy „forradalmi” rendezvénysorozat keretébe ágyazták. Igaz, az említett ünnepek közül március 15-e teljességgel másról szolt, mint a két másik kommunista ünnep. Március idusa a maga polgári forradalmával, osztrák- és oroszellenes honvédő háborújával bizony igencsak kilóg a sorból. Igazság szerint 1848 évfordulója történeti szempontból nézve sokkal inkább a „tabunapra”, október 23-ára emlékeztet. Ám a történeti igazság a hatalmon lévőköt különösebben nem érdekeltte. A lényeg az volt, hogy népünk forradalmi – vagy annak kikiáltott – sorsfordulóit minél inkább közelebb hozzák egymáshoz, s bemutatassák, hogy miként jutottunk el egy polgári forradalomtól és szabadságharctól az április 4-ét követő „új társadalomig”. No és persze – nem mellékes körülményként – a Forradalmi Ifjúsági Napok révén március 15-e eredeti üzenetét, október 23-ával való kapcsolatát is némiképp zárójelbe lehetett tenni, feledtetni lehetett bizonyos dolgokat.³⁴

1973 húsvétjától – a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1973. március 13-i döntése nyomán – módosult az egyházi ünnepek ünneplési rendje. Mégpedig oly módon, hogy vízkereszt, áldozócsüörtök és Úrnapija ünneplésének időpontjait a korábbi ünnepnapokat követő vasárnapokra helyezték át, Péter-Pál napja, Mindenszentek és Szeplőtelen Fogantatás ünnepei pedig nem voltak többé parancsolt ünnepek. Ez utóbbi változás a gyakorlatban leginkább azt jelentette, hogy „Ezekon a napokon a szentmisén való részvétel nem kötelező.”³⁵

Végül, de nem utolsósorban szintén az 1973-as esztendőben történt, hogy a politikai vezetés – a fennálló gyakorlattal szakítva – folyó év március 15-ére, a forradalom kitörésének 125. évfordulója, illetve Petőfi Sándor születésének 150. évfordulója okán

kötelező iskolai programokat rendelt el a diákok többsége számára. *„Tekintettel a kerek évfordulóra és a Petőfi-émlékünnepségekre, valamennyi általános iskolában, középiskolában és szakk munkásképző iskolában március 15-én délelőtt iskolai ünnepséget kell tartani. Délután pedig a középiskolákban és a szakk munkásképző iskolákban a területi KISZ-bizottságok és iskolai szervezeteik segítségével gondoskodni kell a tanulóifjúság tartalmas foglalkoztatásáról, kulturális és sportprogramok szervezéséről.”* – olvashatjuk abban a hivatalos közleményben, melyet a társadalmi és politikai jellegű évfordulók 1973-as ünneplése kapcsán tett közzé a Művelődésügyi Minisztérium Közoktatáspolitikai Főosztálya s a Munkaügyi Minisztérium Szakoktatási Főosztálya pontosan egy hónappal az ünnep előtt, 1973. február 15-én.³⁶ Mindez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy a március 15-i tanítási szünnapot megőrizték ugyan, de abban az évben 1848 évfordulóján mégis iskolába rendelték a tanulóifjúság jelentős részét. Ami persze rengeteg problémához vezetett. Olyan gondokhoz melyeket, utólag, a hatalom képviselői is kénytelenek voltak észrevenni. *„Későn – 1973. február 15-én – jelent meg a Művelődésügyi Minisztérium rendelkezése az ünnepségek előkészítéséről és lebonyolításáról. A rendelkezés szövege nem volt szerencsés. Elég gyakran szerepel benne a »kell« szó, még a KISZ szervezetekre vonatkozóan is. Ezt és az ennek nyomán született tanácsi utasításokat – főleg a fővárosban – több tanintézetben félreértették és végrehajtását torzították. Annak ellenére, hogy a Budapesti Párt- és KISZ Bizottság az előzetes jelzések alapján felhívta a figyelmet a félreértés veszélyére, néhány középiskolában /Móricz Zsigmond, Sinnyi, Kölcsey, Vörösmarty, Leővey Gimnáziumok, Hámán Kató, Zrinyi Szakközépiskolák/ egész napos kötelező jellegű foglalkozásokat szerveztek. A kötelező jelleg vagy annak hiedelme, irritálta a politikailag egészségesen gondolkodó fiatalokat is.”* – ismerte el az a bizalmas jelentés, melyet az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya készített 1973. március 28-án a március 15-i ünnepségek tapasztalatairól.³⁷ Hasonló kritikával találkozhatunk egyébként az MSZMP Műszaki Egyetemi Bizottságának 1973. március 29-i *A március 15-i események visszhangja egyetemünkön* címet viselő bizalmas jelentésében is. Igaz, az említett jelentés – az egyetemisták (állítolagos) véleményére alapozva – már nem csupán a kormányzat s az érintett iskolák, de az egyes pedagógusok úgynevezett „felelősségét” is felvetette. *„Szinte általános véleményként fogalmazható meg, hogy az MM intézkedését a pedagógusok körütekintés nélkül /mechanikusan/, eltulozva hajtották végre.”* – áll a március 29-i jelentésben.³⁸ Mondjuk e sorok szerzője személy szerint nem teljesen érti, hogy ugyan mit lehetett félreértelmezni azon, hogy március 15-én délelőtt iskolai ünnepségeket *kell* szervezni. Az sem teljesen világos, hogy hogyan lehetett volna „nem mechanikusan” végrehajtani azt az előírást, hogy ugyanaznap délutánra szintén „tartalmas” programokat *kell* beiktatni. Mindenesetre a hatalom – ténykérdés – ez ügyben, ezek után már másképpen politizált. Miután a „hasznos” tapasztalatokat leszűrték, a felelősség egy részét pedig „szépen” áthárították, az 1973-as szabályozás – annak rendje és módja szerint – örökre süllyesztőbe került. Szerencsére többé nem kísérletezett senki ilyesmivel, pláne nem kreált rendszert belőle. Ellenben a hatvanas évek végétől megjelenő szabad szombatokból nagyon is rendszer lett, s a hétköznapijainkat érintő változások ünnepeinkre sem maradtak hatástalanok.

(A szabad szombat születése és hatása ünnepeinkre) A szabad szombat kezdetei hazánkban az 1960-as évek végéig nyúlnak vissza. Igaz, ötletek, tervek, elképzelések már 1940-es évektől kezdve születtek.³⁹ Mi több, már 1956-os forradalmat követően arra is volt példa, hogy egyes vállalatoknál önkényesen, a kormányzat szándéka ellenére ötnapos

munkahetet rendszeresítették.⁴⁰ Konkrétan azonban a munkavállalók tömegei számára csupán a hatvanas évek végétől realizálódott a szabad szombat, mint kedvezmény, illetve lehetőség. A szombati szabadnapok létrejötte kapcsán az első igazán komoly lépést (mint akkortájt szinte valamennyi fontos ügyben szokás volt) az állampárt tette. Az MSZMP 1966. november 28-a és december 3-a között tartott IX. kongresszusa volt az, mely egyéb más dolgok mellett, eldöntötte: „*Vállalatonként, üzemenként az eddigi teljesítményt és munkabért biztosítva 1968-tól kezdődően 1970 végéig fokozatosan az összes ipari dolgozó munkaidejét átlagosan heti 44 órára kell csökkenteni.*”;⁴¹ a korábbi átlagos 48 óra helyett. Ezt követően már a kormányzaton volt a sor, hogy az említett szép ígérethöz realitást „varázsoljon”. El kell ismerni, hogy a kabinet ez ügyben nem sokáig tétlenkedett. Nagyjából fél évvel a kongresszus döntése után, 1967 nyarán került nyilvánosságra a kormányzat 1021/1967. (VII. 12.) számú határozata. Az említett határozat nyomán mintegy kétmillió embert érintő munkaidő-csökkentés valósult meg, mégpedig oly módon, hogy az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – főként az ipari és építőipari ágazatba tartozó vállalatok és szövetkezetek számára – lehetőséget biztosított arra, hogy heti 48 óráról 44 órára csökkentsék le munkavállalók munkaidejét. Feltéve persze, hogy ez nem akadályozta a lakossági szolgáltatások ellátását vagy épp a különféle szövetkezeteknél, vállalatoknál „...*gazdálkodási tevékenységük fejlődését, a termelés, termelékenység, önköltség és kapacitáskihasználás kedvező alakulását, valamint a népgazdasági szükségletei kielégítését hátrányosan nem befolyásolja.*”⁴² Igaz, a munkaidő-csökkentés nem ment egyik napról a másikra. Volt bizonyos (nem is rövid) átfutási idő 1968. január 1-je s 1970. december 31-e között.⁴³ Tény az is, hogy számos munkavállalót a munkaidő-csökkentés, illetőleg a kéthetenkénti szabad szombat első körben történt bevezetése egyáltalán nem érintett. Nem szólva arról, hogy jó néhány munkakörben a munka jellegéből adódóan soha nem került, nem kerülhetett sor szabad szombatok létrehozására, még akkor sem, ha egyébiránt csökkent a munkaidő. Ám ahol lehetett – kétségtelen tény –, idővel azért bevezették a szombati szabadnapokat. Persze még jó néhány évnek kellett eltelnie a második nagyobb „nekirugaszkodásig”. Csupán 1972 nyarán látott napvilágot az 1023/1972. (VII. 15.) számú minisztertanácsi határozat. E határozat – a munkaidő-csökkentés részleges kiterjesztéseként – 1972. július 15-től heti 44 órára csökkentette le a tervező és beruházó, valamint a szervező, kutató, dokumentációs és számítástechnikai vállalatok, intézetek illetve irodák dolgozóinak munkaidejét.⁴⁴ Igaz, ezt követően már némiképp felgyorsultak az események. 1973 tavaszán napvilágot látott az 1011/1973. (IV. 15.) számot viselő minisztertanácsi határozat, mely határozat a minisztériumok, bíróságok, ügyészségek, tanácsok, illetékhivatalok, földhivatalok, könyvkiadó vállalatok, pénzintézetek, levéltárak, s egyéb más állami és társadalmi szervek munkatársainak munkaidő-csökkentéséről rendelkezett. A határozat értelmében 1973. június 1-től kezdve, az érintett munkavállalók munkaideje szintén heti 48 óráról 44 órára redukálódott.⁴⁵ Egyébiránt nem sokkal ezután következett a negyedik „nagy kör”, 1974-ben ugyanis újabb kormányhatározatok, illetve miniszteri rendeletek születtek a munkaidő-csökkentés kiterjesztésével kapcsolatosan. E határozatok és rendeletek pedig munkavállalók újabb széles tömegei: egészségügyi dolgozók, pedagógusok, színházi alkalmazottak, mezőgazdasági munkavállalók, vízügyi ágazatban dolgozók, postai alkalmazottak, közlekedési dolgozók, bel- és külkereskedelmi alkalmazottak, kommunális szolgáltatóknál dolgozók, fodrászok, fényképészek számára tették lehetővé az átállást a heti 44 órás munkaidőre. Igaz, általában nem azonnali hatállyal, hanem egy több hónapos, esetleg több éves átmeneti periódust követően.⁴⁶ Megjegyzendő, hogy később a munkaidőt még tovább csökkentették, egészen heti 40–42 órára. Erre az 1013/1981. (IV. 27.) számú minisztertanácsi határozat alapján került sor, mely határozatnak a (beszédes)

az ötnapos munkahét bevezetéséről és az ezzel kapcsolatos munkaidő módosításról címet adták. Az említett ötnapos munkahétről szóló kormányhatározat sokmilliónyi munkavállaló, a dolgozók többsége számára a hetenkénti szabad szombat, illetőleg az állandó kétnapos hétvége, szombat és vasárnap létrejöttét eredményezte, mégpedig egy (relatív rövid), 1981. július 1-je és 1982. június 30-a közötti átmeneti időszakot követően.⁴⁷

Felmerülhet persze a kérdés, hogy miféle összefüggés volt a munkaidő csökkentése és a szabad szombatok megjelenése között. Hisz a munkaidő-csökkentés révén létrejöhettek volna akár tömeges „szabad hétfők” vagy „szabad keddek” is, egyéb más variációkról nem is beszélve. Ehhez képest mégis általánosan a szabad szombat terjedt el. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a hatalom már a kezdet kezdetén ezt akarta. E sorok szerzője kutatásai során elsőként 1966-ból talált utalást arra, hogy hogyan is képzelte el a vezetés (az akkortájt a gyakorlatban még egyáltalán nem létező) tömeges szabad szombatokat. Az említett év szeptemberében ugyanis az MSZMP Központi Bizottságának Ipari Osztálya, illetve a KB Építési és Közlekedési Osztálya előterjesztést dolgozott ki az MSZMP PB részére *Az általános munkaidő csökkentés lehetőségeiről* címmel. Az említett előterjesztés, melyet a Politikai Bizottság 1966. október 4-i ülésén hagytak jóvá, sok más gondolat mellett a szabadnapok kapcsán a következőket fogalmazta meg: „*A vizsgálatok összetett tapasztalatai alapján az látszik, hogy az átlagos heti munkaidő 44 órára való csökkentését úgy célszerű megvalósítani, hogy minden második héten szombaton munkaszüneti nap legyen.*”⁴⁸ Később a szabad szombatokról szóló elképzelések tovább finomodtak, illetve hivatalos irányelvvé is váltak. Erre 1967-ben került sor, ez év augusztus 11-én ugyanis a Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elsőként, de nem utoljára közös irányelveket tett közzé a rövidített munkaidő bevezetésének módszerére. Az említett irányelvek között pedig – egyéb más dolgok mellett – azt is megfogalmazták: „*Kéthetenkénti szabad szombat bevezetésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a különböző üzemekben dolgozó családtagok szabadnapja azonos napra essen. Ezért helyes, ha ezekben az esetekben egységesen a naptárilag páros szombatokat jelölik ki szabadnapként.*”; kiegészítve ezt azzal a (nem mellékes) megkötéssel, hogy „*A munkaidő csökkentése következtében nyert – heti pihenőnapon felüli – szabadnap és a munkaszüneti nap egybeesése esetén a pótlólagos szabadnapot más napra áttenni nem szabad.*”⁴⁹

Igaz, a szombati szabadnap, mint megoldás egyáltalán nem volt kötelező. Az sem volt „kőbe vésvé”, hogy ha szabad szombat van, akkor azt mindenkinek mindig a páros héten kell megkapnia. Például (a már említett) 1011/1973. (IV. 15.) számú minisztertanácsi határozat a munkaidő-csökkentés kapcsán nem azt írta elő, hogy a páros heteken szabad szombat legyen, hanem – 1979-ig érvényben lévő szabályként – azt, hogy „*A munkarendet úgy kell kialakítani, hogy a dolgozók szabad szombatjukat kéthetente felváltva vegyék igénybe és így a szombati munkanapon a dolgozói létszám mintegy fele munkát végezzen.*”⁵⁰ Nem szólva a kommunista szombatokról,⁵¹ az ötvenharmadik héten kiadott szabad szombatról, a fordított, páratlan-páros munkarendről,⁵² az önkényesen kialakított ötnapos munkahetekről,⁵³ vagy épp arról a másik, szintén 1967-ben megfogalmazott irányelvről, mely szerint: „*Ahol az átlagos heti munkaidőt többlet szabadnap kiadása révén csökkentik, ott a többlet szabadnap – a kapacitások optimális kihasználását eredményező munkaidő rendszer megvalósítása érdekében – a hét bármely napjára eshet. Ezért nem kell feltétlen az üzemszünetet eredményező szabadszombatos munkarendet célul kitűzni.*”⁵⁴ Más kérdés, hogy ez utóbbi irányelv a gyakorlatban már nemigen érvényesült, s a legtöbb munkahelyen igenis az üzemszünetet eredményező szabad szombatos munkarendre törekedtek, illetve ez alakult ki. Nem véletlenül, ugyanis – irányelv ide vagy oda – a vezetés már a kezdetekkor a szombati szabadnapok létrejöttét támogatta azzal, hogy a gyakorlati

bevezetést segítő páros-páratlan rendszert csupán a hét hatodik napja kapcsán alkotta meg. Nem volt itt soha szó mondjuk páros-páratlan hétfőkről, keddekről, szerdákról, egybekről. Legalábbis központi iránymutatás, szabályozás részeként biztosan nem. Így végképp nem csodálkozhatunk azon, hogy hazánkban – a világ számos más országához hasonlóan – a szombati szabadnap, s nem valamilyen más rendszer terjedt el, mégpedig nem kis mértékben. 1983-ban, nem sokkal az ötnapos munkahét bevezetése után, tanulmány látott napvilágot Tomka Miklós tollából *A szabad szombat értéke és felhasználása – néhány közvéleménykutatási adat alapján* címmel. E tanulmányban – sok más érdekes dolog mellett – a következőket olvashatjuk: „*Adataink szerint 1981-ben a keresők egyötödének (19 százalék) minden héten, háromötödének (60 százalék) pedig minden másodikon volt szabad szombatja. A keresők további egyötöde (21 százalék) olyan munkabeosztásban dolgozott – folyamatos munkabeosztás, kötetlen munkaidő, rendszertelenül vagy kampányszerűen adódó munka stb. –, ahol a szabad szombat gyakorlatilag nem érvényesült (pontosabban, ahol a szabad szombat inkább jelentett jövedelem-emelkedést, semmint rendszeresen azonos időben és a társadalom egyéb tagjaival egyidőben megkapott szabad napot).*”⁵⁵ Figyelemreméltó mondatok ezek. Ugyanis ez azt jelenti, hogy 1981-ben a munkavállalók 79 százalékának volt szabad szombatja, sőt sokan már ebben az évben (az épp bevezetés alatt álló) ötnapos munkahét rendjében dolgoztak, hétfőtől-péntekig. Bizony nagyot fordult a világ ahhoz képest, hogy még a hatvanas évek közepén is munkavállalók tömegei kényszerültek heti hét nappól hatot munkahelyükön tölteni. A szabad szombatok születése, mondhatni, így is a „mindennapok forradalma” volt. Egy olyan „forradalom”, mely gyökeresen alakította át emberek millióinak életét.

Más kérdés, hogy e „forradalomnak” közvetlen hatása ünnepeinkre, valamint ünneplési szokásainkra nem igazán volt. Ettől még – természetesen – ugyanolyan módon (ugyanolyan abszurd módon) köszöntötték a Kádár-korszakban jeles vagy annak kikiáltott napjainkat. Az 1969-es esetet kivéve a munkaszüneti napok rendje sem változott hosszú-hosszú éveken, évtizedeken át. Ugyanakkor a szombati szabadnapok ünnepekre gyakorolt közvetett hatása óriási volt, s ez több téren is megnyilvánult. Elsőként is ott volt az ünnepekhez kapcsolódó munkaszünetek jelentőségének kérdése. Onnantól kezdve ugyanis, hogy elkezdtek, ha nem is radikálisan, de jelentősen csökkenteni a munkaidőt, s így létrejöttek – előbb kéthetente, majd hetente – a szabad szombatok, a „piros betűs” ünnepekhez kötődő munkaszünetek súlya, jelentősége csökkent. Félreértés ne essék, munkaszünetek jelentősége csökkent, nem maguknak a munkaszüneti napoknak a jelentősége. A munkaszüneti napok továbbra is ugyanolyan fontosak voltak, mint korábban. Egy hívő keresztény számára például a karácsonyi munkaszünet mindig is szent dolog volt. A középkorban éppúgy, mint a „létező szocializmus” időszakában, vagy épp napjainkban. Nemkülönböztetve egy baloldali meggyőződésű ember számára (a vallásos hit és a baloldali meggyőződés természetesen egyáltalán nem zárja ki egymást) elvi kérdés volt, s maradt a május 1-jei munkaszünet. Ugyanakkor a „piros betűs” ünnepek szempontjából sem közböbs, hogy csupán egynapos vasárnapok, illetve egy- vagy kétnapos munkaszüneti napok léteznek rendszeres jelleggel, vagy pedig rendszeresen vannak kétnapos hétvégék is. Mondhatjuk úgy is, nem mindegy, hogy ünnepekhez kapcsolódó munkaszünetek milyen funkciót töltenek be. Valami pluszt nyújtanak, vagy csupán az alapvetőt, a minimálist.

Ahogy az sem mindegy, milyen gyakoriak a „piros betűs” ünnepekhez kapcsolódó hosszú hétvégék, hét közbeni „pihenők”. A szabad szombatok megjelenésének másik hatása ugyanis éppen az volt, hogy immáron sokkalta könnyebben lehetett az ünnep- és munkaszüneti napokhoz kapcsolódóan hosszú, három, sőt négynapos hétvégéket, hét közbeni „pihenőket” létrehozni, illetve könnyebben jöhettek létre ilyen szünetek spontán

módon. A szabad szombatok megjelenése előtt például háromnapos „ünnepi” szünetre „cserenap” nélkül csupán akkor volt lehetőség, ha valamely kétnapos „piros betűs” ünnep, például 1953-ban május 1-je és május 2-a (péntek és szombat) vagy 1961-ben karácsony napjai (abban az évben hétfő és kedd) vasárnaphoz kapcsolódott. A hatvanas évek végétől azonban ez a helyzet megváltozott, s a háromnapos szünetek gyakorisága megnőtt.⁵⁶ Ami a négynapos szüneteket illeti, ezeket a szombati szabadnapok bevezetése előtt „cserenap” nélkül nem is lehetett megvalósítani. Igaz, ez utóbbiakat sokáig nem is nagyon akarták, még „cserenappal” sem. Például elvileg 1958-ban április 4-e és húsvéthétfő „találkozása” révén négynapos hosszú hétvégére lett volna lehetőség, ha április 5-ét – alattomos módon – nem húsvéthétfőn kellett volna pótolni. A gyakorlatban azonban a szabad szombatok megjelenése előtt négynapos „ünnepi” hétvégére, illetve hét közbeni „pihenő” létrehozására egyáltalán nem került sor. Általános, a folyamatosan termelő üzemek kivételével az egész országra kiterjedő, négynapos „ünnepi” szünet a „létező szocializmus” időszakában elsőként 1969-ben volt.⁵⁷ Mégpedig április 4-e és húsvéthétfő, április 7-e (ismételt) „találkozása” kapcsán. Ekkor azokon a munkahelyeken, ahol nem volt kéthetenre szabadnap, április 5-ét nem húsvéthétfőn, hanem más alkalommal kellett ledolgozni. Ahol pedig már létezett kéthetenkénti szabadnap, azt kötelező volt április 5-én, szombaton kiadni. 1969 tavaszán így jött létre egy országos négynapos „ünnepi” szünet, illetve ez esetben hosszú hétvége.⁵⁸ A későbbi évek folyamán egyébként még jó néhány alkalommal volt ilyen ünnepekhez kapcsolódó négynapos szünet. Más kérdés, hogy ezt a Kádár-rendszer idején szinte mindvégig, részben vagy egészben, de ledolgozásokkal, munkanapok és pihenőnapok csereberéjével oldották meg. Egyedül az 1980-as esztendő volt kivétel, ebben az évben ugyanis április 4-e ismét a húsvéthétfő előtti péntekre esett. A munkaügyi miniszter pedig a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendeletben oly módon szabályozta a kéthetenkénti szabad szombatot, hogy április 5-én, szombaton a folyamatosan termelő vállalatok, szövetkezetek munkavállalóit leszámítva mindenki számára szabadnapot rendelt el. Igaz, 1980. április 5-e így is, úgy is szabadnap lett volna mindazoknak, kik a páros-páratlan szombatok rendszerében dolgoztak, lévén, ha április 5-e szombatra esik, akkor az mindig a páros, tizennegyedik hét is egyben. A munkaügyi miniszter azonban ezzel nem elégedett meg. Biztosra ment, s április ötödikére általános szabadnapot rendelt el. Így született meg egy 1980. április 4-től, a „felszabadulás ünnepétől”, 1980. április 7-ig, húsvéthétfőig tartó, cserebere nélküli négynapos hosszú hétvége.⁵⁹ Egyébiránt az első olyan négynapos ünnepi szünet, melynél már nem kellett sem pótnap, sem kötelező szabad szombat, mi több, rendeletet sem kellett vele kapcsolatosan alkotni a rendszerváltás időszakában, 1989-ben volt. Ebben az évben ugyanis karácsony napjai hétfőre és keddre estek. Előttük pedig (az akkor már heti rendszerességgel következő) szombati szabadnap, illetve a heti pihenőnap, vasárnap volt.⁶⁰

Végül, de nem utolsósorban a szabad szombatok, illetve azok ünnepekre gyakorolt hatása kapcsán fontos megemlíteni, hogy a szombati szabadnapok megjelenésével, különösen, miután azok heti rendszerességgel következtek egymás után, a korábbiakhoz képest sokkalta gyakrabban fordult elő, hogy egy-egy munkaszüneti vagy épp volt munkaszüneti nap a „pihenő” hétvégére esett. Ennek persze voltak, sőt, ma is vannak hátulütői. Mindannyian bosszankodunk például, ha karácsony valamely napja egy évben – szerencsétlen módon – pont hétvégére, szombatra vagy vasárnapra esik. Még inkább rossz, ha mind december 25-e, mind 26-a hétvégére esik, ahogyan ez legutóbb 2010-ben történt. Másfelől viszont a „létező szocializmus” idején a vasárnapok mellett a szabad szombatok is időről-időre „visszahoztak” néhány régebbi, a társadalom számára fontos ünnep- és munkaszüneti napot. Olyanokat, mint például március 15-e, vagy épp Mindenszentek

ünnepe. Volt persze, hogy mindez véletlenségből történt így. Példának okáért az 1986-os esztendőben március 15-e s Mindenszentek ünnepe is szabadnap volt, miután mindkettő (az akkor már heti rendszerességgel megadott) szombati szabadnapra esett. Igaz, nem minden esetben volt teljesen véletlen, hogy egy-egy „ódivatú” munkaszüneti nap szabadnap formájában „visszatért”. Arra is akad példa, hogy a hatalom tudatosan segítette, hogy egy régebbi „piros betűs” ünnepet otthon tölthessenek az emberek. Ez történt 1980-ban, mikor (az előbbieken már említett) 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet nem csupán egy április 4-től április 7-ig tartó négynapos hosszú hétvégét írt elő, de – kötelező szabad szombatok, illetve „munkás” vasárnapok beiktatásával – létrehozott még másik öt, az ünnepekhez kapcsolódó „pihenőt” is. Létrejött egyfelől három háromnapos szünet: 1980. május 1-től, csütörtöktől május 3-ig, szombatig; 1980. december 25-től, csütörtöktől december 27-ig, szombatig, illetőleg 1981. január 1-től, csütörtöktől január 3-ig (szintén szombatig). Emellett volt egy, a „piros betűs” 1980. november 7-ét s november 8-át, pénteket és szombatot magába foglaló kétnapos szünet is. Továbbá a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet létrehozott egy 1980. november 1-ét és november 2-át magába foglaló kétnapos fix hétvégét is, mégpedig oly módon, hogy Mindenszentek ünnepét is kötelező szabad szombattá nyilvánította. Igaz, Mindenszentek így is, úgy is „szerencsés” nap volt, illetőleg ez az ünnep már korábban, 1969-ben s 1975-ben is „jól jött ki” a szabad szombat szempontjából. Ugyanis, ha november 1-je szombat, akkor az mindig a páros, negyvennegyedik hét is egyben, ami a páros héten szabad szombatos munkavállalók (a nyolcvanas évek elejére a munkavállalók döntő többsége) számára a kétnapos hétvégét jelentette annak idején. 1980-ban azonban a munkaügyi miniszter ezzel szintén nem elégedett meg. Előírta, hogy november 1-jére is mindenkinek, munkarendjétől függetlenül, szabad szombatot kell biztosítani. Ez esetben is csupán a folyamatosan termelő vállalatok, szövetkezetek, illetve az ott dolgozó munkavállalók voltak kivételek.⁶¹ Más kérdés, hogy a korabeli sajtóban, illetve közbeszédben Mindenszentek ünnepéről egy árva szó nem hangzott el. Mindenszentek helyett legfeljebb Algéria nemzeti ünnepéről szólt a propaganda.⁶² Nem beszélve arról, hogy ha november elsejével jól is jártak a „dolgozó tömegek” (különösen 1980-ban), március 15-ével már aligha lehettek elégedettek. Ezt a másik hajdani „piros betűs” ünnepet ugyanis – mit tesz a „véletlen” – soha nem nyilvánították kötelező szabad szombattá. Így viszont március 15-e a kéthetenkénti szabad szombatok időszakában, ezen belül is konkrétan (a már említett) 1969-es, 1975-ös és 1980-as esztendőben a munkavállalók többsége számára mindenképp a „dolgos” szombat volt. Nem utolsó sorban azért, mert, ha március 15-e a szombati napra esik, akkor e nap minden évben a páratlan, 11-es számú hétre is esik egyben. Igaz, március idusával messze nem ez volt a legnagyobb probléma.

JEGYZETEK

- 1 A földosztásról, az államosításokról, a szovjet megszállás állandosulásáról, illetőleg a magyarországi kommunista diktatúra kialakulásáról, s annak több mint négy évtizedes hazai működéséről – számos igen kitűnő, írásmű mellett – részletesen is szól: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.
- 2 Az egyházi ünnepek háttérbe szorításának első lépése talán az volt, hogy Bán Antal iparügyi miniszter

1945. július 25-én kiadta, a két nappal később közzétett, a 61. 759/III/1/1945. Ip. M. számú közleményét. Az említett közleményben a miniszter – sok egyéb más szabály mellett – irányelvként fogalmazta meg: „Általában a vasárnapi és az alább meghatározott ünnepnapokon végzett munka túlmunkának számít és a munkabér 100%-ával pótlékolandó. Mindaddig, míg kormányintézkedés másképpen nem rendelkezik, a fentiek szerint díjazandó ünnep-

- napnak a következőket tekintjük: január 1., március 15., április 4., husvét hétfő, május 1., pünkösd hétfő, urnapja, augusztus 20., november 1., karácsony mindkét napja.*” Így azután a háború utáni években megkötött kollektív szerződések döntő többsége csupán ezeket a napokat tekintette ünnepnapoknak a munkavégzés szempontjából, dacára annak, hogy korábban jó néhány, az előbbieken fel nem sorolt ünnep (egyházi ünnep) is munkaszüneti napnak számított Magyarországon. Más kérdés, hogy nem mindenki dolgozott kollektív szerződés alapján. Voltak nem is kevesen, kiknek munkavégzését, nem szerződés, hanem az évtizedek, évszázadok során kialakult szokásjog szabályozta. Elsősorban rájuk gondolhatott „szeretettel” a kormány, mikor nagyjából három évvel később, 1948-ban megalkotta a folyó évi március 20-án közzétett 3.180/1948. számú kormányrendeletet. E kormányrendelet lényegét tekintve arról szólt: „1. § (1) A február hó 2. napjára eső Gyertyaszentelő Boldogasszony napja, a március hó 25. napjára eső Gyümölcsoltó Boldogasszony napja és a szeptember hó 8. napjára eső Kisboldogasszony (Kisasszony) napja nem munkaszüneti nap.” Vagyis 1948. március 20-át követően ezeken a napokon a kollektív szerződésektől függetlenül is mindenkinek dolgoznia kellett. Az idézett mondatokat, illetve Bán Antal ipartügyi miniszter 1945. július 25-i közleményének teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny* (1945. évi) 87. szám, Bp., 1945. július 27. A 3.180/1948. számú kormányrendeletet s az abból vett idézeteket pedig ld.: *1948. év hatályos jogszabályai*. Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Némethy László, Dr. Szabó Jenő. Bp., 1949. 713–714. o. Idézett mondat a 714. oldalon. Az idézett mondatok kapcsán megjegyzendő hogy az előbbieken közzétett közlemény-, illetve rendelet-részletek – a tanulmány sorozatban szereplő számos más idézethez hasonlóan – az eredeti írásmód szerint kerültek közlésre.
- 3 Még véget sem ért az európai háború, idehaza az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta az 1.390/1945. M. E. számú rendeletet a nemzeti, felszabadulási és a munka ünnepének meghirdetése tárgyában. Az 1945. május 1-én kihirdetésre került rendelet értelmében a kabinet március 15-ét nemzeti ünnepé, „...*április hó 4. napját a felszabadulás ünnepévé és május 1. napját a munka ünnepévé*...” nyilvánította. Ezután következett Bán Antal (korábban már említett) 61. 759/III/1/1945. lp. M. számú közleménye, melynek nyomán a kollektív szerződések március 15-ét, április 4-ét és május 1-ét (is) munkaszüneti napként rögzítették. Az előbbieken kapcsán ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az 1.390/1945. M. E. számú rendelet tulajdonképpen semmi újdonságot nem hozott az 1848-as forradalom emléknapjának státusát illetően. Ugyanis már évekkel korábban, 1927-ben az Országgyűlés megalkotta az 1927. évi XXXI.

- törvényt, mely jogszabály március 15-ét nemzeti ünnepé nyilvánította. Épp ezért fölösleges volt a forradalom évfordulóját újfent nemzeti ünnepé nyilvánítani. Nem lett volna viszont fölösleges az ünnep- és munkaszüneti napok kérdését idejekorán általánosan rendezni, a „piros betűs” napokról világos, egyértelmű, átlátható és mindenkre érvényes rendelkezést hozni. Erre azonban a koalíciós kormányzás időszakában nem került sor. Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.390/1945. M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946*. Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Némethy László, Dr. Szabó Jenő. Bp., 1947. Első kötet, 143. o. Bán Antal ipartügyi miniszter 1945. július 25-i közleményét ld.: *Magyar Közlöny* (1945. évi) 87. szám, Bp., 1945. július 27. Az 1927. évi XXXI. törvénycikket ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici)* 1927. évi Törvénycikk Franklin-Társulat kiadása, Bp., 1928. 575–576. o. Március 15-e történetéről pedig a tizenkilencedik századtól egészen a huszadik század végén bekövetkezett rendszerváltásig részletesen is olvashatunk Gyarmati György: *Március hatalma a hatalom márciusa (fejezetek március 15. ünneplésének történetéből)* Paginaram, Bp., 1998.
- 4 A Rákosi, Sztálin, illetve a többi kommunista vezető körüli személyi kultusz – kétségtelen tény – az 1940-es évek végétől, az ötvenes évek elejétől kezdve vált meghatározóvá a hazai politikában. Például 1949. december 21-én egy egész ország, sőt a fél világ ünnepelte „önfeledten” Sztálin elvtárs 70. születésnapját. Néhány évvel később, 1952 márciusában Rákosi elvtárs 60. születésnapjára emlékeztünk „meghatottan”. Nem szólván a személyi kultusz egyéb más, hétköznapi megnyilvánulásairól: Rákosi, Sztálin és más kommunista vezetők „hozsannáztatásáról” nap-nap után. Kevesen tudják azonban, hogy a sztálinista személyi kultusz már a koalíciós kormányzás idején is jelen volt a hazai politikában. A személyi kultusz korai megjelenésére most csupán egyetlen példa: a Magyar Kommunista Párt, illetve annak hivatalos lapja, a *Szabad Nép* 1946. március 9-én – sok más „gyönyörű” gondolat mellett – a következő szavakkal köszöntötte Rákosi Mátyást, 54. születésnapja alkalmából: „*A Magyar Kommunista Párt szeretett vezérének születésnapja nemcsak bensőséges családi ünnep és nem csupán a nagy családnak: a Pártnak ünnepe. Az egész magyar dolgozó nép fordul ma szeretettel és hálával Rákosi elvtárs felé. Néptünk vonzalmát senki úgy ki nem érdemelte a ma élők közül, mint az a férfi, aki harmincöt évet töltött a nemzet szabadságharcának szolgálatában.*” Az idézett mondatokat ld.: *Rákosi Mátyás 54. éves In: Szabad Nép* IV. évfolyam, 57. szám, 3. o. 1946. március 9.
- 5 Vízkerezt rendes munkanappá válását részint egy 1949. augusztus 19-én született kormányhatározat,

részt Bognár József belkereskedelmi miniszter 1950. január 4-én közzétett 160.100/1950. (I. 4.) Bk. M. számú rendelete tette lehetővé. Nagypéntek rendes munkanappá válásáról 1949. augusztus 19-i kormányhatározat döntött. Nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napjának rendes munkanappokká válásáról négy határozat szolt: elsőként is ott volt a Gazdasági Főtanács 1949. április 15-én közzétett 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozata, melynek alapján nagyszombat (1949-ben április 16-a), a folyó évre vonatkozóan, rendes munkanappá vált. Ezután következett az 1949. május 19-én közzétett 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozat, mely áldozócsütörtököt (május 26-át) tette arra az évre „fekete betűssé”. A harmadik határozatot szintén a Gazdasági Főtanács hozta. Ez volt az 1949. június 2-án közzétett 1.249/22/1949. G. F. számú határozat, mely határozat alapján Péter-Pál napja (június 29-e) vált, folyó évre vonatkozóan, rendes munkanappá. Végül ott volt az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat, mely kormányhatározat alapján az említett három ünnepnap, nem csupán ideiglenesen, de tartósan is, mindenki számára „fekete betűs” nappá vált. Mégpedig oly módon, hogy a kabinet utólag végérvényessé tette a Gazdasági Főtanács korábbi ideiglenes határozatait. Ami Nagyboldogasszony napjának rendes munkanappá válását illeti, erről egyrészt, az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat szolt, másfelől ott volt Bognár József belkereskedelmi miniszter 1949. augusztus 13-án közzétett 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendelete. Szeptőlten Fogantatás ünnepe (december 8-a) pedig részt (a már többször említett) augusztus 19-i kormányhatározat, részt Bognár József belkereskedelmi miniszter 1949. december 6-án közzétett 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendelete alapján vált rendes munkanappá. Az augusztus 19-i kormányhatározat kapcsán megjegyzendő: e kormányhatározat Gerő Ernő államminiszter 1949. augusztus 15-i előterjesztése alapján született. Ez az előterjesztés volt az, mely hosszú évek után először végérvényesen és mindenki számára kötelezően előírta, hogy melyek lehetnek „piros betűs” napok Magyarországon, s melyek nem. Addig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy – Gerő Ernő előterjesztését idézve – „*A munkaszüneti napok kérdését a vállalatok munkavállalói körében a kollektív keretszerződés rendelkezései, a közszolgálat körében a kialakult szokás szabályozza.*”; ami a gyakorlatban sokszor zűrzavaros, átláthatatlan viszonyokat eredményezett. Gerő Ernő előterjesztése, illetve az azt jóváhagyó kormányhatározat nyomán mindez megszűnt. Onnantól kezdve munkaszüneti napként csupán január 1-jét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-jét, Űrnapiját, az augusztus 20-i ünnepnapot, november 1-jét, húsvéthétfit, pünkösdhétfit és karácsony két napját ismerték el. Minden más „piros betűs” ünnepet

végérvényesen töröltek a munkaszüneti napok sorából. Más lapra tartozik, hogy az augusztus 19-i kormányhatározat titkos volt, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy Dobi István kormányának döntése nem jelent meg sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében*, sem másutt. Mindez egyébiránt Gerő Ernő kívánságára történt így. Gerő ugyanis már az augusztus 15-i előterjesztésében arra kérte a kormányzatot, hogy mellőzze a munkaszüneti napokról szóló határozat hivatalos közzétételét, s az államminiszternek ezt a kívánságát a kabinet vita nélkül teljesítette is. Az idézett mondatot, illetve Gerő Ernő előterjesztését ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15. Az augusztus 19-i titkos kormányhatározatot ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnöksége alatt tartott minisztertanácsról*. A 160.100/1950. (I. 4.) Bk. M. számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye II. Miniszteri rendeletek 1950*. Közzéteszi: a Minisztertanács Elnökének Hivatala, Bp. 1951. 1095. o. A 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 15. szám. Bp. 1949. április 15. A 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 20. szám, Bp. 1949. május 19. Az 1.249/22/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 22. szám, Bp. 1949. június 2. Az 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletet ld.: *Magyar Közlöny Törvények és Rendeletek Tára* (1949. évi) 168. szám, Bp. 1949. augusztus 13. A 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendeletet pedig ld.: *Magyar Közlöny Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára* 253. szám, Bp. 1949. december 6.

6 A „nagyobb” egyházi ünnepek közül első körben 1951-ben Űrnapiját és Mindszentek ünnepét tették munkanapokká. Mégpedig az Űrnapijára vonatkozó 1.010/1951. (V. 16.) számú minisztertanácsi határozat s a november 1-ét érintő 1.030/1951 (X. 16.) számú minisztertanácsi határozat nyomán. Ezután következett 1952-ben pünkösdhétfit és karácsony másnapjának rendes munkanapokká tétele. Pünkösdhétfit az 1.012/1952 (V. 11.) számú minisztertanácsi határozattal nyilvánították rendes munkanappá. Karácsony másnapjának „fekete betűssé” tételéről pedig az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. A sort végül húsvéthétfit zárta, melyet 1953 tavaszán töröltek a „piros betűs” ünnepek sorából a minisztertanács 1.014/1953 (III. 16.) számú határozata alapján. Mind az öt minisztertanácsi határozatról érdemes tudni, hogy egyrészt már kihirdetésük

- napján hatályba léptek, másfelől a rendelkezéseket (mint az a dátumozásokból is látszik) minden esetben az érintett ünnepek előtt nem sokkal hozták nyilvánosságra. Ennek gyakorlati következménye pedig az volt, hogy minden esetben az érintett egyházi ünnepnapok már attól az évtől kezdve rendes munkanapoknak számítottak. Semmiféle méltányosság, türelmi idő nem volt. Mindez szorosan kapcsolódott a Rákosi-korszak durva, kirekesztő antiklerikális politikájához, mely politika nyíltan semmibe vette nem csupán az egyházakat, de a hívő emberek millióinak lelkiismeretét is. Az Úrnapijára vonatkozó 1.010/1951. (V. 16.) számú határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* Közzéteszi: a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1952. 387. o. A Mindenszenteket rendes munkanappá nyilvánító 1.030/1951. (X. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 409. o. A pünkösdhétfőről szóló 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1953. 235. o. A december 26-át érintő 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* I. m. 300. o. Húsvét hétfőjének munkanappá válásáról szóló 1.014/1953. (III. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* Közzéteszi: A Minisztertanács Titkársága. Bp., 1954. 180. o. A Rákosi-korszak kirekesztő, antiklerikális politikájáról pedig – sok egyéb más kitűnő munka mellett – részletesen is olvashatunk: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992 Kronológia.* Kiadja: História, MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1993.
- 7 Március 15-e rendes munkanappá nyilvánításáról az 1.003/1951. (III. 10.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. E minisztertanácsi határozat mondta ki, hogy az 1848-as forradalom kitörésének évfordulója rendes munkanap, amellet, hogy „Az alsó-, középső- és felsőfokú tanintézetekben a tanítás (előadás) ezen a napon szünetel.”. Az idézett mondatot, illetőleg 1.003/1951. (III. 10.) számú minisztertanácsi határozat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 379. o.
 - 8 November 7-e állami ünnepé nyilvánítását az Elnöki Tanács 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelete írta elő. Munkaszüneti nappá válásáról pedig az említett törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában született 2. 019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1950. évi 37. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1951. 131. o. A 2.019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozatot pedig ld.: ugyanott a 469. oldalon.
 - 9 Május második munkaszüneti nappá tételéről a karácsony másnapját munkanappá nyilvánító 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* I. m. 300. o.
 - 10 Nagy Imre első kormányáról, annak társadalmi és gazdasági reformtörekvéseiről, illetve a reformok későbbi leállításáról, Nagy Imre hatalomból való kikerüléséről – sok más kitűnő munka mellett – részletesen is szól: Rainer M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz Második kötet 1953–1958* 1956-os Intézet, Bp., 1999.
 - 11 A kevés változás egyike volt, hogy az 1953 nyarán hatalomra került Nagy Imre-kormány – egy szeri intézkedésként – 1953 decemberében úgy döntött, hogy karácsony másnapját, illetőleg január 2-át otthon tölthetik az emberek. Mindez természetesen egyáltalán nem jelentette a karácsony mint kétnapos ünnep „helyreállítását”, mindösszesen arról volt szó, hogy december 26-a abban az évben, hasonlóan az 1954-es újévet követő másodikához, véletlenül épp egy-egy ünnepnapot követő szombatra esett. Így azután a kormányzat az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozat alapján ezeket a napokat – két péntek-szombati hosszú hétvégét adva – pihenőnapokká tette, mely pihenőnapokat természetesen december 27-én, vasárnap, illetőleg január 3-án (szintén vasárnap) pótolni kellett a munkahelyeken. Az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* I. m. 221–222. o.
 - 12 Az idézett mondatokat, illetve a 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp., 1957. 124. o.
 - 13 Az idézett mondatokat, illetve a 16/1957. (III. 10.) számú kormányrendeletet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957.* Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp., 1958. 281. o.
 - 14 Az idézett mondatot ld.: *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 12/1960. (III. 20.) számú rendelete a Nagy Októberi Szocialista*

- Forradalom évfordulójának, november 7-ének munkaszüneti nappá nyilvánításáról.* In: *Magyar Közlöny* (1960. évi) 20. szám, Bp., 1960. március 20.
- 15 A „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” negyvenedik évfordulóját a művelődésügyi miniszter 1986/1957. (M. K. 15.) M. M. számú utasítása tette tanítási szünnappá. A 86/1957. (M. K. 15.) M. M. számú utasítást ld.: *Művelődésügyi Közlöny*, I. évfolyam, 15. szám. 1957. október 1.
 - 16 Az említett „csereberére”, illetőleg az 1958. április 4-től április 6-ig tartó háromnapos hosszú hétvége létrehozására az 1.008/1958. (III. 5.) számú kormányhatározat alapján került sor. Az 1.008/1958. (III. 5.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1958.* Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp., 1959. 288. o.
 - 17 Az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-i határozata – egybeként mellett – a következőket mondja ki: „A tanácsok karolják fel és általánosítják a hagyományos és családi ünnepek vallási tartalomtól mentes új formáit. A Művelődésügyi Minisztérium 1960. szeptember 1-ig terjesszen javaslatot a Minisztertanács elé az ilyen rendezvények rendszerére, formáira.”. Az idézett mondatokat, illetve az MSZMP PB 1960. március 1-i határozatának teljes szövegét ld.: MNL OL, M-KS 288f. 5/172 ö. e.
 - 18 Az idézett mondatokat illetőleg a kormányzat 3243/1960. számú határozatát ld.: MNL OL, XIX-A-83-a-172/2-1960.
 - 19 Szeptember 29-ének „Néphadsereg Napjává” nyilvánításáról az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett, az átnevezéssel kapcsolatos politikai döntés pedig az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. február 7-i ülésén született. Az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 393. o. Az MSZMP PB 1961. február 7-i döntését pedig ld.: MNL OL, M-KS 288. f. 5/221. ö. e.
 - 20 „Vasutasnap” [Vasutas Nap] bevezetésére minden év augusztus második vasárnapján az 1.021/1951. (VI. 26.) számú minisztertanácsi határozat alapján került sor. Az ünnep időpontjának megváltoztatásáról az 1.009/1961. (IV. 27.) számú kormányhatározat rendelkezett. Az 1.021/1951. (VI. 26.) számú határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 398. o. Az 1.009/1961. (IV. 27.) számú kormányhatározatot pedig ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1961.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp., 1962. 403. o.
 - 21 A február 1-re eső „Magyar Sajtó Napjának” bevezetésére a Rákosi-korszakban az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozat alapján került, az időpont december 7-ére történő áthelyezéséről pedig az állampárt Politikai Bizottsága döntött, 1961. december 5-én. Az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 414. o. Az MSZMP PB december 5-i döntését pedig ld.: MNL OL, M-KS 288. f. 5/252. ö. e.
 - 22 A Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulója az 1001/1969 (I. 28.) számú kormányhatározat alapján vált munkaszüneti nappá Magyarországon. Ugyanakkor a kormányhatározat előzményeként létezett egy párthatározat is, az MSZMP Politikai Bizottságának 1968. június 25-i határozata, mely az 1918-as forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának ünnepségeire vonatkozott. Itt, e párthatározatnál szögeztek le elsőként, hogy „1969. március 21 – az ötvenedik évforduló napja – munkaszüneti nap.”. Ezután következett csak az 1001/1969 (I. 28.) számú kormányhatározat a *Magyar Tanácsköztársaság megalakulása 50 évfordulójának munkaszüneti nappá nyilvánításáról.* Az idézett mondatot, illetve a PB június 25-i határozatát ld.: MNL, OL 288. f. 5/458 ö. e. Az 1001/1969. (I. 28) számú kormányhatározatot pedig ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969.* Közzéteszi: az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp., 1970. 305. o.
 - 23 A változatatlanságnak azért voltak előnyei is. Példának okáért „stimmeltek” a naptárak. A Rákosi-korszakban például alig-alig akadt olyan év, mikor ne változott volna valami „piros betűs” ünnepeink körül. Ami a naptárak szempontjából nézve nem lett volna gond, ha lett volna idő a helyes, valóságot tükröző naptárak elkészítésére. Ám erre többnyire nem volt idő. A Rákosi-féle vezetés ugyanis (mint arról már szó esett) kedvelte a váratlan, év közbeni döntéseket. Mi több, szinte sportot űztek abból, hogy időről-időre „meglepjék” a „dolgozó tömegeket”. Hol azzal, hogy, húsvéthétfő, december 26-a, Úrnapija stb. nem „piros betűs” nap többé, hol meg azzal, hogy november 7-e „piros betűs” ugyan, ám ezt is elmulasztották időben közölni. Így viszont a Rákosi-rendszerben készített naptárak többsége nem tükrözte, nem is tükrözhetette a valóságos helyzetet. Az állami gyógyszerügyi gyárakat népszerűsítő 1950-es kártyanaptár például azt mutatja, hogy november 7-e hétköznapi, az öt éves terv második évét népszerűsítő 1951-es meg azt, hogy március 15-e, Úrnapija és Mindenszentek ünnepe munkaszüneti nap. Az igazsághoz hozzátartozik,

- hogy a Kádár-rendszer kezdetén sem volt sokkal jobb a helyzet. Az ünnepek „újrendezése” miatt, sem az 1956-os, sem az 1957-es, sem az 1960-as naptárak nem a valódi állapotokat tükrözték. Sőt, az 1958-as naptárakkal is van némi „gubanc”. Igaz, ebben az évben nem töröltek el és nem is hoztak vissza semmilyen munkaszüneti napot, viszont április 7-én, húsvéthétfőn nem volt munkaszünet, hanem (mint arról már szintén szó esett) április 5-e volt helyette munkaszüneti nap. Ezt viszont az ötvennyolcas naptárak megint csak nem jelezték. Nem is igen jelezhetők, hisz a húsvéthétfő „átpakolásáról” szóló kormányhatározat is csupán röviddel az ünnep előtt látott napvilágot. Ehhez képest 1960 után egészen a rendszerváltásig szinte minden rendben volt. Egyedül az 1969-es naptáraknál van ismét tévedés: március 21-e fekete betűs. Több mint valószínű azért, mert a március 21-ét arra az évre munkaszüneti nappá tevő kormányhatározatot szintén megkésve, 1969 januárjában tették közzé. Az állami gyógyszervegyészeti gyárakat népszerűsítő 1950-es kártyanaptárt, az ötvenes terv második évét népszerűsítő 1951-es kártyanaptárt, illetve a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer naptárait ld.: Szigeti András honlapja <http://szigetiandras.atw.hu>.
- 24 A történettudomány álláspontjának változására most csupán egyetlen példa: évekkel a rendszerváltás előtt, 1986-ban hazánk történetét összefoglaló könyv jelent meg, *Egy ezredév* címen (Írta: Benda Kálmán, Hanák Péter, L. Nagy Zsuzsa, Makkai László, Niederhauser Emil, Spira György és Vörös Károly. Szerk.: Hanák Péter. Gondolat Kiadó, Bp.). E műben a *Remények, realitások, következmények 1918–1919* címet viselő fejezetben, a 315. oldalon az egyik társszerző, L. Nagy Zsuzsa – más érdekes gondolatok mellett – a következő „eretnek” szavakat vetette papíra: „Az 1918 őszi remények csalódássá váltak, mint ahogyan az 1919 tavaszi felfokozott várakozások sem teljesedtek be. A forradalom nem terjedt tovább, Szovjet-Oroszországgal nem sikerült közvetlen kapcsolatot teremteni, áprilisban fegyverrel támadtak az országra, az életviszonyok nem javultak, hanem romlottak. A munkáshatalom, mely egyben diktatúra is volt, nem riadt vissza a terror alkalmazásától sem. Károlyiék szerették volna megőrizni az októberi forradalom vértelenségét, novemberben azonban már sortűzzel próbálták fenntartani a rendet. A tanácskormány kezdettől el volt szánva – ha szükségesnek ítélte – az erőszak alkalmazására.”.
- 25 Az idézett gondolatokat, illetve Losonczy Pál ünnepi beszédének teljes szövegét ld.: *Losonczy Pál ünnepi beszéde* címet viselő írás. *Népszabadság* XXXVIII. évfolyam, 80. szám, 1–2. o. Idézett gondolatok az első oldalon.
- 26 A belügyminiszter és a művelődésügyi miniszter 104/1962. (M. K. 1.) M. M.–B. M. számú együttes utasítását ld.: *Művelődésügyi Közlöny* VI. évfolyam, 1. szám, 4–6. o. 1962. január 1.
- 27 Az idézett gondolatot, illetőleg MSZMP Politikai Bizottságának 1969. szeptember 9-én született határozatát ld.: MNL OL, M–KS 288. f. 5/498. ö. e.
- 28 A 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározatot ld.: *Határozatok tára* XIX. évfolyam, 4. szám, Bp. 1970. április 12. A művelődésügyi miniszter 15/1970 (XI. 29.) M. M. számot viselő rendeletét pedig ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1970*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága, Bp., 1971. 576. o. Az ingyenessé tett szolgáltatások kapcsán megjegyzendő, hogy erről elsőként a 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározat rendelkezett. Mégpedig oly módon, hogy előírta: „A névadás, a házasságkötés és a polgári temetés társadalmi szertartásainak alapszolgáltatással történő megrendezéséért térítési díjat nem kell fizetni. A fenti alapszolgáltatások kereteit a Művelődésügyi Minisztérium – a polgári temetések tekintetében az Építési és Városfejlesztési Minisztériummal együttesen – a Pénzügyminisztériummal, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályával és a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben dolgozza ki.”. Ezután következett a művelődésügyi miniszter 1971. január elsejétől életbe lépő 15/1970 (XI. 29.) M. M. számú rendelete. Mely rendelet egyebek mellett részletesen is szabályozta, hogy mik is azok az úgymond „alapszolgáltatások”, melyeket térítésmentesen lehetett igénybe venni. A rendelet értelmében: 3.§. (1) *Díjtalanul vehető igénybe: a) a névadó, valamint a házasságkötési ünnepség céljára megfelelően berendezett helyiség; b) a névadás alkalmával ünnepi beszéd, úttörők közreműködésével szavalat vagy köszöntő, díszes kiviteli emléklap, a gyermek, a szülők és a névadószülők adatainak névadókönyvbe történő bejegyzése; c) házasságkötés alkalmával ünnepi beszéd, gépzene; d) gyászszertartás estén gyászbeszéd, énekkar közreműködése vagy gépzene.*”.
- 29 Az idézett gondolatot, illetőleg a kormányzat 3243/1960. számú határozatát ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–172/2–1960.
- 30 A tényyszerűség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy noha magát a 3243/1960 kormányhatározatot nem hozták nyilvánosságra, ugyanakkor egy helyen mégis utalás történik rá nyilvánosan. Mégpedig a már említett 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározatnál. E határozat ugyanis egyebek mellett, kimondja: „Ez a határozat kihirdetése napján lép hatályba, egyidejűleg a 3243/1960. (IX. 23.) Korm. számú határozat megszűnik.”. Eszerint a kabinet, egészen 1970 tavaszáig, érvényben lévőnek tekintette az 1960-as kormányhatározatot. A maguk részéről nemigen

csináltak gondot abból, hogy az 1960-as döntést korábban sehol nem tették közzé. Egyébiránt az sem aggasztotta túlzottan a kormányzatot, hogy 2006/1970 (IV. 12.) számú kormányhatározat megalkotásakor a 104/1962. (M. K. 1.) M. M.–B. M. számú miniszteri utasítást elmulasztották hatályon kívül helyezni. Ehelyett – láthattuk – egy olyan döntést érvénytelenítettek, mely korábban nem is látott napvilágot. A korabeli jogalkotás valahogy így működött.

- 31 A Politikai Bizottság 1969. szeptember 9-i határozata előtt, annak előzményeként, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, 1969. augusztus 28-i dátumozással javaslatot készített a PB részére a *családi jellegű társadalmi szertartások fejlesztésének feladataira*. E javaslat mellékleteként készítettek két kimutatást is. Az egyik kimutatás *A születési, házassági és temetési szertartások 1968-as évi adatai* néven „futott”, s arról szól, hogy az 1968-as évben mennyi (korabeli terminológiával élve) „egyházi”, illetve „társadalmi szertartás” volt, mely a születéssel, a házassággal és a temetéssel függött össze. Eszerint a születéshez kapcsolódó „egyházi szertartások” (keresztelők) száma 1968-ban 120 491, míg a „társadalmi szertartások” (névadó ünnepségeké) 12 413. Az „egyházi házasságok” (egyházi esküvők) száma 49 689, míg a „társadalmi házasságok” (világi esküvők) száma 40 653. Ami a temetkezést illeti: 90 299 egyházi temetésre 9072 világi szertartás jutott. A másik, ennél izgalmasabb kimutatás *Több év adatainak összehasonlítása* volt 1964 és 1967 között. E kimutatásból kiderül, hogy az úgynevezett „társadalmi rendezvények” száma a vizsgált időszakban, 1964 és 1967 között látványosan emelkedett. Míg például 1964-ben csupán 44 540 „társadalmi rendezvény” tartottak nyilván, addig 1967-ben ez a szám már elérte 62 138-at, ami nagyjából 139,5%-os bővülést jelent. Igaz, mindeközben, az „egyházi szertartások” száma is nőtt valamelyest. Míg 1964-ben csupán 238 573 „egyházi szertartás” volt, addig ez a szám 1967-ben már elérte a 260 479-et. Ez utóbbi nagyjából 109%-os bővülést takar. Igaz, a kimutatásokból nem derül ki, hogy „társadalmi rendezvények”, illetve „egyházi szertartások” kategóriákon belül hány keresztelő, illetve „szocialista” névadó ünnepség, hány egyházi, illetve világi esküvő, temetés volt 1964 és 1967 között. Homályban marad az is, hogy mi van a személyi igazolvány ünnepélyes átadásával. Ez ugyanis személyi kimutatásban nem szerepel. Nem beszélve arról a képtelenségről, hogy az 1967-es év bizonyos adatai megegyeznek az 1968-as esztendő adataival. Amennyiben ugyanis összeadjuk az 1968-as kimutatásban szereplő 120 491-es, a 49 689-es és a 90 299-es számot (a keresztelők, az egyházi esküvők, s az egyházi temetések számát), akkor megkapjuk az „egyházi szertartások” 1967-es számát, a 260 479-et. Ugyanígy a világi

- szertartásoknál: 1967-ben 62 138 „társadalmi rendezvény” volt, míg 1968-ban – állítólag – szintén 62 138. Ugyanis 12.413. névadó ünnepség, 40 653 „szocialista” esküvő és 9072 világi temetés – akár-hogy is nézzük – 62 138 „szocialista” szertartás az 1968-as évben. Hajszára annyi, mint a megelőző 1967-es esztendőben a „társadalmi rendezvények” száma volt, ami persze szintén eléggé furcsa, sőt, hihetetlen. Ami pedig végképp nem stimmel, az az, hogy 1968-ban a születések, házasságok, illetve temetések összesített száma (melyet az 1968-as év kapcsán szintén megadtak) minden esetben jóval magasabb, mint az egyházi és világi szertartások száma külön-külön. Például az 1968-as kimutatás szerint abban az évben összesen 109 530 temetés volt, ebből (mint arról már szó esett) 90 299 egyházi és 9072 világi. Igen ám, de 90 299 + 9072 = 99 371. Mi van a fennmaradó 10 159 gyászszertartással? Semmi. Nyilvánvaló, hogy az 1968-as kimutatás elkészítésekor hiba történt. Valószínű, hogy néhány 1967-es és 1968-as adatot, tévedésből „egybekönyvelték”. Igaz, nincs nyoma annak, hogy ez a tévedés bárkinek is feltűnt volna annak idején. Az említett kimutatásokat, illetve az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslatát ld.: MNL OL, M–KS–288. f. 5/498. ö. e.
- 32 A történeti igazsághoz hozzátartozik: a hatvanas években nem mindenki gondolta úgy, hogy halottainktól egyféleképpen illendő búcsút venni. Bizar, de tény, ekkortájt voltak olyanok, kik nem találtak kivétnevalót a „szocialista” világi temetés és a katolikus szertartás „összevegyítésében”. „Mind gyakrabban előfordul, hogy egyházi szertartás nélkül temetnek, de harangozást kívánnak. E tárgyban egységes állásfoglalás szükséges.” – olvashatjuk a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1963. március 12-én tartott tanácskozásának jegyzőkönyvében, a 15. napirendi pontnál. A Magyar Katolikus Püspöki Kar természetesen állást foglalt a harangozás és a világi temetés egymáshoz való viszonyának kérdésében. A testület leszögezte: „Mivel a harangozás az egyházi szertartás kísérője, vagy legalábbis az elhunytak az Egyház részéről való megtisztelése, nem adható meg az esetben, ha az elhunyt vagy annak hozzátartozói az egyházi szertartást nem kívánják vagy elhárítják.”. Az idézett mondatokat, illetve a püspöki kar 1963. március 12-i tanácskozásának jegyzőkönyvét ld.: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*. Dokumentumok II. kötet. Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította Balogh Margit. Felelős kiadó: Kiss-Rigó László és Várszegi Asztrik, Bp., 2008. Az 1963. március 12-én tartott tanácskozás jegyzőkönyve: 1137–1147. o. Idézett mondatok az 1144. oldalon.
- 33 Az MSZMP PB 1966. január 21-i ülésén döntött az 1966-os esztendő első félévének politikai évfordulóiról, pontosabban azok ünneplésének módjáról. Ennek keretében határozták el, hogy

1966. április 4-én – szemben a korábbi évek gyakorlatával – nem kell katonai díszszemlét rendezni, illetve ekkor dőlt el az is: „*A katonai díszszemlét a jövőben 5 évenként kell megtartani.*”. Az idézett mondat az MSZMP PB 1966. január 21-i ülésének jegyzőkönyvéből való. Az idézetet, illetve a január 21-i ülés jegyzőkönyvét ld.: MNL, OL 288f. 5/385 ó. e.
- 34 A FIN bevezetésére a KISZ Központi Bizottságának 1966. július 13-án elfogadott *A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi bizottságának állásfoglalása a KISZ munkájának néhány időszéri kérdésében* címet viselő állásfoglalása alapján került sor. Az említett állásfoglalásban olvashatunk – sok egyéb más dolog mellett – arról, hogy „1967 első negyedévében, a hazánk sorsának alakulásában jelentős szerepet játszó történelmi évfordulók (március 15., március 21 és április 4.) idején, Forradalmi Ifjúsági Napokat tartunk, hogy a forradalmi hagyományok ápolásával mai feladataink megoldására mozgósítsuk az ifjúságot.”. Az idézett mondatot ld.: *A KISZ Központi Bizottságának állásfoglalása a KISZ munkájának néhány időszéri kérdésében* Méhes Lajos elvtársnak, a KISZ KB első titkárnak előadói beszéde a Központi Bizottság ülésén címet viselő, 1966-ban megjelent (kiadó nélküli) kiadvány 7. o.
- 35 Az idézett mondatot ld.: *Új Ember* XXIX. évfolyam, 12. szám, 1. oldal. 1973. március 25. Ülésezett a Magyar Katolikus Püspöki Kar címet viselő (név nélküli) írás. Ebben az írásban számoltak be először hosszan és részletesen azokról a döntésekről, melyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar hozott az egyházi ünnepek ünneplésének új rendjéről, illetve innen tudhatjuk meg azt, hogy a katolikus egyházvezetés döntése 1973 húsvétjától lépett hatályba.
- 36 Az idézett gondolatokat, illetőleg a Művelődésügyi Minisztérium Közkutatáspolitikai Főosztálya és a Munkaügyi Minisztérium Szakoktatási Főosztálya által kiadott *A társadalmi-politikai jellegű évfordulók e tanévi iskolai megünnepléséről* címet viselő hivatalos közleményt ld.: *Művelődésügyi Közlöny*, XVII. évfolyam, 4. szám, 1973. február 15.
- 37 Az idézett gondolatokat, illetve a teljes szövegét ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz. *Jelentés a március 15-i ünnepségek tapasztalatairól.* 1973. március 28.
- 38 Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP Budapesti Műszaki Egyetemi Bizottságának március 29-i jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 39 Dr. Bojta Ernő Béla minisztertanácsi jegyző, a miniszterelnökség adminisztratív államtitkára már 1947 nyarán fölvetette a kormánynak, hogy a szombati napot, ha nem is általános pihenőnappá, de legalább hivatali szünnapá lehetne nyilvánítani. Bojta fölvetése konkrétan úgy történt, hogy az államtitkár az 1947. augusztus 14-i minisztertanácsi ülésen egy kérdést intézett a kabinethez arra vonatkozóan, „... hogy a szombati napot hivatali szünnapnak minősíti-e?” Mire a válasz a miniszterelnök távollétében a Minisztertanácsot vezető Rákosi Máttyás államminiszter részéről, röviden, csupán annyi volt, hogy „Nem”; Bán Antal iparügyi miniszter részéről pedig (szintén elég röviden) annyi, hogy „Nem javasolja”. Ezek után (aligha meglepő módon) a „Minisztertanács úgy határozott, hogy a szombati napot nem minősíti ünnepnapnak.”, s ezzel a „szombat kérdése”, jó időre, le is került a hazai politika napirendjéről. Az idézett gondolatok az augusztus 14-i kormányülés jegyzőkönyvéből valók. A jegyzőkönyvet ld.: *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 19.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szűcs László. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2000. Az augusztus 14-i kormányülésről szóló [16] (196.) jegyzőkönyv: 759–815. o. Idézett gondolatok a 780. oldalon.
- 40 „A kormány megállapította, hogy sem energiával, sem fűtőanyaggal, sem szállítási kapacitással nem lehet az ötnapos munkahétre való általános áttérés során a termelés igényeit kielégíteni, ezért utasítja a Munkaügyi Minisztérium vezetőjét, hogy a legközelebbi kormányülésre nyújtson be előterjesztést a különböző vállalatoknál és intézményeknél önkényesen bevezetett ötnapos munkahét megszüntetésére, valamint a közlekedési zsiúfoltóság csökkentéséhez szükséges lépcsőzetes üzemi kezdési idők rendjének szabályozására.” – olvashatjuk abban a jegyzőkönyvben, mely a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1957. március 14-i üléséről készítették. Sajnos az említett jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy pontosan hány vállalatnál, intézménynél, vezettek be – önhatalmúan – ötnapos munkahetet. Az sem teljesen egyértelmű, hogy az ötnapos munkahét vajon mindig, mindenütt hétfőtől-péntekig tartott-e (szombati szabaddal, s vasárnapi pihenőnappal), vagy esetleg léteztek másféle megoldások is. Például olyan megoldás, hogy vasárnap pihenőnap, hétfő szabaddal, a többi pedig munkanap. Ami viszont biztos: az ötnapos munkahét megszüntetésével kapcsolatosan előterjesztés nem került a kormány elé. A Minisztertanács a későbbiekben csupán a hivatalok egységes munkakezdésének problémájával foglalkozott. Az 1957. március 14-i kormányülés jegyzőkönyvét, illetve az ahhoz tartozó mellékleteket ld.: *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna. 317–338. o. Idézett mondat a 324. oldalon. Az ötnapos munkahét megszüntetésével kapcsolatos előterjesztés elmaradásáról pedig szintén a 324. oldalon olvashatunk. Mégpedig a március 14-i kormányüléshez kapcsolódó 19. számú jegyzetben.
- 41 Az idézett mondat az MSZMP IX. kongresszusá-

- nak határozatából való. Az idézetet, illetve a IX. kongresszus határozatának teljes szövegét ld.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966* Szerk.: Vass Henrik, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 539–567. o. Idézett mondat az 555. oldalon.
- 42 Az idézett gondolatot, illetve az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1967*. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága, Bp., 1968. 415–416. o. Idézet a 415. oldalon. Arról pedig, hogy az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat, illetve a nyomában fellépő munkaidő-csökkentés mintegy kétmillió embert érintett Fukász György: *A szabad szombatok bevezetésének hatása a munkások hétfői tevékenységének alakulására* címet viselő tanulmányában olvashatunk. Az említett tanulmány megjelent a *Szociológia* nevű folyóirat 1973. évi 4. számában.
- 43 Az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – egyebek mellett – kimondta, hogy a munkaidő-csökkentést az érintett ipari és építőipari vállalatoknál általában 1968. július 1-e és 1970. december 31-e között kell megvalósítani. Ugyanakkor az említett kormányhatározat lehetővé tette azt is, hogy néhány vállalatnál már korábban, 1968. január 1-től bevezessék a rövidített munkaidőt. Az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – szó szerint – úgy fogalmazott: „Minisztériumként néhány kijelölt – különböző munkaidő rendszerben dolgozó – vállalat, vagy gyáregység a rövidített munkaidőt a többi vállalatnál is felhasználható tapasztalatok szerzése céljából 1968. január 1-től bevezetheti.”. S, hogy ténylegesen hány gyáregységet jelöltek ki „kísérleti egységnek”? Ezt nehéz megmondani. Azt viszont pontosan lehet tudni, hogy mikor és hány vállalat került be az „első szórásba”. „A munkaidő-csökkentés 70 vállalatnál 1968. január 1-én bevezetésre került azért, hogy az ott szerzett tapasztalatokat a többi vállalat hasznosítani tudja.” – olvashatjuk Dr. Magyar Lajosné 1969-ben megjelent könyvében, mely könyv a hazai a munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémáival elsőként foglalkozott. Az első idézetet, illetve az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1967*. I. m. 415–416. o. Idézett mondat a 415. oldalon. A gyakorlati bevezetésről szóló második idézetet pedig ld.: Dr. Magyar Lajosné: *A munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1969. 98. o.
- 44 Az 1023/1972. (VII.15.) számú minisztertanácsi határozatot a *munkaidőcsökkentés részleges kiterjesztéséről* ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1972*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága, Bp., 1973. 462–463. o.
- 45 Az 1011/1973. (IV. 15) számú minisztertanácsi határozatot az *államigazgatási, valamint az egyes állami és társadalmi szervek dolgozóinak munkaidőcsökkentéséről* ld.: *Határozatok tára XXII. évfolyam*, 8. szám. Bp. 1973. április 15.
- 46 1974-ben a munkaidő-csökkentésre vonatkozóan a következő rendelkezések születtek: 1/1974 (I. 17.) BkM–MüM számú együttes rendelet, mely rendelet a belkereskedelemben dolgozók munkaidő-csökkentését írta elő. 2/1974 (III. 7) KkM–MüM számú együttes rendelet a *külkereskedelemben foglalkoztatott dolgozók munkaidőjének csökkentéséről*. 4/1974. (II. 21.) KPM–MüM számú együttes rendelet a *Magyar Posta dolgozóinak munkaidőcsökkentéséről*. 8/1974. (VII. 1.) ÉVM–MüM számú együttes rendelet, a kommunális szolgáltató szervezetek dolgozóinak munkaidő-csökkentéséről. Ezután következett az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozat a *munkaidő-csökkentés további kiterjesztéséről*. E minisztertanácsi határozat alapján munkaidő-csökkentést rendeltek el az oktatási és kulturális szolgáltató ágazatba tartozó intézményeknél illetve vállalatoknál (színházak, iskolák), a vízügyi ágazatba tartozó önálló fürdővállalatoknál, a víz- csatornamű és fürdővállalatok fürdőüzemeinek dolgozóinál; munkaidő csökkentés valósult meg az egészségügyben, a közlekedésben, az állami mezőgazdaságban, illetve (a mezőgazdasági szféra részeként) az állami erdős vadgazdálkodásban is. Megjegyzendő, hogy az 1034/1974. (VII. 4.) számú kormányhatározatot követően még további hat miniszteri, illetve minisztertanácsi döntés született. Volt négy, az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozatot kiegészítő, annak végrehajtását segítő miniszteri rendelet: a kulturális szféra dolgozóira vonatkozó 2/1974. (VIII. 17.) KM–MüM számú együttes rendelet, az oktatással összefüggő 2/1974 (VIII. 17.) OM–MüM számú együttes rendelet, az egészségügyi dolgozók munkaidő-csökkentését érintő 3/1974 (X.26.) KipM–MüM számú együttes rendelet, illetőleg az év végén napvilágot látott 9/1974. (XII. 14.) KPM–MüM számú együttes rendelet, mely a közlekedési dolgozók munkaidő-csökkentéséről szolt. Emellett létezett még az 1049/1974. (IX. 29.) számú minisztertanácsi határozat, s az azt kiegészítő 3/1974 (X. 26.) KipM–MüM számú együttes rendelet, melyek a fodrász és fényképész vállalatok, szövetkezetek munkavállalóinak munkaidő-csökkentésével függött össze. Összességében elmondható: 1974-ben két minisztertanácsi határozat és kilenc miniszteri rendelet született a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatosan. Ami a munkaidő-csökkentés mértékét illeti: a legtöbb esetben heti 44 órában határozták meg a munkaidő mértékét. Igaz, voltak kivételek. Például az egészségügyben, ahol a 3/1974 (X.26.) KipM–MüM rendelet alapján nem heti 44 órára, hanem ennél is lejjebb, heti 42 órára kellett csökkenteni „...a folyamatosan működő egészségügyi

- és szociális intézmények három műszakos munkahelyein a betegek (gondozottak) közvetlen ellátását végző egészségügyi dolgozók és az Országos Mentőszolgálat kivonuló szolgálata gépkocsivezetőinek munkaidéjét. Ez – természetesen – az érintett egészségügyi dolgozókra nézve méltányos döntés volt. Az viszont már kevésbé volt méltányos, hogy a július 4-én napvilágot látott minisztertanácsi határozat szerint a munkaidő-csökkentést „...az állami mezőgazdaságban, az állami erdő vadgazdálkodásban dolgozóknál 1975. január 1. és 1978. december 31. között kell bevezetni”, annak ellenére, hogy a munkaidő-csökkentés folyamatát mindenütt másutt legkésőbb 1977. december 31-ig le kellett zárni. Mi több voltak olyan területek, ahol szinte azonnal végre lehetett vagy épp végre is kellett hajtani a munkaidő-csökkentést. A Magyar Posta dolgozóinak munkaidő-csökkentéséről szóló, 1974. március 21-én napvilágot látott miniszeri rendelet például előírta: „A rendelet hatálya alá tartozó dolgozók munkaideje az 1974. évi április hó 1. napjától kezdődően heti 44 (havi 191) óra”. Más kérdés, hogy a legtöbb esetben nem ez a kedvező „forgatókönyv” volt, hanem (mint arra már utalás történt) egy több hónapos, esetleg több éves átmeneti időszak lett előírva. Az idézett mondatot, illetve a postai dolgozók munkaidő-csökkentéséről szóló 8/1974. (VII. 1.) ÉVM–MüM számú együttes rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1974.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága, Bp., 1975. 421–422. o. (idézett mondat a 421. oldalon). Az idézett gondolatot, illetve az egészségügyi dolgozók munkaidő-csökkentésére vonatkozó 3/1974 (X.26.) KipM–MüM rendelet ld.: uo. 346. o. Az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: uo. 248–250. o. (idézett gondolat a 249. oldalon). Az 1/1974 (I. 17.) BkM–MüM számú együttes rendeletet ld.: uo. 275–276. o. A 2/1974 (III. 7.) KkM–MüM számú együttes rendeletet ld.: uo. 351–352. o. A 2/1974. (VIII. 17.) KM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 346. o. A 2/1974 (VIII. 17.) OM–MüM számú együttes rendelet ld.: 439–440. o. A 9/1974. (XII. 14.) KPM–MüM számú együttes rendelet ld.: 438. o. Az 1049/1974. (IX. 29.) számú minisztertanácsi határozat a 257. oldalon található, az azt kiegészítő 3/1974 (X. 26.) KipM–MüM számú együttes rendelet pedig a 391. oldalon van. Megjegyzendő mindezen határozatoknál, rendeleteket felsorolja dr. Nagy László *A kollektív szerződés rendszere* c. könyvének 36. oldalán (Táncsics Könyvkiadó, Bp., 1976.). E sorok szerzője részben ennek a könyvnek a segítségével szedte össze azt a 11 rendeletet, illetve határozatot, melyek az 1974. évben a munkaidő-csökkentéssel foglalkoztak.
- 47 Az 1013/1981. (IV. 27.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1981.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága, Bp., 1982. 402–403. o.
- 48 Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP KB két osztályának szeptember 26-i közös előterjesztését, s a PB október 4-i jóváhagyását ld.: MNL, OL M–KS–288f–5/406. ö. e.
- 49 Az idézett mondatokat, illetve a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT által kiadott irányelveket a rövidített munkaidő bevezetéséről ld.: *Munkaügyi Közlöny* XI. évfolyam 14. szám, 1967. augusztus 11. Az idézett gondolatok, illetve az irányelvek kapcsán megjegyzendő, hogy 1968. június 29-én a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT kiegészítette, illetve a kiegészítésekkel egybefűzve ismét közzétette irányelveit a rövidített munkaidő bevezetésére (*Munkaügyi Közlöny* XII. évfolyam 13. szám). A lényeg persze nem változott, sőt, a legtöbb irányelv (például a páros-páratlan rendszerre vonatkozó előírás) szóról-szóra ugyanaz maradt. Ugyanakkor volt néhány fontos újdonság is. Példának okáért az, hogy leszögezték: „A rövidített munkaidőre való áttérés esetén sem lehet minden héten 5 napos munkahetet bevezetni. Ennek engedélyezésére továbbra is csak kivételesen indokolt esetben, külön elbírálás alapján kerülhet sor.”
- 50 Az idézett mondatot, illetve a 1011/1973. (IV. 15.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Határozatok tára* XXII. évfolyam, 8. szám. Bp. 1973. április 15. Az idézett mondat, illetve a 1011/1973. (IV. 15.) számú minisztertanácsi határozat kapcsán megjegyzendő, hogy ez a határozat ebben a formájában, 1979-ig élt. Ekkor ugyanis megszületett az 1021/1979. (IX. 12.) számú minisztertanácsi határozat az *államigazgatási, valamint az egyes állami és társadalmi szervek dolgozóinak munkaidő-csökkentéséről szóló 1011/1973. (IV 15.) Mt. h. számú határozat módosításáról*. E (módosított) határozat pedig kimondta, hogy a dolgozók szombati szabadnapját a jövőben nem kényszerűen felváltva kell kiadni, hanem át kell térni a páros-páratlan rendszerre. Az 1021/1979. (IX. 12.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága, Bp., 1980. 446. o.
- 51 Máiig él a köztudatban a kommunista szombat fogalma. Ezek voltak azok a szombati munkanapok, mikor a munkavállalónak – tetszett, nem tetszett – dolgoznia kellett munkahelyén, „épiténie” kellett a „szocializmust” szabadnapja rovására is. Sőt e sorok szerzője kutatásai során nem csupán kommunista szombatokkal találkozott, de kommunista vasárnapra is rábukkant. Mégpedig a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1970. február 26-i ülése kapcsán. Ez volt az a kormányülés, ahol a jegyzőkönyv tanúsága szerint (MNL, OL XIX–A–83–a–439/1970) Timár Mátyás, a kormány elnök-

helyettese a következő bejelentést tette: „*Timár Mátyás elvtárs bejelenti, hogy a KISZ Központi Bizottságának titkára levélben értesítette arról, hogy a Lenin – évfordulóra tekintettel április 12-én az üzemekben kommunista vasárnapot szervez a KISZ, ahol önkéntes jelentkezés alapján zömükben fiatalok vesznek részt. A munkateljesítményért síma órábert, illetve teljesítménybert fizetnek, amelyt nem a dolgozók kapnak, hanem a KISZ és ezt az összeget kollektív célokra, valamint Vietnam megsegítésére kívánják fordítani. Kéri, hogy a miniszterek hívják fel a vállalati igazgatók figyelmét arra, hogy az akció sikerét támogatásukkal is mozdítsák elő.*”. Természetesen „*A kormány a bejelentést tudomásul vette.*”, ám azt, hogy ezek után pontosan mi történt, már nehéz megmondani. Nehéz megmondani azt is, hogy a KISZ akciójához miért volt egyáltalán szükség a miniszterek illetve a kabinet közreműködésére. Hisz – állítólag – voltak lelkes önkéntesek. Olyanok, kik még a heti pihenőnapot sem sajnálták munkával tölteni. Sőt még a fizetség elmaradása sem zavarta őket. Ezt is bevállalták csak azért, hogy Vietnamnak és a KISZ-nek jobb legyen. Mindez kissé hihetetlenül hangzik, nem vitás. E sorok szerzőjének vannak is kétségei az akció teljes önkéntessége felől, bár nem szabad elfelejteni, hogy a hatvanas–hetvenes években, valóban élt egyfajta spontán lelkesedés Észak-Vietnam iránt. Különösen a fiatalok körében. Az, hogy „*Veled vagyunk Vietnam!*”, nem csupán az MSZMP jelszava volt. Viszont az állampárt volt az egyedüli olyan erő, mely erre a lelkesedésre építeni tudott. Ki tudta használni, s – a jelek szerint – jól ki is használta, a vietnámi háború ügyében uralkodó, számára kedvező, közhangulatot.

- 52 1972. november 16-án a *Munkaügyi Közlönyben* egy közlemény jelent meg *A kéthetenkénti szabadszombatok kiadása év elején* címmel. E közlemény lényegét tekintve a következőről szól: „*A 44 órás munkahét megvalósítása során az ipari és építőipari vállalatok többsége, a munkaügyi miniszter és a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányelveinek megfelelően, a páros hétre eső szombatokat jelölte ki szabadnapnak. Ezzel kapcsolatban jelentkezik most az a probléma, hogy az év utolsó páros hetét lényegében két páratlan követi, s így a fenti szabály betartása esetén két szabadszombat között nem két, hanem három hét telik el telik el, a páratlan héten szabadszombatot kiadó vállalatoknál pedig egymást követően kellene szabadszombatot tartani. Ennek elkerülése végett javasoljuk – ha egyéb körülmények ezt nem teszik megvalósíthatatlanná –, hogy a vállalatok munkaidőbeosztásukat úgy állapítsák meg, hogy kéthetenként folyamatosan adják ki a szabadnapot (szabadszombatot). Ennek megfelelően az év utolsó páros hétre eső szabadszombatját a jövő évi első páratlan hét szabad szombatja követi.*”. Először is ez a közlemény nyílt beismerése

volt annak, hogy nem mindenütt fogadták meg a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT útmutatását. Voltak munkahelyek, ahol, ha nem is jogellenesen (egy ajánlást megfogadni természetesen nem volt kötelező), de az ésszerűséget mellőzve fordított, páratlan-páros munkarendet alakítottak ki. Másodsor: maga a probléma, melyet ez a közlemény felvetett, valóban létezett. Ám nem úgy, s nem akkor, ahogyan ezt az idézett mondatokból gondolhatnánk. Olyan ugyanis soha nem volt, nem is igen lehetett, hogy az év utolsó páros hétre eső szabad szombatját (fordított munkarend esetén szombati munkanapját) év elején két, páratlan hétre eső szombati munkanap (fordított munkarend esetén két szabadnap) követte volna. Csupán olyan volt, illetve lehetett, hogy az év utolsó *munkaszüneti napját*, az ötvenkettedik hétre eső december 26-át követte év elején az ötvenharmadik hétre eső szombati munkanap (fordított munkarendnél szabad szombat), január 2-a, illetőleg a páratlan első hétre eső január 9-e, mely szintén munkanapnak (fordított munkarend esetén szabadnapnak) számított. Ilyesmí valóban előfordult. Ugyanakkor nem „most” az 1972-es év végén, 1973-as év elején jelentkezett ez a probléma, hanem más alkalmakkor. Egyrészt korábban, az 1970-es év végén, 1971-es esztendő kezdetén. Ekkor történt, hogy karácsony másnapját két szombati munkanap (fordított munkarendnél két szabadnap) követte év elején. Illetve 1981–82 fordulóján szintén előállt egy hasonló helyzet. Pontosabban szólva csak előállt volna. Ugyanis a 20/1980 (XI. 20.) MüM számú rendelet – mely rendelet az ünnepnapok körüli munkarendet, illetve az 1981. január 2-a és 1982. január 3-a közötti időszak munkarendjét szabályozta – kimondta, hogy 1982. január 2-a, az ötvenharmadik hét szombatja kötelező szabadnap. S ez nem csupán a páros-páratlan rendszerben dolgozó munkavállalókra vonatkozott, hanem a megszakítás nélkül termelő vállalatok munkavállalóit kivéve mindenre. Mindemellett a 20/1980 (XI. 20.) MüM számú rendelet – a félreértések elkerülése végett – azt sem mulasztotta el leszögezni: „*A szabad szombatok folyamatosága nem szakad meg: azok – eltérő munkarend hiányában – a páros hétre esnek.*”. S erre a mondatra nem csupán az ötvenharmadik héten kiadott szombati szabadnap miatt volt szükség, hanem azért is, mert az 1980. november 20-án napvilágot látott munkaügyi miniszteri rendelet néhány más esetben is páratlan hétre eső szombatot jelölt ki kötelező szabadnapként, illetve páros hétre eső munkanapként. Például 1981. december 12-e, az ötvenedik hét szombatja – a páros hét dacára – kötelező szombati munkanapnak lett kijelölve. Ez esetben nehéz megmondani pontosan, miért. E sorok szerzője csak arra tud gondolni, hogy az ötvenedik héten akarták „kiváltani” az ötvenharmadik héten „elvesző” szombati munkanapot, bár a 20/1980 (XI. 20.) MüM számú rendelet nem magyarázza meg, hogy mi okból volt szükség erre a lépésre. Így

- ugyanis – elvileg – a páros héten szabad szombatot tartó munkahelyen, 1981 decemberében két szombati munkanap, az ötvenedik és az ötvenegyedikへtre eső következett, közvetlenül egymás után. Más kérdés, hogy a gyakorlatban 1981–82 fordulóján ez az egész „páros-páratlan problémakör” már csupán mérsékelt jelentőséggel bírt, tekintettel arra, hogy a kéthetenkénti szabad szombatok időszaka lezárulóban volt, s már javában folyt az átállás az ötnapos munkahétre. Az idézett mondatokat illetve *A kéthetenkénti szabadszombatok kiadása év elején* címet viselő közlemény teljes szövegét ld.: *Munkaügyi Közlöny* XVI. évfolyam 15. szám, 1972. november 16. (A 20/1980. (XI. 20.) MüM számú rendeletet, s az abból való idézetet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1980. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp., 1981. 804–805. o. Idézett mondat a 805. oldalon.
- 53 Önkényesen kialakított ötnapos munkahetekre a hetvenes években is akadt példa. 1981-ben tanulmány jelent meg Rudas János és Tölgyesi János tollából *Az ötnapos munkahét és a nyomtatott sajtó* címen (Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp.). E tanulmány hatodik oldalán – egyebek mellett – a következőket olvashatjuk: „Még azt is említjük meg a teljesség kedvéért – bár erről semmilyen adatunk nincs, hogy a 44 órás munkahét bevezetését sok intézmény úgy oldotta meg, hogy hétfő és péntek között napi fél órával meghosszabbította a munkaidőt, amivel lehetővé tette, hogy minden szombat szabad legyen. A 70-es évek közepe táján egyes tárcáknál ezt a megoldást törvénytelennek minősítették (bár valójában semmilyen törvényes rendelkezésbe nem ütközött), és visszaállították a kéthetenkénti szabad szombatot. Ezen intézkedés mögött részben a különböző munkarendben dolgozók közötti valóságos érdekellentét, részben egyes hatalmi csoportosulások „munkáspárti” jellegének bizonyítási szándéka húzódott meg, amely azoknak az éveknek néhány egyéb politikai döntésével is egybevágott.”. Érdekes gondolatok ezek. Adatok híján ugyanakkor kérdéses, ténylegesen hány munkahelyen alkalmaztak ötnapos munkahetet. Homályban marad az is, hogy végül a (közelebről meg nem nevezett) minisztériumok mivel vették rá a „renitens” intézményeket a kéthetenkénti szabad szombatra. Csupán egy dolog biztos: a szerzőpáros tévedett abban a kérdésben, hogy a hetenkénti szabad szombat akkortájt, „...semmilyen törvényes rendelkezésbe nem ütközött...””. Ez nem így van! Ott volt például a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT egyik 1968-as irányelve (*Munkaügyi Közlöny* XII. évfolyam 13. szám, 1968. június 29.), mely (ahogyan erről már szó esett) kifejezetten tiltotta, hogy külön elbírálás nélkül bárhol is ötnapos munkahetet vezessenek be. Igaz a szigor, később, némiképp enyhült. Egy 1976-ban megjelent, *Iránymutatás az 1976–1980. évi kollektív szerződések megkötéséhez* címet viselő közleményben (*Munkaügyi Közlöny* XX. évfolyam 3. szám, 1976. március 15.) már arról olvashatjuk, hogy „...a munkaidő hetenként öt napra is beosztható 44 óránál rövidebb heti munkaidő esetén.”. Ám ez inkább csak gesztus volt az iránymutatást kiadó Munkaügyi Minisztérium és a SZOT részéről. Ugyanis a legtöbb munkahelyen, ekkor még, szó nem volt, nem is lehetett, 44 óránál rövidebb heti munkaidőről. Márpedig ahol a munkaidő nem volt rövidebb heti 44 óránál ott, továbbra is, a régi szabályok „éltek”.
- 54 Az idézett mondatokat ld.: A Munkaügyi Minisztérium és a SZOT irányelvei a rövidített munkaidő bevezetése kapcsán. Megjelent a *Munkaügyi Közlöny* XI. évfolyamának 14. számában, 1967. augusztus 11-én.
- 55 Az idézett gondolatokat ld.: Tomka Miklós: *A szabad szombat értéke és felhasználása – néhány közvéleménykutatási adat alapján*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1983. 9. o.
- 56 A háromnapos szünetek elterjedéséhez persze kellett a hatalom közreműködése is. Különösen a kezdetekkor, mikor a szabad szombatok még nem heti rendszerességgel következtek egymás után. Ám háromnapos szünetek már ekkor is gyakorta előfordultak. Ott van például a már többször említett 1101/1969. számú kormányhatározat. Mely kormányhatározat nem csupán egy március 21-re eső plusz munkaszüneti napot rendelt el, de – az évforduló „fényét” emelendő – előírta: „...az 1969. március 23-ára eső vasárnapi pihenőnapot március 22-én kell kiadni, és március 20-án szombati munkaidőbeosztást kell alkalmazni, tehát március 23-a rendes munkanap. Ez ugyan a munkavállalók többségének nem egy háromnapos szünetet, hanem egy kétnapos, pénteki és szombati egybefüggő „pihenőt”, illetve egy „munkás” vasárnapot jelentett. Ugyanakkor a páros-páratlan rendszerben dolgozó szabad szombatosok ennél jobban jártak. Az 1001/1969. I. 28. számú kormányhatározat ugyanis kimondta azt is: „A március 22-én szabadnapot (szabadszombatot) tartó vállalatoknál a munkaidőbeosztás nem változik.”. Ez utóbbi viszont a gyakorlatban azt eredményezte, hogy akinek ekkortájt volt már szabad szombata, s ez a szabad szombat – az 1967-es irányelvnek megfelelően – a párosへtre esett, annak számára március 21-e, péntek, március 22-e, szombat, az 1969-es év tizenkettedik hetének szombata, illetve március 23-a, vasárnap is szünnap volt. Más kérdés, hogy a vezetés a későbbiekben már tartózkodott attól, hogy (amúgy is előnyben lévő) munkavállalói csoportokat a többiekhez képest pozitívan diszkrimináljon. Az idézett gondolatokat, illetve az 1101/1969. számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1969. I. m. 305. o.
- 57 Részleges négynapos szünet elrendelésére már

1968-ban sor került. Mégpedig az 5/1968. (XI. 12.) MűM számú rendelet alapján. E munkaügyi miniszteri rendelet volt az, mely az év végére eső heti pihenőnapok áthelyezéséről oly módon rendelkezett, hogy előírta: „1. §. (1) A dolgozók pihenésének megfelelőbb biztosítása és a termelőberendezések jobb kihasználása érdekében az 1968. évben a heti pihenőnapot december 22. helyett 24-én és december 29. helyett december 31-én kell kiadni. Ennek megfelelően az áthelyezett pihenőnapok előtti munkanapokon (december 23-án és 30-án) kell a szombati munkaidőbeosztást alkalmazni, illetőleg a munkaidőbeosztás szerint szombatra eső szabadnapot kiadni.” Mindez – elvileg – a páros-páratlan rendszerben dolgozó szabad szombatos munkavállalók (a szabad szombatos munkavállalók többsége) számára egy négynapos, egybefüggő, december 23-tól, hétfőtől, december 26-ig, csütörtökig tartó karácsonyi szünetet s egy kétnapos év végi, év eleji „pihenőt” eredményezett volna. Nem utolsó sorban azért, mert december 28-a, szombat, illetve az azt „helyettesítő” december 23-a abban az évben a páros, ötvenkettedik hétre, 1969. január 4-e, szombat, illetve az azt kiváltó december 30-i „pótszombat” pedig a páratlan első hétre esett. Más kérdés, hogy a gyakorlatban a „szabadnapos” munkahelyek fűtültek erre a rendelkezésre. Az előírt négynapos karácsonyi, illetve kétnapos újévi szünet helyett a következő munkarendet alakították ki: december 22-e, vasárnap, heti pihenőnap; december 23-a, hétfő, szintén heti pihenőnap; december 24-e kedd, szabad szombat; utána pedig jött a kétnapos ünnep. Vagyis nem négy-, hanem ötnapos volt a karácsonyi „pihenő”. Igaz ezt követően már nem volt se szombat, se vasárnap, december 27-től, péntektől egészen Újévig dolgozni kellett. Történt mindez a miniszteri tiltás ellenére, annak ellenére, hogy az 5/1968. (XI. 12.) MűM számú rendelet világosan leszögezte: „(2) Az (1) bekezdésben foglaltakon túlmenően az év végi munkaidőbeosztást nem szabad megváltoztatni (pl. az erre az időszakra eső munkaidő előzetes ledolgozásával).” Az idézett gondolatokat, illetve az 5/1968. (XI. 12.) MűM számú rendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1968*. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága. Bp. 1969. 533. o. Ami a jogsértő év végi munkarendet illeti: Erről részletesen olvashatunk dr. Magyar Lajosné *A munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémái* címet viselő könyvében (i. m. 119–120. o.). Dr. Magyar Lajosné könyve kapcsán ugyanakkor tudni érdemes, hogy a szerzőnő meg sem említi az 5/1968. (XI. 12.) MűM számú rendeletet, illetve annak előírásait. Úgy ír az 1968-as év végi munkarendről, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna, s nem lett volna jogellenes egyes munkavállalóknak ötnapos karácsonyi szünetet „adományozni”.

- 58 1969-ben az április 4-i, illetőleg a húsvéti munkaidő beosztásáról az 1002/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat rendelkezett. Az említett kormányhatározat, amellelt, hogy előírta: „Az 1969. évben az április 5-i munkanapra a vállalatoknál, hivataloknál, intézményeknél szabadnapot kell kiadni...”; a szabadnap pótlásáról is részletesen rendelkezett. Mégpedig a következőképpen: „a) A kéthetenként szabadnapot tartó vállalatoknak a szabadnapot április 5-én kell kiadni akkor is, ha a beosztás szerint ez más napra esne. b) Az a) pontban nem említett vállalatoknál és költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt le kell dolgozni.”. Azt, hogy milyen módon, a vállalat igazgatója a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben meghatározhatta. Pontosabban szólva választhattak az említett kormányhatározatban felsorolt háromféle lehetőség közül. Vagy azt választották, hogy „...a március 30. vasárnapi pihenőnapra az egyébként szokásos munkanapot rendelik el és ha a szombati munkaidő beosztás ettől eltérő, úgy ezt az április 4-ét megelőző munkanapon (április 3-a) csütörtökön alkalmazzák...”. Dönthettek úgy is, hogy „...a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten elosztva ledolgozzák...”. Vagy volt még egy lehetőség, mégpedig az, hogy „...a dolgozókkal történő egyetértés alapján az ez évi rendes szabadság terhére szabadságnapot iktatnak be.”. Ami az ún. költségvetési szerveket illette: „c) A költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap következtében kiesett munkaidőt a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben megállapított időben és módon 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten kell ledolgozni.” Kivéve a termelőmunkát folytató költségvetési szerveket, illetőleg a fegyveres testületeket. Rájuk névze ugyanis (a már említett) b) pontban foglaltakat is lehetett alkalmazni. Természetesen: „E határozat a megszakítás nélkül üzemelő (folytonos) vállalatok, illetőleg ilyen jellegű munkakörökben foglalkoztatottak munkaidő beosztását nem befolyásolja.” Az idézett gondolatokat, illetőleg az 1102/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969*. I. m. 305. o.
- 59 A 2/1980. (I. 7.) MűM számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1980*. I. m. 772–773. o.
- 60 A hosszú hétvégék történetéhez hozzátartozik, hogy már 1989 előtt is lett volna lehetőség egy külön szabályozás nélküli „tisztá” négynapos hétvégére, ugyanis karácsony napjai 1986-ban csütörtökre és péntekre estek. Azonban a vezetés abban az évben úgy „variált”, hogy négynapos szünet helyett – „cserenapokkal” – létrehozott inkább egy, december 24-től, szerdától, karácsony másnapjáig, péntekig tartó háromnapos karácsonyi szünetet. Továbbá létrejött egy, 1986. december 31-ét, szerdát, s 1987. január 1-jét, csütörtököt magába foglaló kétnapos szünet is. Más kérdés, hogy az 1986-os esztendő utolsó hétvégéjén, december 27-én és 28-

án dolgozni kellett. Ezek munkanapok voltak. Mi több, 1987. január 3-a, szombat, szintén munkanap volt. Természetesen az év végi átrendezésnél két munkanap is elegendő lett volna december 24-e, illetve december 31-e pótlására. Ettől függetlenül három „cserenapon” is dolgozni kellett. Igaz, december 28-át a munkavállaló egy másik, a munkaadó által meghatározott napon szabadnap formájában „lecsúsztathatta”. Minderről egyébként az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnökének 3/1986. (II. 13.) ÁBMH számú rendelkezése döntött. A 3/1986. (II. 13.) ÁBMH számú rendelkezést ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1986*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága, Bp., 1987. 860. o.

- 61 A 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1980*. I. m. 772–773. o. A 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet kapcsán megjegyzendő, hogy ugyan a rendelet a folyamatos termelő üzemek kivételével mindenkire vonatkozott, ugyanakkor – elvileg – kivételt lehetett tenni, felmentést lehetett kapni a rendelet hatálya alól. Résztint „...a lakossági ellátás és szolgáltatás biztosítása érdekében...”, részint pedig az ún. „építési munkahelyeken” (magyarul az építőiparban) szintén el lehetett térni a kijelölt munkarendtől. Más kérdés, hogy a gyakorlatban csupán az építőiparban nyílt ténylegesen lehetőség az eltérésre. Mégpedig a 16/1980. (VI. 6.) ÉVM számú rendelet (*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1980*. I. m. 587. o.) alapján. E rendelet ugyanis megengedte az építőipari kivitelezési ágazatba tartozó vállalatoknak, illetve szövetkezeteknek, hogy karácsony előtt a január 7-i rendeletről eltérő módon alakítsák ki munkarendjüket. Mégpedig oly módon, hogy 1980. december 20-tól 23-ig, szombattól keddig munkanap, december 24-e (szerda) viszont heti pihenőnap.

Igaz, ez csupán lehetőség volt. Messze nem volt kötelező.

- 62 „Nemzeti ünnepén őszinte tisztelettel köszöntjük a baráti Algéria népét.” – olvashatjuk a *Népszabadság* XXXVIII. évfolyamának 257. számában, a 2. oldalon, az *Algéria nemzeti ünnepén* címet viselő (név nélküli) cikkben. Ugyanebből (az 1980. november 1-jén) megjelent írásból megtudhatjuk azt is, hogy „1954. november elsején fegyveres felszabadító harc robbant ki Algériában.”. Egy olyan küzdelem, mely – a vezető pártlap állítása szerint – „Egymillió hazafi életét követelte...”. Ezért aztán „Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke országa nemzeti ünnepe alkalmából táviratban üdvözölte Bendzsedit Sadlit, az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság elnökét.”. Amellett, hogy Lázár György, a minisztertanács elnöke és Puja Frigyes külügy-miniszter is küldött hasonló táviratot algériai kollégájának. Ami természetesen fontos, nem lebecsülendő dolog. Mi több, a diplomáciai illem egyenesen megkívánta az ilyesfajta köszöntéseket. Ezzel nincs is semmi gond. A gond inkább azzal van, illetve volt, hogy a *Népszabadság* arról már „elfelejtett” megemlékezni, hogy november 1-je nem csupán Algériában fontos nap, hanem idehaza, Magyarországon is. Ez a nap ugyanis egy keresztény ünnep, Mindenszentek ünnepe is egyben. A vallási hagyomány szerint, minden évben, ekkor emlékezünk meg a Jézus helyett meggyilkolt gyermekekről. Nem beszélve arról, hogy november 1-jén másra is emlékezünk. 1956-ban e napon történt, hogy Nagy Imre miniszterelnök kikiáltotta hazánk semlegességét. Mely eseményről persze a vezető pártlap megint csak „elfelejtett” megemlékezni. Mélyszéges hallgatás övezte ezt az eseményt éppúgy, mint a forradalom számos más történéseit. Aligha szükséges magyarázni, miért.

Emil Cioran „vallásos válsága” és a nacionalizmus ópiuma

„Most kettőnkön a sor!” – kiáltott fel Balzac hőse, Rastignac, amikor nekivágott Párizs meghódításának. Sokan követték, de alighanem a román Emil Cioran járt a legtöbb sikerrel, aki aztán keresztnévét is törölte könyveiről, elég volt a családi név, mint Platónnak. És ki gondolta volna, hogy az 1980–90-es években ilyen csúcsra ér az a kissé lump filozófia tanárocska, aki szívből a gyűlölte az iskolai filozofálást, és az az egyetlen brassói esztendő, az 1936–37-es tanév, amelyet tanárkodással töltött valóságos pokol volt számára. Borzongva emlékezett arra, hogy milyen – egészségét is megromlító – vallásos válságon ment keresztül. De azért jól elszórakozott és szórakoztatott másokat is. Éjszakánként nagyokat beszélgetett papjelölt barátjával, Mircea Zapraţannal, akinek cinizmusát és farkát egyaránt csodálta. Egyszer mulatozás közben térdén állva kérte barátját, hogy áldja meg és szerszámával érintse meg a fejét, hadd tudjon jobban filozofálni, mert „a péniszben rejlik a filozófia alfája és omegája...”¹ A barát viszont ki tudja, miért, nem ment el az esküvőjére, hiába várták. Cioran szerint „abszolút, kriminális és agresszív tisztánlátás jellemezte”. Egy éjszaka, a várost járva, együtt mindent leromboltak, „abszolút mindent”.² Nem csoda, hogy Cioran sokakat megbotránkoztatott, amikor olyanokat mondott, hogy ami lelki és logikai folyamat, az abnormális.³ Annak is híre ment, ha valamelyik diákja valami számárságot mondott, bekapott egy szelet citromot – kellő fanyalgással. Egyébként a tanulók egy része szerette őt, némi társasági életet is éltek a kávéházban. Szórakoztató lehetett. Az már kevésbé, hogy a vizsgán egyik híve nem is kapott jó jegyet, amikor arra a kérdésre, hogy mi az etika, közölte: „Filozófia tanárunk szerint nincs etika!”⁴ A vidám élet némi kárpótlással szolgált. Természetesen nem teljesen. Az ifjú tanár világosan megmondta a diákoknak, este 9 után nem akarja őket a kuplerájban látni, mert akkor a tanárok vannak már soron.⁵ Kérdés ezek után, hogy milyen is lehetett az a vallásos válság? És miként keveredett ki belőle?

Cioran egyszerre több életet élt. Lumpolás, tanári idétlenkedés mellett, Istennel perelt, megtagadta a teremtett világot és közben tovább dolgozott azon a fasiszta programkönyvén, amellyel a legionárius mozgalom ideológiáját próbálta – elnézést a kifejezésért – überolni.⁶ Ugyanakkor olvasmányaiiban is élt, legszívesebben Dosztojevszkij regényeiben. Vallásos válságát is akkor érthetjük meg, ha felidézünk egy-egy lényeges mozzanatot *A Karamazov testvérekből*. Amikor Iván Karamazovról kiderült, hogy nem hisz a lélek halhatatlanságában, tehát nem hisz Istenben, viszont mégsem tartja tréfának azt, amit az állam egyházzá válásáról írt, Zoszima sztárec úgy jellemezte őt, hogy az a jellemzés Cioranra is illik: „Még – mondta Zoszima sztárec Ivánnak – nem döntött magában erről az eszméről, s ez kínozza a szívét. De kétségbeesésében a szenvedő is szeret néha elszórakozni kétségbeesésével. Egyelőre ön is szórakozik vele – újságcikkekkel, társaságbeli vitákkal. S közben maga sem hisz tulajdon dialektikájának és fájó szívvel nevet rajta magában...”⁷ És ezt Cioran mintha a szívére is vette volna. Ő, aki Iván Karamazovval azonosult – nyíltan – mintha megpróbált volna titkon Dimitrij útjára lépni. Minden oka megvolt rá. Iván a maga módján gyilkos volt, az ő gesztusaiból olvasta ki törvénytelen testvére, Szmergyakov, hogy kedvére való volna, ha megölné apjukat. Meg is tette, és meg is mondta Ivánnak, hogy ő főgyilkos, hiszen ő fejtegette, hogy ha nincs Isten, min-

dent szabad,⁸ viszont Dimitrijt állították a bíróság elé és ítélték el. Hiszen ez fenyegette meg nyíltan az apját, és ő akarta megszerezni a nőt, aki apjával kacérkodott, míg Iván az ő – mármint Dimitrij – mennyasszonyát akarta magáénak. Iván radikális nihilista volt, akinek a végén maga az Ördög jelent meg. Dimitrij viszont a maga módján hitt: „...Isten csak talányokat adott. Itt összefutnak a partok, együtt él minden ellentmondás.”⁹ Az ellentmondás pedig – mint Patrice Bollon hangsúlyozta – Cioran ontológiája,¹⁰ vagy inkább antropológiája. Ez utóbbi humánusabban hangzik, Cioran maga is megvetéssel szólt csak az ontológiáról, ilyesmit szerinte a filozófia tanárok mondanak, akiket azért fizetnek, hogy személytelenek legyenek.¹¹

Dimitrij még azt is kimondta a bíróság előtt: „Magamra veszem a vád kínját és az általános megvetést, szenvedni akarok és a szenvedés által megtisztulni!”¹² Cioran is a szenvedést vallotta, igaz, nem a megtisztulás eszközeként, hanem olyasminek, ami létigazságokat revelál. Iván lírizáló vallomása a Ciorané is lehetne: „Élni akarok és élek, habár a logika ellenére. [...] Európába akarok utazni, [...] elmegyek innen; persze tudom, hogy egy temetőbe kerülök csupán, de drága, nagyon drága temető az nekem! Drága halottak fekszenek ott, s mindegyik kő arról beszél, milyen tűz lángolt abban az elmúlt életben, milyen szenvedélyes hit a győzelmében, az igazságában, a harcában és a tudományában – tudom előre, hogy leborulok és megcsókolom ezeket a köveket és sírokat felettük, s ugyanakkor mélyen meg vagyok győződve arról, hogy mindez régen temető csupán, semmi több. S nem kétségbeesésben fogok sírni, egyszerűen azért, mert boldoggá tesz a könnyhullatás. Mámorossá tesz tulajdon ellágyulásom. Szeretem a ragadós tavaszi levelet, a kék eget – ez az! Itt nem az értelem, nem a logika a döntő, az ember bensejével szeret, első fiatal erőit szereti...”¹³ Lírizáló vitalizmus ez. Cioran írt így Párizsról A. Acteriannak 1937 nyarán: „Csak ott lehet megtanulni, mit jelent a melankolikus ég, mely alatt a bulevardok vége szellővé homályosodik, és hív a tenger; ott éled csak át a múltat intim módon és minden lépteddel a történelmen jársz, és csak ott fájnak a dolgok, amelyek meghalnak.”¹⁴

Nem véletlen, hogy Iván megnyerte Szmeryakov rokonszenvét. A gyilkos Ivánnak, a felbujtónak karikatúrája, ő maga is Franciaországba készült, francia akart lenni.¹⁵ Ez túl olcsó és hamis párhuzam lenne Ciorannal. Márpedig az „Ámítások könyvé”-ben olyasmiket is olvashatunk írt, amihez hasonlókat Szmeryakov is mondhatott volna és mondott, amikor éppen Ivánnak akart imponálni: „Jézus nem minden emberért szenvedett, mert ha olyan sokat szenvedett volna, mint mondják, utána már nem kellene szenvedésnek léteznie.”¹⁶ Szmeryakov gyűlölte Oroszországot, Cioran finomabbnak és szellemesebbnek bizonyult: „Ne legyünk annyira gyávák, hogy múltat találjunk ki magunknak. Szeretem Románia történelmét nehéz gyűlölettel.”¹⁷ Csakhogy: „Az abszolútum szenvedélye ebben a nyomorult világban az összeomlás útja. Minden lázadás olyan meredélyt nyit, amelybe jobb, ha levetjük magunkat, mintsem lelkünket Isten szelíd fenevadaival enyhítsük. A világ összes bölcsé le kellene térdeljen egy kétségbeesett lázadás előtt. Iván Karamazov, én sem fogadom el a világot!”¹⁸ Ez az Iván a világ rosszasságával a sajátját legitimálta. És Cioran nem ezt tette? Ugyanakkor le akarta vetni a dosztojevskiji bűnözők mezét.

Cioran valamiféle antropológiai forradalmat hirdetett a bűn ellen, mert a kereszténységet botránynak tartotta. „Csak egy formula érvényes a mi világunkban: az ámítások pozitívizmusa. A kereszténység ennek az ellentétje.” Egyetemessé tette a bűn érzését. „Az egész Újszövetség isteni pamflet e világ ellen.” „A bűn az ember metafizikai elítélése,” „merénylet a mi világunk, az ámítások világa ellen.” És miközben a legionáriusok, köztük Mircea Eliade is, aki a *Vremea* 1935-ös karácsonyi számába ezt a cikket kérte Ciorantól, amelyből idézünk, a szellem primátusát hirdette, ez is megkapta a magáét: „A kereszténység túl sokat beszélt a »szellemről«. A történelem egyetlen korszakában sem volt

harácsolóbb jellegű. Ha mára kompromittálták, akkor ne csak a vitalizmus támadásaira gondoljunk, hanem inkább arra, hogy a nyomort közvetetten a paradicsomi lét varázsával legitimálja. Amíg azonban egyetlen ember is szegény, csak zavartan és lelkiismeret-furdalással ejthetjük ki a »szellem« szót. A nyomor úgy kompromittálja a szellemet, mint a halál az idealizmust.”¹⁹ Iván Karamazovra emlékeztető okfejtés ez. Az ámtások és önámítások dialektikája – Brassóban kiteljesedő – vallásos válsághoz vezetett. Ennek terméke a *Könnyek és szentek* című könyve.²⁰

1990-es nagy tv-filmjében arra a kérdésre, hogy ebben a könyvében Istent miért egy nyugalmazott kurva karjaiban jelenítette meg, a 79 éves párizsi remete azzal válaszolt, hogy megpróbált hinni, sokat olvasta a nagy misztikusokat, csodálta őket, mint írókat és gondolkodókat, de aztán rájött, hogy „részemről illúzió, nem vagyok hitre teremtve,” viszont „folyamatosan éltem e képtelenség válságát”. Mert erős maradt a kísértés, de „megfertőzött a szkepticizmus,” ugyanakkor vonzotta a misztika. Meghozta Nae Ionescu előadásai keltették fel az érdeklődését a misztika iránt, a vallás nem is érdekelt. Nem hisz, de nem tud nem gondolni a hitre. „Megvan bennem az elutasítás negatív és perverz élvezete. Egész idő alatt a hit szüksége és képtelensége között mozogtam.” Kiadót alig talált, anyja is kifakadt, hogy nehéz helyzetbe hozta őt és apját a világ előtt, a válasz: „az egyetlen misztikus könyv a Balkánon”. És ebben az 1990-es tv-filmjében nevetve vallotta meg, hogy teljes elutasítás fogadta a könyvet: „És butaság volt részemről, hogy mind ezekre emlékezve, amikor a *Könnyek és szentek* franciául megjelent, az összes arcátlanúságot kihúztam. Így tönkre tettem a könyvet.”²¹ Vajon ez történt? Csak ez történt? És miért?

A francia és a román kiadás összevetése érzékelteti az öncenzúra állítólagos „ostobaságát” és reális eszélyességét. Bár lételeme volt a provokálás, ismerte a határokat, ha kellett.

Íme az első szakasz az eredeti román műben:

„Meg akarám érteni, hogy honnan a könnyek és megakadtam a szenteknél. Ők lennének a felelősek keserű dicsfényükért? Ki tudja? Úgy tűnik, az ő nyomukat a könnyek jelzik. Nem a szentek révén gördültek elő; de nélkülük nem tudtam, hogy a paradicsomot fájlalva sírok. Szeretnék látni egy olyan könnyet, amelyet elnyelt a föld... Mind magukkal ragadnak – ismeretlen utakon – felfelé. Csak a fájdalom előzi meg a könnyeket. A szentek csak rehabilitálták őket. // Megismerés révén nem lehet a szentek közelébe férközni. Csak amikor életre keltjük a mélyeinkben lakozó könnyeket és általuk eljutunk a megismeréshez, megértjük, hogyan lehetett valaki ember és már nem az. // A szentség önmagában nem érdekes, hanem csak a szentek élete; a folyamat, amelynek révén az ember elutasítja önmagát és a szentség útjára lép... De az, ahogy valaki hagiográfus lesz? A szentek nyomdokain járni... talpukat könnyeikkel nedvesíteni...”²²

A francia változatban ugyanez: „Nem a megismerés visz közel a szentekhez, hanem a legmélyünkben lakozó könnyek felélesztése. Akkor nekik köszönhetően jutunk el a megismeréshez és megértjük, hogyan lett valaki szent, miután előtte ember volt.”²³

A következő két szakasz kimaradt a francia változathoz: „Dzselal-eddin-Rumi: »A hegedű hangja az a zaj, amely megnyitja a paradicsom kapuját.« // Mihez lehetne akkor hasonlítani egy angyal sóhajátását?» // “Mit mondunk annak a vak nőnek, aki Rilke versében így siránkozik: »nem élhetek így, ha fölöttem az ég?« Vajon megvigasztalná, ha elmondanánk neki, nem élhetünk úgy, hogy alattunk a föld?”²⁴

Módosították és rövidítették a következő szakaszt:

„Sok szent férfiú – de még több női szent – ama vágyukról tettek tanúságot, hogy fejüket Krisztus fejére hajtsák. Mindannyiuk vágya teljesült. Most érzem, hogy a Megváltó szíve miért dobogott kétezer éven át. Uram! Szívedet a szentek vérével tápláltad és homlokuk izzadságával burkoltad! // A világ delíriumában keletkezik, hiszen ezen kívül minden csak

képzelet szüleménye. // ... És akkor, miért ne érezné az ember magát Szent Terézhez közel, aki miután Krisztus jegyesként nyilatkozott meg neki és ametiszt gyűrűt adott, isteni egyesülésük szimbólumaként, a kolostor udvarára szaladt és táncolni kezdett, soha nem tapasztalt elragadtatásban dobolni kezdett, hogy testvéreit öröme és rajongásra hívja. Azokban a pillanatokban szárnyaltak fel a légies és égető szavak, az isteni extázis kétértelműségéeként: // Vivo sin vivir in mí // Porque tal vida espero // Que muero porque no muero. // Amikor hatéves volt a szentek életét olvasta és szíve egyetlen választ adott, ismételten kiáltva: »Örökkévalóság, örökkévalóság!« Akkor határozta el: felkeresi a mórokat, hogy megtérítse őket, és hogy egyedül kockára tegye életét. Vágya sohasem teljesülhetett: hevülete azonban fokozódott, és ma sem aludt ki lelkében a tűz, amikor annak melegéből élünk.⁷²⁵

A francia fordítás csonka: „A világ deliriumban keletkezik, ezen kívül minden csak rémálom. // ... És akkor, miért ne érezné az ember magát Szent Terézhez közel, aki, amikor Krisztus megjelent neki, a kolostor közepére szaladt és táncolni kezdett, frenetikus elragadtatásban, dobolva hívta testvéreit, hogy megossza örömét? // Amikor hatéves volt a szentek életét olvasta és így kiáltozott: »Örökkévalóság, örökkévalóság!« Akkor határozta el: felkeresi a mórokat, hogy megtérítse őket, vágya sohasem teljesülhetett: hevülete azonban fokozódott, és sohasem aludt ki lelkében a tűz, mivel az melegít bennünket.”⁷²⁶

Jól látható, az idősebb Ciorannak igaza volt, a cenzúra, pontosabban az öncenzúra nem használta a szövegnek. Viszont nyilván úgy gondolták, használ az írónak. A stilizálatlan „lelki válság” csak kedvezőtlen megvilágításba helyezte volna az újratilizált „lelki válság”-ot, az olykor gnosztikus zsargonban előadott „vitát” vagy inkább „civakodást” Istennel és a világgal. A gnózással szembeni ironikus pozíció Cioran neognoszticozmusa. Párizsban megtanulta Cioran, Istennel lehet veszekedni, őt lehet szidalmazni, Krisztussal és a szentekkel szemben viszont több tapintatra van szükség. Például az ilyen szöviccek általában nem kerültek be a francia változatba: „Jézus a szenvedések Don Juanja.” Vagy: „Nem ismerem Jézusénál nagyobb bünt.”⁷²⁷ De kimaradtak olyan részek is, amelyek az 1930-as évek légkörét és Cioran egész ideológusi magatartását jobban megvilágítják. Például kimaradt a francia változathoz a következő szakasz: „Különbség a misztikusok és a szentek között. Az első megmaradnak a belső szemlélődésnél; ezt az utóbbiak gyakorlatba ültetik át. A szentség levonja a misztika következtetéseit; főleg az etikaiakat. A szent egyben misztikus; a misztikus lehet nem szent. A jótékonykodás nem feltétlenül a szentség attribútuma; nélküle nem tudjuk elképzelni, mit jelent a szentség. A misztika és az etika, emberfölötti síkon a szentség felkavaró jelenségét hozzák létre. A misztikusok égi érzékiességben tetszelegnek, oly gyönyörökben, amelyek a boltívek érintéséből születtek; csak a szentek vesznek át mások terhet, ismeretlenek szenvedését és gyakorlatilag csak ők lépnek közbe. A tiszta misztikussal szemben a szent politikus. Emellett még ő a legaktívabb az emberek között. Hogy a szentek életei mégsem egyszerűen életrajzok, annak magyarázata abban rejlik, hogy tevékenységük egyetlen vonalon bontakozik ki; változatok egy témára; abszolút szenvedély egyetlen dimenzióban.”⁷²⁸ Kimaradt egy-egy kamaszos paradoxon is a francia fordításból: „Úram, nélküled bolond vagyok és veled megbolondulok.”⁷²⁹

Az öncenzúra és a cenzúra azt is érvényesítette, amit oly találóan osztályszempontnak lehet nevezni. És természetesen érvényesült az erkölcsi szempont. Ez alkalommal a francia szövegből kihagyott részt ékes zárójellel jelöljük: <>, ami pedig a románban nem szerepelt azt kapcsos zárójelbe tesszük: {}.

„A halálnak csak azok számára van értelme, akik az életet szenvedélyesen szerették. Úgy haljunk meg, hogy ne kelljen megválni semmitől<?>! A megváltás az élet és a halál tagadása. Aki legyőzte a halálfélelmet, legyőzte az életet <. Hiszen ez csak másik szó a félelemre>, amely ennek a félelemnek másik neve.

<Csak a gazdagok *érzik* a halált; a szegények várják azt; egyetlen koldus nem halt meg. Csak a tulajdonosok halnak meg.

A szegények agóniája virágos ágy a gazdagokéval szemben. Ha valaki összegyűjtené magában a paloták félelmeit és agóniáit, az a személy maga lenne a Halál. Luxusban meghalni, számtalanszor meghalni.>

A koldusok nem az ágyban nyúlnak ki, és ezért {úgy szólván} nem halnak meg. Az ember csak horizontálisan hal meg, ama hosszú előkészület nyomán, amelynek során a halál áthatja az életet. Amikor az ember nem kötődik egy helyhez <és hozzá fűződő emlékekhez>, mit sajnálhatna az utolsó <órákban> pillanatokban? A koldusok <lehet> azért választották {volna} sorsukat, hogy ne gyötörje őket agóniájukban a sajnálkozás<!>? A bolyongók az élet felszínén maradnak, a halálén a csavargók.”⁷³⁰

Óvatosságból, elhagyták az *ad hominem parvum* szóló észrevételeket, bár Cioran sem nőtt nagyra. Elmaradt a következő szakasz második bekezdése: „Vannak emberek, akik halálukat stilizálták. Ezek számára a halál forma kérdése. De a halál anyag és iszonyat. Ezért nem lehet elegánsan meghalni, anélkül hogy ne járnánk körül a halált. // <Miért kínálnak sötét és lehangoló látványt a kövér és magas emberek, akik dimenziói emberileg kolosszálisak, amikor elfogja őket a halálfélelem? Mert ily anyagban a halál biztosabb és kellemesebb bölcsőre lel, az iszonyat, az anyaggal egyenes arányban, dimenzióinak megfelelően nő.> Ahányszor Tolsztoj nagy halálfélelmére gondolok, kezdem érteni a halál előérzetét az elefántoknál.”⁷³¹

Elhagytak olyan vallomásokat, amelyek Ciorannak éppen Dosztojevszkijhez, és egyben a bűnhöz való viszonyát világítják meg:

„Dosztojevszkij volt az utolsó ember, aki a paradicsom megmentésével próbálkozott. De nem sikerült neki, csak a kétségbeesésre való hajlamunkat erősíteni, halálos csapást mérve a paradicsom kegyelmére és a felé irányuló törekvésre. // Ugyancsak Dosztojevszkij volt az utolsó, aki megsejtette, milyen volt Ádám a bűnbeesés előtt. De nem sikerült neki semmi más, mint az, hogy több gyönyörűséget leljünk e világnak a bűneiben. // Hiába próbálnánk Dosztojevszkijből szentet csinálni. Nem járnánk sikerrel. De nem látok egyetlen olyan szentet sem, aki ne lenne büszke, hogy az ő saruját megoldja.”⁷³²

Kimaradtak a ciorani „vallásos válság”-ról szóló olyan önéletrajzi részletek is, mint a következő: „A szenteket éppen a jóságuk teszi ellenszenvessé, érzelmi elszíntelenedés a lét elférfiatlanosodásával. Hányszor nem lennénk képesek hajlongani előttük, ha nem szenvednének ettől a legfőbb közömböségtől, amely mindent elfogad, mert mentes minden tévedéstől. Ha sokszor fordulok hozzájuk, kénytelen leszek, reakcióként, újrakezdeni az emberhez való visszatérés folyamatát. És akkor megszabadulok mindattól, amit a magány nyújtott, a sajnálat és a szomorúság magaslataitól, és újra mindennapi emberként elfelejtsem, hogy valaha is együtt sírtam a szentekkel...”⁷³³

Előfordult az is, hogy a francia tolmácsolással kiküszöbölték a román szövegbe becsúszott képzavart, de némileg megmásították a szöveget.

„Boldogságunk, nekünk, modern embereknek a boldogsága abban áll, hogy a poklot <saját lelkünkben> {magunkban} fedeztük fel. Hova jutottunk volna ennek külső <és> »történeti«> megjelenítésével. Kétezer esztendő félelem {tehetetlenségre és öngyilkosságra vitt volna} <oda vitt volna, hogy felakasszuk magunkat>. Ha Szent Hildegard leírását olvassuk az utolsó ítéletről, elrettenünk minden mennytől és pokoltól, és örülhetünk szubjektív transzpozíciójuknak. A pszichológia a mi megváltásunk <és felületességünk> {frivolitásunk tanúja}. <Hajdan a világ abból született, hogy az ördög kitátotta a száját (keresztény vízió). Számunkra a világ balesete nem több tévedésnél... pszichológiai tévedésnél>. {Számunkra a világ baleset, tévedés, az én megcsuszamlása}.”⁷³⁴ „Vannak

pillanatok, amikor < kozmikus > { gyilkos } gyűlölet forr bennem a túlvilág valamennyi »ágense« ellen, akiket < nem tudom milyen > { hallatlan } kínoknak vetnék alá {, hogy megmentsem a külsőségeket}. Mely < titkos és fájdalmas > meggyőződés mondatja velem < ellenállhatatlan, újra és újra >, hogy ha a szentek körében élnék < titkon > tört hordanék magamnál? { Miért } ne valljam-e meg, hogy örömökre szolgálna egy Szent Bertalan éjszaka az angyalok között? Még egy szent szívéből kicsorduló vércseppektől sem rettennék meg. A dezertálásnak valamennyi < ágensét > { fanatikusát } nyelvénél fogva felakasztanám, és hagynám, hogy liliom bölcsőbe hulljanak bele. Lehet, nincs bennünk < az elemi > { annyi } óvatosság, hogy csírájában elfojtsunk minden természetfölötti hajlamot, < szívünknek a másvilágra nyíló valamennyi ablakát örökre bezárjuk >? < E gyengénknél nincs keserűbb gyönyör és marcangolóbb bűvölet. Olyan, mint a reménytelen szerelem, amelybe lángolásunk és könnyeink temetjük és alászállunk az éjbe, hogy a sötétet vigasztaljuk magunkat. Aki felfedezte más horizontok lenyűgöző átkát, az már nem éri be csak az éggel, a világot és mindent feláldoz valamely örök azúr csalogató hívásának. > // Hogyan ne < gyűlölnénk > { vetnénk meg } a szenteket, Istent és az egész paradicsomi bandát, akik beteges szomjat váltanak ki más árnyakra és fényekre, más < menhelyekre > { vigaszokra } és { transzcendens } kísértésekre? <! Jóni fog oly idő, amikor elfog a szégyen égi szenvedélyeim miatt, a vallásos ájultság, azaz a szentség miatt és a transzcendens szenzualitás, azaz a misztika miatt. Az ég kétségbe ejt, keresztény formájában pedig bosszant. Minden delírium oda megy fel, hogy aztán kiábrándulással térjen vissza. Hogy nincs vége már az emberiség vallásos válságainak? Meddig húz hasznát még az Isten ebből a sok kérdőjelből? Mennyit fognak még utatni a végső kérdések? Hol vannak a bódító illatok, hogy elfelejtsem az oly sok megoldhatatlan kérdést és az árnyékok menhelyén megnyugtassam a szívem? És hol a méreg, amely szertefosztatva az emlékeket segít nekem, hogy elmeneküljek Istentől? >”³⁵

Kár hogy kimaradt a paradicsom meghatározása, mert magyarázza az 1930-as évek Cioranjának magatartását. Íme, az eszmefuttatás összegzése a szakasz végén: „Az abszolút vibrálás, mely kitölt valamely űrt, és az extázis, amely bomlással jár, ezek a paradicsom aktualizálásának feltételei.”³⁶

Egyes csonkítások a ciorani luciditás: önirónia és önkritika fontos dokumentumai. „< A világból való dezintegráció, az Istenhez való menekülés nélkül csak cinizmushoz és kiábránduláshoz vezet. Aki nem költő, hogy képes legyen féktelenségét elaltatni, gyógyíthatatlan ébrenlétre ítéltetett. > Isten nélkül minden éjszaka, Vele pedig a fény sem használ. < Az élet hiánya és jelenléte miatt egyaránt veszít. >”³⁷

A ciorani gnosztikus gondolkodás jövőbe – párizsi könyvei felé – mutató perspektíváit is megcsonkították. „Az ember történelmi végzete nem más, mint az, hogy Isten eszméjét végig vigye. Miután kimerítettük az isteni tapasztalat valamennyi lehetőségét, Isten valamennyi < formájában tetszelegtünk > { formáját kipróbáltuk }, az < abszolútum iránti > undor és a < feltétlen > csömör fog el, ami után aztán szabadon vehetünk lélegzetet. Van valami meghatározhatatlan boldogtalanság egy olyan Istennel való harcban, aki végső menedéket lelkünk néhány < árnyékában > { zugában } talált, és ez a boldogtalanság onnan ered, hogy félünk, elveszítjük Őt. < Az ember tehát Isten utolsó maradványait szeretné felélni, hogy zavartalanul élvezhesse eme felszámolásból eredő szabadságát. > { Miként éljük fel eme utolsó maradványokat, hogy szabadon élvezhessük eme felszámolásból eredő szabadságunkat? } < Micsoda öröm lenne, ha az ember odajutna egyszer, hogy az isteni jelenlét már nem lenne lehetséges! Ha elveszti egy Istennel, mint személlyel a személyes kapcsolatot, nem marad más, mint végtelen felszabadulás iránti vágy művelése. Gyötrő a félelem, hogy Ő még felemelheti fejét, amikor magunkat szabadabbnak hisszük,

hiszen nem uralkodhatunk a magány meglepetései fölött, és Ő elrejtőzhet, ki tudja milyen szomorúság mögött. Ezért a Vele való harc nagyon ügyes stratégiát igényel, hogy az ellenség ne húzzon hasznát valamiféle végső gyengeségből és visszahódítsa állásait. // <Az abszurd és a végső dolog, íme, ez a két elem, amelyek arányosítása adja a vallás kétértelmű mélységét. Hiszen > a vallás nem más, mint egy mosoly <kozmosz> {általános} non-szensz fölött, mint valami végső parfüm a semmi hullámozása fölött. Ezért a vallás, ha nincs több érve, könnyekhez folyamodik. Hiszen ezek tartják fenn a világegyetem egyensúlyát és Isten létét. Ha elfogynak, eltűnik az Isten iránti vágy is.”³⁸

Szerencse, hogy nem esett az öncenzúra áldozatául az, ami – némi stilizálással – akár már a párizsi gnózis terméke is lehetett volna: a lázadás kórja. Íme: „Minden lázadás a Teremtés ellen irányul. Az engedetlenség legkisebb gesztusa <a világgal szemben> kompromittálja a Teremtő rabszolgái által elfogadott egyetemes rendet. Nem lehet Istennel lenni és műve ellen; de az iránta való szeretet okán el lehet felejteni a teremtett világot, vagy megvethetjük azt. <Ez az értelme a hit világától való elszakadásnak.> // Isten nevében még a bűn ellen sem lehet fellázadni. Mert a legfelsőbb Reakciós szemében az egyetlen bűn az anarchia, az eredeti rend elleni tiltakozás. <Isten kíméletlenül bünteti a rossz elleni lázadást. Az isteni eleatizmus az emberi demiurgoszi tevékenység akadályaként.> // Minden lázadás ateista cselekedet. A Teremtés bármely parányi részének az elutasítása is az isteni végtelenség dezintegrációjával egyenértékű. A Teremtés tervében nem szerepel az anarchia. // Tudjuk, hogy a Paradicsomban <csak> {a} vadállatok henýáltak-> {,} amíg egyszer az egyikük, nem fogadta el többé helyzetét, elutasította a boldogságot és emberré vált. Erre az első engedetlenségre épül az egész történelem. <és máig minden lázadás az Isten ellen irányul...>”³⁹

Megmaradt a francia szövegben a nemzet istenítése és az ember elmarasztalása, a lét, pontosabban a levés (devenir=devenir) és az örökkévalóság kulcsszávaival. Csak két kiragadott részlet: „<Isten Oroszország és Spanyolország (Dosztojevszkij és El Greco) között ingázik > {Oroszország és Spanyolország} Istentől terhes {nemzetek} <országok>. Vannak még mások is, de ők nem hordják magukban, megelégszenek azzal, hogy ismerik. // Egy nép küldetése abban rejlik, hogy legalább Istennek egy attribútumát feltárja, felfedje egyik arcát. <Egy nép élete a Mindenható erejét kell hogy csökkentse, titkát kisebbé téve.> Ez nem történhet másként, csak úgy, ha a lét megvalósítja az Istenség valamely titkos tulajdonságát.”⁴⁰ Stb. „Az örökkévalóság {kimeríthetetlen} <magas hőmérsékletű> rothadás, {és Isten egy hulla, akin elnyúlik} az ember <pedig egy hulla, aki elnyúlik Isten tetemén>.”⁴¹ // „Elfog az undor az emberi lét alakulása láttán, arra kötelez, hogy lemondjunk az »érzelmek«-ről, megszabaduljunk tőlük. [...] A magányos ember kötelessége, hogy még magányosabb legyen.”⁴²

A világirodalom történetébe aztán 1949-ben *A bomlás kézikönyvével* úgy is vonult be, mint a nagyvárosi remete. De előtte beszállt a napi politikába. A Nemzeti Parasztpárt vezetőjére, Iuliu Maniura támadt, aki pedig szimbolikus figura is volt, hiszen 1918 novemberében, amikor a román vezetők Aradon a magyar kormánnyal tárgyaltak, ő mondta ki, hogy a román cél a teljes elszakadás, majd ő lett a Romániával az egyesülést kimondó 1918. december 1-i gyulafehérvári nemzeti gyűlés hangadója. 1936–37-ben a vasgárdista sajtó viszont azért támadta, mert attól tartott, hogy a Franciaországban sikeresnek ígérkező népfretpolitikát fogja követni. Cioran az erdélyi terepen támadt. Álnok cikkében leszögezte: „Erdély Románia Poroszországa.” De ezt az állítást rögtön meg is kérdőjelezte: „Ha nem az, akkor annak kellett volna lennie. Politikai szelleme, adminisztratív merevsége, a jogrend hagyománya és az a kevésbé értékelt mozzanat, hogy komolyan vegye a katonai szellemet, mindez centrális és döntő szerepre predesztinálta, melyet ve-

zetői képtelenek voltak megérteni és kivitelezni. Maniu a legnagyobb csalódás, ő „balkáni buddhista”, aki Norvégiában köztársasági elnök lehetne vagy az archeológia professzora, de itthon „a román politika nagy zérója maradt”. Márpedig Erdély „nem képes lélegezni a »demokráciában«, „Viszont „ebben a kaoszban válhatott Maniu mítosszá”, így „Erdély újjászületése Iuliu Maniu és kora összeomlása”. Mert „a sors perverzítése folytán Erdély az Ókirályságból csak azt vette át, ami balkáni és degradáló. Így jelent meg közöttünk az emberi szörny: az erdélyi »smekker«.” Az erdélyiek is „okosak” lettek, az „okosság” Romániában: „a felületes dolgok kísértése, a lényeg tagadása”.⁴³ Ezt a helyzetet kevésbé költőien így ecsetelte a fogarasi legionárius, Nicolae Petraşcu: „A nép nagy tömege úgy óvakodott a liberálisoktól, mint a pestistől. Ez a párt az új román uralommal jött Erdélybe. A visszaélések és a közigazgatási korrupció mellett magával hozta a nép kizsákmányolásának egész tapasztalatát, amelyet alapításától napjainkig halmozott fel. Mint a neofanariota osztály tipikus képviselője minden trükköt bevetett, hogy az erdélyi román autentikus öntudatát elaltassa. Minden választási ügynök, az embert verő csendőr, a kenőpénzt kérő adószedő vagy agrárreformon meggazdagodott agronómus mind felsőbbrendűségük tudatában viselkedtek. A nemzeti eszme nevében jöttek, a román népet egyesítő eszme nevében.”⁴⁴

Viszont, ha a román politikában valaki, akkor éppen Maniu éltette a nagy erdélyi hagyományokat: a tolerancia szellemét. Ő vette a legkomolyabban az együttélő nemzetek tett gyulaféhevári ígéretet. És alapvetően az alkotmányos hagyományhoz ragaszkodott, míg Cioran állampolgári tudatként az abszolutista hagyományt magasztalta, a habsburgiánus társadalmi és politikai fegyelmet, hiszen az kétségtelen, hogy a bécsi központi hatalom a románok életkörülményeit messzemenően javította. Iorga például nem is igazán értette az erdélyi „jó császár” mítoszt és az alkotmányossághoz való ragaszkodást sem. Márpedig éppen a császár által segítve akarták az erdélyi románok a magyar alkotmányosságot nemzeti érdekeiket jobban szolgáló nemzetek fölötti alkotmányossággá tenni. Ezt a nemzetekfölöttiséget Romániában már feladták. Maniu viszont a királyi politikát az alkotmányos parlamenti demokrácia védelmezőjeként támadta. Sőt, valósággal hadat üzent a királynak, amikor nyíltan követelni kezdte élettársa és vele a kamarilla, a király bizalmas körének eltávolítását. Ezután Codreanu, a Vaszgárda főnöke leintette véresszájú sajtóját, majd az év végén Maniu és Codreanu választási megnevezési szerződést kötött – a király ellen. Maniu a parlamentáris demokrácia védelmében vállalta az együttműködést a totális diktatúrát ígérő Codreanuval, ez pedig védelmet keresett a fenyegető királyi hatalom ellen.

Cioran már 1937 februárjában jelezte, hogy a diktatúra elkerülhetetlen. Igaz, elméletileg nem lelkesedik a diktatúráért, de Románia számára ez a megoldás. „A diktatúra rendkívüli politikai járvány, amitől senki sem menekülhet, első áldozata éppen az, aki menekülni akar.” Ő maga is azért kezdte el tanulmányozni a buddhizmust, hogy ne fertőzze meg a hitlerizmus, viszont éppen a semmiről meditálva értette meg a hitlerizmust, mint ideológiát. A diktatúrának nincs receptje. „Nincs racionális diktatúra, »jól megcsinált«, jól kigondolt vagy kitervelt. Bármilyen diktatúrában az emberek fanatikus erdőt alkotnak. Vak erők dolgoznak bennük és mindent úgy tesznek, hogy nem tudják, hogy teszik. Az a tellurizmus, amely a mai világot jellemzi, az elsődleges elemek inváziója, politikai kozmogónia és földalatti irracionális fuvallatai.” Ebből következően nincs jó vagy rossz diktatúra, jó vagy rossz diktátor. „Ha az a forradalom, amelyet a nacionalisták csinálnak, nem jár sikerrel, akkor nem a nacionalisták a hibásak, hanem népünk inherens hibái. Az a diktatúra, amely már régóta készül, és bevezetése után félrecsúszik, nem azt a csoportot kompromittálja, amely csinálta, hanem az országot, amely szülte.” Ez e kijelentés

– amelyből sok mindent a maga módján igazolt a történelem – Cioran legfelelőtlenebb okfejtése. Saját felelőtlenségének apológiája, sőt dicsőítése, félelmetes dialektikával: „A hősiesség a világban hozott áldozat. Önkéntes vállalása a halálnak (ezért egyetlen katona sem hős). A hős mindig magában hordja a halál kezdeményezését. A szellem kívül van a világon, túl van rajta. Miért tagadná meg önmagát a világi értékekért? A hősiesség tragédia az immanenciában, az élet veresége. Krisztusnak nincs egyetlen hősies vonása sem; ezért lehetett Istenné konvertálni... A hősiesség ellentéte nem a gyávaság, hanem a szellem. Ez kaland túl a napon, hősiesség a nap alatt. Ezért értik meg jobban a halandók... // A diktatúra itt van, *ante portas*. Csalódik, aki árulásokban vagy gyávaságokban bízik. Akinek nincs bátorsága, hogy elviselje a diktatúra feszültségét, az hallucináló úrnek kell lássa a jövőt. Az idő soha nem jelölte ki gyorsabban sorsunk szakaszait, mint ma.”⁴⁵

Márciusban már arról elmélkedett, hogy az emberek, akik szabadságra törtek, boldogan vesztették el azt. Szabadságuk hóhérait foglalták mítoszaikba. „Azt hiszem – még Németországban is – kevés olyan ember akad, aki jobban csodálná Hitlert, mint én. És nem akarom monumentális nimbuszát rontani, ha emlékeztetek arra az ironikus észrevételre, amelyet mindannyiszor megtettem, amikor láttam, hogy a halandók miként emelik kezeiket feléje, kérvén az ígát, amely valamennyiüket befogja és olyan büntetés után sóhajtoznak, amely nem késhet. Egy diktátornak vértől és égtől foltos messiási hóhér lelke van.” Cioran nem említette most sem Codreanut, de ez a leírás illik rá. Hiszen már annak is mítosza volt, ahogyan a Kapitány imádkozott, miután azzal kezdte pályáját, hogy lelőtte a jászvásári rendőrfőnököt, és ez lett a politikai gyilkosságok prelúdiuma. Cioran még Hitlerre is utalt, amikor kijelentette: „Ádám szakaszvezető volt.” Ezzel azt is érzékeltette, a diktatúra új korszakot nyit. Két féle ember vágyik erre. Az „örök és felelőtlen plebs”, valamint „az elszigetelt szellemek”, akik kifinomultságuk miatt nem tudják magukat elkötelezni egyetlen érték mellett sem és átadják magukat az árnak. Egyébként: „Senki sem akar már szabad lenni.” Romániában a demokrácia nem tudta a parasztságot aktív történeti tényezővé tenni, a parasztok számára a diktatúra földi paradicsom. „Különben is a főnökök intoleranciája nélkül a társadalom kannibálok csoportjává változna, és végül felfalná önmagát.” Az individualizmus atomizál, az atomizáltságban nem lehet alkotni, az eszmények értéke nulla, de termékeny fikciók lehetnek. „Hiszi-e valaki komolyan, hogy a hitlerizmus »igaz«? Elméletileg nevetséges lehet. Gyakorlatilag azonban a formulái bizonyították hatékonyságukat és értéküket.” Aki csatlakozott, lemondott önmagáról, nem akar egyéni sorsot, szellemileg megsemmisíti önmagát és átadja önmagát a mítosznak. Így: „a diktatúra politikai győzelem és szellemi vereség”. Kérdés: mi legyen ő vele? Ez is kiderül: „Vannak egyesek, akik a transzhistorikumhoz különös politikai ösztönt társítanak. És akkor egész életükre arra ítéltetnek, hogy ingadozzanak a hiúságok és a transzcendencia között, miközben periodikusan hol a színeváltozás, hol a trivialitás rohama jön rájuk. Az élet egyébként egy darabból való emberek számára készült, a szubsztanciális idiotáknak és az örök idiotaság hódolóinak. Egy azúr gyászlepelbe borított szívnek a világ látványát elrondítja az ontologikus unalom, mely kolostori vagy a kupleráji unalomhoz hasonlóan szubtilis. Minden tisztánlátás kriminális. Ezért jöjjön a diktatúra!” Viszont ne felejtjük a tanácsot: „Ahhoz, hogy az ember megértse a diktatúrát, adagolni kell tudni a cinizmust a lelkesedéshez. Különben a világ az imbecillitások színskáláján elhelyezkedő meglepetések összege lesz.”⁴⁶

Kétségtelen, Cioran saját korának diagnózisát vázolta fel, de a korjellemzés egyben önjellemzés, és egyben távolságtartás a kortól, amennyiben tudja, hogy mit rejt – az ő kifejezésével – az immanencia. De olyan távolságban helyezte el magát, amelyből kinyilatkoztatva egyben a részvételre bízott, fanatizált. Szavaival maga is alakította a kort.

Hatott. És alapvetően azzal hatott, hogy az egyéni – politikailag semlegesnek tűnő – lelkiállapotnak is politikai dimenziót adott, méghozzá egyetemeset, és tette ezt nem közvetlenül, de annál hatékonyabban, mert az érzelmi közösséget erősítette azok között, akik a *vita contemplatívát* és a *vita activát* próbálták összekapcsolni: „A melankólia kozmikus jelentés nélkül szeszély, a reménytelenség heroikus vonatkozások nélkül agylágyulás. Lelki állapotaink csak akkor válnak egyetemessé, ha hidakat vernek más világok felé, ha transzcendentálják saját pszichológiai állapotaikat. A szubjektivitás csak úgy juthat el az egyetemességig, ha felkavarja saját mélységeit.” Dosztojevszkij a példa, mert hősei számára Oroszország a világ, és Oroszország mindig univerzalista volt, pánszlávizmusával és kommunizmusával együtt, míg „Németország sorsa sohasem találkozott az emberiségével”. Hiányzott belőle „a ragályos elán”. Márpedig „a történelemben nem számítanak csak az egyetemes értékek.” Él az emberben a hegeli »abszolút szellem álma« iránti nosztalgia. De az internacionalizmus a szellem feslettsége és a kultúra csődje, pacifizmus, üres formák jellemzik. Az univerzalizmus a nacionalizmusban előképként él és degeneráltan az internacionalizmusban.⁴⁷ Ezzel Cioran a nacionalizmust az egyetemesség első szakaszaként tüntette fel. Amikor pedig Eliadét egyik regénye miatt, pornográfia címén eltávolították az egyetemen, valósággal hadat üzent a hivatalos világnak: „Egy Szent Bertalan éjszaka bizonyos öregek esetében, ez az egyetlen menekvés.” Sőt: „Érdekünkben áll agóniájuk meggyorsítása, és könnyűletből ne ítéljük őket további életre.”⁴⁸ Ő maga viszont menekülni akart a román világból. Sikerként is szerezni egy párizsi ösztöndíjat, novemberben távozott. Utolsó 1937-es cikke – melyet már Párizsból küldött haza – azonban további felhívás a legionárius mozgalomhoz. Hiszen, „ami az ösztönből fakad, győzedelmeskedik”. Barrès hiába akarta nacionalizmusát katolicizmussal korrigálni, Európa szellemi egysége széttört. „A cinizmus kultúránk megkülönböztető vonása.” Csődöt mondott Nietzsche erőfeszítése is a tisztult európaiságra, csak a biológia [értsd: rasszizmus] tudott vitális extázisból értékeket teremteni. Viszont él „a félelem, hogy ha magunkat csak a nemzetre korlátozzuk, akkor vele együtt sorsunk középszerű lesz. Számunkra, a románok számára legalábbis, Európa babonája kisebbségérzéséből fakad. De azt hinni, hogy csak a nemzet révén valósítja meg önmagát az ember, ugyanakkor nem bírni annak a bizonyosságával, hogy a nemzet megvalósítja önmagát! Itt van a román bizonytalanságok kulcsa. És ebben rejlik a tisztánlátó ember tragédiája a kiskultúrákban.” Az okfejtés csatánója: „A nemzeti »abszolútum« ópium, amellyel egyesek közülünk azért élnek, hogy eltemessék tisztánlátásukat, mások azért, hogy ösztöneiket érvényesítsék. Más korszakokban más »megoldások« léteztek. Most nincs kéznél jobb, mint a nemzet.”⁴⁹

Történelmi távlatban az önmegvalósítás a világi megváltásnak felel meg, és ahogy a reformáció korának embere a hit által üdvözült, a felvilágosodásé a kultúra által, a nacionalizmusé a nemzet által. A nacionalista extázis azonban véres konfliktusokat ígért. Cioran nem is magasztalta a legionárius hősiességet, holott a legionárius sajtó nem szólt egyébről. Előre megéreztte a bajt. 1938 februárjában a király bevezette a maga diktatúráját, majd feloszlatta a pártokat. Cioran először nem fogta fel a helyzet komolyságát, meg volt sértve, hogy az otthoniak nem válaszolnak leveleire. „Románia megérdemli stupid sorsát és a kegyetlen zsákutcát, amelybe került” – írta szüleinek. És a folytatás szinte komikus sértődöttségre vall: „Abban az országban, amelyben négy könyvet írtam – jól-rosszul – egyetlen emberben sem tudok megbízni.”⁵⁰ Érdekes, hogy korábban színeváltozások könyvében a zsidókról írva a nem sértő héber (evreu) kifejezéssel élt, mostani leveleiben a durván hangzó zsidajokról (jidani) írt.⁵¹ Állítólag lelkesen ontotta a szót abban a párizsi legionárius fészekben. 1937 decemberében Párizsból írta Eliadénak: „Románia Nyugat előtt csak jobboldali forradalommal tud megemelkedni. Sokkal inkább, mint bármikor meggyőződtem arról, hogy a

Vasgárda Románia utolsó esélye. A demokrácia Franciaországból társadalmat és államot, kollektivitást csinált, és nem nemzetet. Romániában bármilyen törekvés a demokrácia szétrobbantására alkotó tett.”⁵² 1938 januárjában Eugen Ionescu „a Cioran által démonizált lótetűk”-nek nevezte a párizsi legionáriusokat,⁵³ akikről viszont egyre inkább eltávolodott. Ciorant Párizsban érte a hír, hogy általános felháborodás fogadta a *Könnyek és szentek* című könyvét. De nem zavarta. Doktori értekezését sem írta, azt tette, amit az őt vigasztaló Jeni Acteriannak írt: „Az életnek számomra csak mint boldogtalan szomjnak van értelme a melankólia gyönyörei és az oly örömök iránt, amelyek egyesítik az extázist és a rombolást. Lusta ember vagyok, munkára és áldozatra képtelen, olyan, aki elaprózza magát a fragmentumokban és szuggesztiókban.”⁵⁴ Ezek persze elkezdtek újabb könyvvé érlelődni és 1940 elején meg is jelent, sokat mondó címmel: „A gondolatok alkonya.” Évtizedek múlva úgy nyilatkozott, hogy „a filozófiának személyesen megélt dolognak kellene lennie, személyes tapasztalatnak.” De „egy filozófia bölcsességben ér véget, és ez által eltűnik.” És azok, „akik csalódtak a filozófiában, a bölcsesség felé fordulnak.”⁵⁵ Ő most ezt tette – egy-két évig. Jól átgondolhatta az élet értelmének és értelmetlenségének dialektikáját: „Könnyen mondhatja az ember, hogy a világmindenségnek semmi értelme. Senki sem fog megsértődni. De ha ezt valakiről mondjuk, akkor az tiltakozik és megtorolja.” Tehát: „Az élet titka ennyi: nincs értelme, de mindenki megtalálja a magáét.” Az övé, amit már rég megtalált: „Az ember nem arra tanítja meg az embert, hogy egyedül van, hanem arra, hogy ő az egyetlen.”⁵⁶ És most végre megvalósíthatta azt a tervét, hogy felszámolja múltját, amiről még 1937 nyarán írt egyik barátjának.⁵⁷ Nem is nagyon titkolta, hogy nem akar hazatérni, mert „nemesebb dolog Párizsban koldusnak lenni, mint Bukarestben királynak.”⁵⁸ És a próféta szólt belőle, első – valamikor 1938-ban papírra vetett – francia aforizmájában: „Egyetlen ember van, akitől mindig meg kell magam védenem, ez: önmagam.”⁵⁹ 1940 őszén miután a Vasgárda hatalomra került, Cioran újra hazajött. Bukarestben a legionárius diadalmamort osztotta és osztogatta. Az egyik vendéglőben bőséges reggelijét fogyasztva így számolt be az októberi nagy legionárius ünnepélyről baloldali barátjának: „A Légió óriási erő ... szd meg az anyja preszkuráját. [A preszkura áldozati kenyér.] (Cioran papfiú, és már a családban megismerte az egyházi szótárat.) Mély benyomást tett rám és nagy örömet okozott ... Olyan nagy örömet, amelyet Párizsban az, amikor kétszázezer porosz csizmát láttam elvonulni a Diadalív alatt. A franciák elbújtak, de mi, néhány idegen, ott álltunk a járdán és néztünk...”⁶⁰ Végül is jóslata bejött, már korábban megjósolta a háborút, és azt is jól érezte, hogy a franciák nem is nagyon akarnak ellenállni. (Ezt elmondta Eliadénak, ez tovább adta a londoni román követnek, ez elmondta az angoloknak, akikre mély hatást tett a jóslat, mert őket egy Franciaországba küldött lord másképpen informálta, a követ aztán elmondta Ciorannak, hogy az angolok mennyire becsülték éleslátását, és a kérdésre, honnan tudta, rejtélyeskedve közölte, hogy megvannak az informátorai.⁶¹) 1990-ben pedig azt mesélte el Cioran, hogy amikor a Boulevard Saint-Michelen mintegy 25 francia hadifoglyot kísérték a németek, akkor beugrott az egyik trafikba, vett vagy 20 doboz cigarettát, és odadobta nekik, a katonák csak azért nem lőtték le, mert németül mentegette magát.⁶² Minden hihető. „Ellentmondásaim – írta harminc év múlva naplójában – szervesek, tehát feloldhatatlanok, bukásra predesztináltak. Vállalom – lelkiismeret-furdalások nélkül, majdnem diadalmasan.”⁶³ Olyasmiket mondott, hogy „a Vasgárda kitörli a seggét Romániával.”⁶⁴ Fordítva történt. Antonescu, a diktátor felszámolta a Vasgárdát.

Cioran megúsza, elmehetett Vichybe kulturális attasénak, és olyan gyorsan menekült otthonról, hogy – mint mondogatta – még cipőfűzőt sem volt ideje vásárolni.⁶⁵ De aztán nem-sokára eltávolították a követségről, mert alkatiilag alkalmatlan volt a bürokráciára. Ő maga pedig gondosan nem beszélt a német megszállás alatt eltöltött párizsi évekről. Sőt, olyasmiket

mondott, hogy nem írt semmit. Valójában már 1941-ben összeállított egy nagyobb lélegzetű történetfilozófiai esszét Franciaországról. A szövegből nehéz lenne kitalálni, hogy mikor is írta. A német megszállásról szó sincs. De arról igen, hogy ironikus módon Franciaországot nem csak a haladás babonája miatt büntették, hanem civilizációs formáiért.⁶⁶ Hitler egyesült Európájának és általában a nemzeti partikularizmusoknak szól a kifakadás: „Az országok – sajnos – léteznek. Mindegyik kikristályosítja értékeknek nevezett tévedéseit, ezeket kultiválja, variálja, érvényesíti. Ezek egésze alkotja individualitását és büszkeségét. De a zsarnokságot is. Ezek mind az egyénre nehezednek. Ez minél tehetségesebb, annál jobban ki tudja vonni magát azok nyomása alól. De mivel elfelejti – egyszerűen azért, mert él – személyes identitásának fogyatékoságát, saját nemzetét teszi magáévá.”⁶⁷ A másodrangú népek ostoba illúziókat művelnek, „nem is lehetnek reflexió tárgyai, hanem csak megvetése és keserűség.”⁶⁸ Nem kétséges, saját románságára is gondolt, noha csak így célzásszerűen. A francia kultúra és az ország jellemzésében ugyanazok a klisék tűnnek fel, mint „Románia színeváltozása”-ban. De realitásérzékére jellemző, hogy Franciaország számára már csak egy forradalmat tart elképzelhetőnek: kommunista forradalmat, sőt, még ezt sem. „Egyedül proletár Franciaország lehetséges. Csakhogy munkásságából hiányzik a hősi elszántság és a lendület. Franciaország forradalmi karrierje véget ért. Már nem hajlandó csak a hasáért harcolni.”⁶⁹ Viszont maga és ezzel világa számára sem látott kiutat: „Franciaország nem hal meg egyedül, együtt vezeke-lünk a könnyden lét odaadó élvezetéért. És bármilyen reményeket is táplálunk, ennek az örök-ségnek a terhe, óhatatlanul kivet a jövő szívéből a jövő perifériája.”⁷⁰ Ugyanakkor dacolt az idővel, rendszeresen bejárt a párizsi román ortodox templomba, annak könyvtárába vallásos könyvekért, naponta olvasta a Bibliát. „Így visszamentem a nyelv forrásaihoz” – emlékezett később.⁷¹ És folyamatosan írta „Szenvedélyes kalauz”-át – biblikus nyelven. Saját énvilágának prófétájaként szórta átkait, vagy inkább tudomásul vette, hogy a szellem gyűlöli hordozóját, az egyént, és így: „az én átkozott.” Világa is: „A Kárpátok lábainál a világ elmegy az ember előtt, és a nap eltűnik a ganédombban és a vulgaritásban.”⁷² Náci krédója már a múlté, de a felvilágosodás szatírájáról nem mondott le. „Két dolog tölti el újra meg újra növekvő csodá-lattal a lelkemet, mennél többet és mennél tovább elmélkedem rajta: a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény”⁷³ – vallotta Kant. Cioran pedig átirta: „Két dolog tölt el borzalommal: a csillagok messzesége és a férgek közelsége.”⁷⁴

Ami sorsdöntő fejlemény lehetett, arról hallgatott. 1942-ben a diákmenzán, hogy ne kelljen végig állnia a hosszú sort, egy elől álló hölgytől megkérdezte, hogy milyen nap is van, és a kérdést élete végéig tartó együttélés követte. A lány, Simone Boué egy életen át kiszolgálta, írásait gépelte, és miután rendes lakást béreltek, fizette a lakbért, főzött rá, tisztán tartotta a lakást, de a manzárdba nem tette be a lábát, olyan rendetlenség uralkodott ott.⁷⁵ Cioran pedig a külvilág előtt gondosan elhallgatta, majdhogynem eltitkolta élettár-sát. Naplójában nem írt róla, interjúban homályosan nyilatkozott. De a lényegét ki lehet hámozni. „A nő számomra kurva volt. Olyan nő, aki nem volt kurva, nem is érdekelt. A fordulat az után következett be, hogy a németek bevonultak Párizsba. Azóta rendszeres kapcsolatot ápoltam nőkkel, akik nem voltak kurvák, és ezt életem első nagy vereségének tekintettem, mert korábban teljesen szabad voltam. Most már függővé váltam a nőktől és megértettem, amit korábban nem értettem: a nőket nem tudom nélkülözni. Hozzá kell ten-nem, hogy ezt a vereséget különösebb nehézségek nélkül elfogadtam. Felismertem, hogy én is állat vagyok...”⁷⁶ Igaz, az állat nem játssza meg magát.

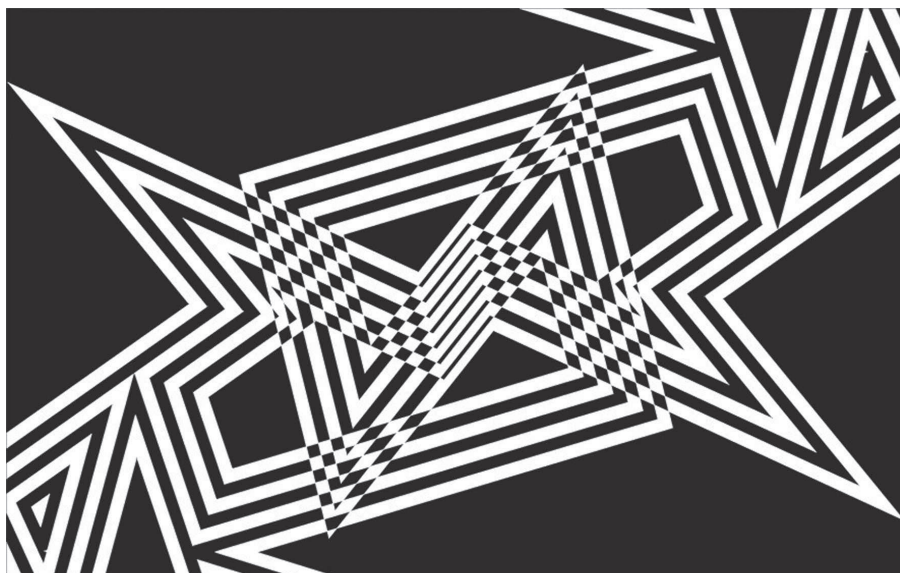
1944-ben úgy járt be a Café de Flore-ba, mint egy hivatalnok a munkába: reggel 8-tól 12-ig, majd 2-től 8-ig, és 9-től 11-ig. Sartre és társasága mellett ült, de nem vette fel velük a kapcsolatot.⁷⁷ Valamiféle kapcsolat azért csak kialakult, legalábbis jelképesen. Mindketten írtak a *Comœdia* című lapba, a kollaboránsokéba. Sartre is gondosan hallga-

tott erről, miután utólag nagy ellenállónak adta ki magát. Valójában, a kísértésnek nem állt ellen, az érvényesülés kísértésének. Cioran sem, 1943-ban Eminescuról és a vágýról értekezett. Tehát már szerzőtársként üldögélhetett Sartre közelében a kávéházban. És alighanem irritálta egy kicsit, mert aztán néhány év múlva róla írta „az eszmék vállalkozója” című gyilkos krokiját, hogy elhatárolja magát a baloldaltól. És egyben bosszút álljon azokon, akiknek minden sikerült. Egyelőre még félig-meddig a román kultúrában élt: „A vágy és a csúfolódás között pihenünk.”⁷⁷⁸ Utolsó román írásában „a nemzet az eredendő bűnnek – a rendőrségtől támogatott – formája. // A társadalom – a rend síkján – a kezdeti Bukás megsokszorozódása, amely nem elég erős ahhoz, hogy a káoszt örökké tegye.” És aztán bejelentette magának a nagy színeváltozást: „Azért születünk, hogy dolgokhoz és eszmékhez kössük magunkat; azért élünk, hogy amazoktól és emezektől is elszakadjunk. // Az élet a Meggyőződés mindennapi halála.”⁷⁷⁹

JEGYZETEK

- 1 Petre Pandrea: *Memoriile mandarinului valah*. Buc., 2000. 143.
- 2 Cioran: *Entretiens*. Paris, 1995. 295.
- 3 Cioran: *Entretiens*, 134–135.
- 4 Ștefan Baciú: Un professeur de l'enseignement secondaire nommé Emil Cioran. *Cioran. L'Herne*, 2009. 148–149.
- 5 Fernando Savater: *Eseu despre Cioran*. Buc., 1998. 170.
- 6 Emil Cioran: *Schimbarea la față a României*. Buc., 1936.
- 7 F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. I.* Ford. Institoris Irén. Bp., 1959. 87.
- 8 Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. II.* 356–357.
- 9 Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. I.* 133.
- 10 http://mp3leaf.com//mp3-cioran-download.html#:~:cioran+le+pessimisme+jubilatoire_3.mp3. (2013-11-18)
- 11 Cioran: *Entretiens*, 257.
- 12 Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. II.* 221.
- 13 Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. I.* 279.
- 14 Emil Cioran: *Opere. II.* Szerk. Marin Diaconu. București, 2012. 1072.
- 15 Dosztojevszkij: *A Karamazov-testvérek. II.* 491.
- 16 Emil Cioran: *Cartea amăgirilor*. Buc., 1991. 23.
- 17 Cioran: *Schimbarea la față*, 42.
- 18 Cioran: *Schimbarea la față*, 165.
- 19 Emil Cioran: *Singurătate și destin*. Szerk. Marin Diaconu. București, 1991. 294–299.
- 20 E. M. Cioran: *Könyvek és szentek*. Ford. Karácsonyi Zsolt. Bp., 2010.
- 21 Gabriel Liiceanu: *Itinerariile unei vieți: E. M. Cioran. Apocalipsă după Cioran*. Buc., 1995. 112–116.
- 22 Emil Cioran: *Lacrimi și sfinți*. Buc. 1991. 5.
- 23 E. M. Cioran: *Des larmes et des saints*. Paris, 1986. 31.
- 24 Cioran: *Lacrimi*, 5–6.
- 25 Cioran: *Lacrimi*, 6.
- 26 Cioran: *Des larmes*, 32.
- 27 Cioran: *Lacrimi*, 13–14.
- 28 Cioran: *Lacrimi*, 9.
- 29 Cioran: *Lacrimi*, 11.
- 30 Cioran: *Des larmes*, 38–39.; Cioran: *Lacrimi*, 19.
- 31 Cioran: *Des larmes*, 43.; Cioran: *Lacrimi*, 26.
- 32 Cioran: *Lacrimi*, 31.
- 33 Cioran: *Lacrimi*, 56.
- 34 Cioran: *Des larmes*, 57–58.; Cioran: *Lacrimi*, 61.
- 35 Cioran: *Des larmes*, 64.; Cioran: *Lacrimi*, 60–61.
- 36 Cioran: *Lacrimi*, 65.
- 37 Cioran: *Des larmes*, 72.; Cioran: *Lacrimi*, 75.
- 38 Cioran: *Des larmes*, 82–83.; Cioran: *Lacrimi*, 96.
- 39 Cioran: *Des larmes*, 88–89.; Cioran: *Lacrimi*, 106.
- 40 Cioran: *Des larmes*, 96.; Cioran: *Lacrimi*, 112.
- 41 Cioran: *Des larmes*, 99.; Cioran: *Lacrimi*, 115.
- 42 Cioran: *Des larmes*, 101.; Cioran: *Lacrimi*, 118.
- 43 Emil Cioran: *Decepții și speranțe în jurul Ardealului. Vremea*, 1937. jan. 31. 473. sz.
- 44 Gheorghe Ilie: *Un dac cult: Nicolae Petrașcu*. Buc., 2005. 26.
- 45 Emil Cioran: *În preajma dictaturii. Vremea*, 1937. febr. 21. 476. sz.
- 46 Emil Cioran: *Renunțarea la libertate. Vremea*, 1937. márc. 21. 480. sz.
- 47 Emil Cioran: *Naționalismul, internaționalismul, universalismul. Vremea*, 1937. máj. 16. 486. sz.
- 48 Emil Cioran: *Crima bătrânilor. Vremea*, 1937. jún. 20. 492. sz.
- 49 Emil Cioran: *Între conștiința europeană și cea națională. Vremea*, 1937. dec. 25. 518. sz.
- 50 Cioran: *Opere, II.* 1104.
- 51 Cioran: *Opere, II.* 1114., 1118.

- 52 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*. București, 1995. 277.
- 53 Sorin Lavric: *Noica și mișcarea legionară*. București, 2007. 148.
- 54 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 234.
- 55 Cioran: *Entretiens*, 259.
- 56 Emil Cioran: *Amurgul gândurilor*. Buc., 1991. 7.
- 57 Cioran: *Opere, II*. 1070.
- 58 Marta Petreu: *Cioran sau un trecut deochiat*. Iași, 2011. 274.
- 59 Nicolas Cavaillès: Préface. Cioran: *Œuvres*. Szerk. Nicolas Cavaillès, Aurélien Demars. Paris, 2011. XI.
- 60 Zaharia Stancu: *Zile de lagăr*. Buc., 2005. 319.
- 61 Fernando Savater: *Eseu despre Cioran*. Buc., 1998. 169.
- 62 Gabriel Liiceanu: *Itinerariile unei vieți: E. M. Cioran. Apocalipsă după Cioran*. Buc., 1995. 99.
- 63 Cioran: *Cahiers 1957–1972*. Paris, 1997. 920.
- 64 Mihail Sebastian: *Jurnal 1935–1944*. Buc., 1996. 294.
- 65 Cioran: *Mon pays*. Note de Simone Boué. *L'Herne*, 2009. 67.
- 66 Cioran: *Despre Franța*. Buc., 2011. 96.
- 67 Cioran: *Despre Franța*, 31–32.
- 68 Cioran: *Despre Franța*, 39.
- 69 Cioran: *Despre Franța*, 79.
- 70 Cioran: *Despre Franța*, 98.
- 71 Cioran: *Cahiers*, 187.
- 72 Cioran: *Îndreptar pătimăș*. Buc., 1991. 50., 110.
- 73 Hamvas Béla: *Anthologia humana*. Bp., 1947. 198.
- 74 Cioran: *Îndreptar pătimăș. II*. Buc., 2011. 52.
- 75 Sanda Stolojan: *Nori peste balcoane*. Buc., 1996. 258.
- 76 Cornelius Hell: *Skepsis, Mystik und Dualismus. Eine Einführung in das Werk E. M. Ciorans*. Bonn, 1985. 105.
- 77 Cioran: *Entretiens*, 183.
- 78 Cioran: *Îndreptar pătimăș II*. 25.
- 79 Cioran: *Razne*. Buc., 2012. 92., 111.

Amit a kisebbségpolitikáról tudni szeretett volna, de nem volt kitől megkérdeznie*

Azt tapasztalom most, hogy a szakpolitikai elemzéseknek nem kedvez, ha az elemző független státuszú, s ezt a státuszát meg is szeretné őrizni. Már a jelenleg viruló műfajok sem adnak igazán teret a felmerülő problémák módszeres körbejárására. De ezen még könnyen felül lehet emelkedni. Az is eredmény, ha sikerül ráirányítani a figyelmet arra, hogy egy-egy kérdést másként is lehet(ne) értelmezni, mint ahogy arról uralkodó trendek mentén folyik az aktuális médiadiskurzus.

Megkerülhetetlen kihívása a vajdasági magyar nyilvánosságnak, hogy lehet-e úgy közéleti eseményekről értelmes párbeszédet folytatni, hogy az érintett témák tálalása ne váltson át az éppen uralmon lévők (ez itt jó ideje a Vajdasági Magyar Szövetség [VMSZ]) és az általuk működtetett intézmények (Magyar Nemzeti Tanács) magasztalásává/szapulásátá. Szerintem lehet. Más kérdés, hogy erre a vajdasági magyar sajtómunkások mennyire állnak készen. És megint más, hogy az érintettek, a vajdasági magyarok közössége mennyire kíváncsi egy ilyen vitára. (Tapasztalataim alapján: mérsékeltlen.)

Makacsul tartja magát az a vélekedés, mely szerint a vajdasági magyarságnak elege van a politikából. Ezt értelmiségünk sajátos politikai hitvallása is nagyban erősíti. Szerintük szakértőkre és nem politikusokra van szükség sorunk jobbra fordításához. Ebből legfeljebb annyi állja ki a szakpolitikai értékelés próbáját, hogy tényleg nem baj, ha a politikus értenek ahhoz, amit csinálnak.

Szakpolitikusok kellenének. És független intézményrendszer. Ez utóbbit is elég sajátosan szokták értékelni. Felénk ugyanis az a független, aki felett nem érvényesül a közakarat kontrollja. (Ami tényleg jelenthet függetlenséget, de messze nem egyeztethető össze a demokráciáról – értsd: többségi elvű döntéshozatalról – vallani szokásos, legnaivabb elképzelésekkel sem. (Senki sem lehet ab ovo annyira demokrata, hogy rá már a demokrácia formális feltételei sem kell hogy vonatkozzanak.) Nyár óta amúgy már ők is megkötötték a maguk kompromisszumait a fennálló helyi hatalommal. Amiből én arra bátorítok következtetni, hogy a nem demokratikus döntéshozatal kevésbé veszélyezi őket, ha az számukra kedvező, s érdekeiknek megfelelő eredményt hoz. (Nesze neked procedurális legitimitáció!)

A demokratizmus egy másik kelet-közép-európai értelmezése szerint, független az a véleményformálásra szakosodott médiamunkás (: megmondó ember), akinek az érdekhordozói éppen nincsenek hatalmon. Ebben az álláspontban nem az a legszomorúbb, hogy még ma is van, aki bedől neki, hanem, hogy a képviselői közül nem egy maga is hisz benne. Ezen a fronton nagy ártrendeződések zajlanak mostanság. Mind az anyaországban, mind Szerbiában nemzeti, többségükben konzervatív pártok vannak hatalmon. Ezért a baloldali értékek független médiamegjelenítői egy ideje a helyüket keresik ezen új viszonyok között. (Gáz lenne, ha a Milošević nemzeti szocialista utódpártja „baloldalisága” mellé kellene felsorakozniuk – bár korábban ugyanezen párt, egy kevésbé nemzeti inkább [látszat]balos kormánykoalícióban nem veszélyeztette őket annyira.) 2012 nyara a nagy délre áramlásról szólt: a kormányalakítás idején a magyar független értelmiségiek és médiamunkások lázasan próbáltak meg területet foglalni a szerbiai „magyar nyelvű” sajtó előtt „megnyíló” új lehetőségek okán. Felülről kritizálva igyekeztek „megrendszabályoz-

ni” (demokráciából kioktatni) a helyi és regionális magyar potentátokat. A terv bedőlt. Mára felváltotta egy, az anyaországi média- és politikai szintér balfelén zajló örvénylés. És a helyezkedés. Tisztulási folyamat ez a javából. Az ideológiai tisztánlátás kereteinek megteremtése céljából a dolgot folyamatszerűen közvetítő, egyesek cikkei rendszeresen átvevő naplo.org révén hétről hétre a saját szemünkkel is követhetjük. Többek között azt is, hogy ugyanazon médiaszereplőnk, aki az előző kurzusban az akkori miniszterelnök vajdasági útját is egyengette volt (egy korabeli komment szerint annak valagából traktorral sem igen lehetett volna eltávolítani), most miért nem értik ugyanezen, hamvaiból újjáéledni próbáló politikai aktor határon túli magyarokkal kapcsolatos megnyilatkozásait. (A megvilágosodáshoz amúgy én is csak gratulálni tudok, s hangot adni azon reményemnek, hogy ez csak az első lépés egy korábbi, csak mellékesen pártos cenzori szerepről a független szakíróvá váltás útján.)

A honi kispartok meg elvből megkérdőjeleznek minden olyan megnyilatkozást, amelynek fő „üzene” nem a fennálló rendszert, s annak működtetőit támadja, még akkor is, ha annak számos eleme az ő álláspontjukkal amúgy egybe is esik. Mentségükre: ők politikusok, nem független firkászok, vagy még függetlenebb szakértők. Ilyetén ez a „dolguk”, bár nem mindig az érdekük is.

Nehéz ilyen körülmények között szakpolitikai témákat járni körbe. Az efféle próbálkozás során az ember óhatatlanul is sért olyanokat, akiket nem személyükben, hanem az általuk éppen betöltött szerep/funkció tekintetében kell(ene) kritika alá vonnia. Felénk az „érted haragszom, nem ellened” szállóigének sajnos csak utolsó tagja, s az is az eredetivel ellentétes használatban, nyert teret.

(Az „igazi” demokrácia: a többségi elvű választások keretfeltételi és a kisebbségek) Addig sem árt kisebbségi szempontból körbejárni az országos választások vonzatait, amíg nem tisztul ennek képe az idén menetrend szerint esedékes magyarországi és az esetleges szerbiai parlamenti választások kapcsán. Egyelőre sem azt nem lehet biztosan tudni, hogy mikor lesznek az anyaországi választások, sem azt, hogy sikerül-e előre hozni a haladónak a szerbiai köztársasági választásokat. Ahogy, a tavasz végén, nyár elején szintén – a mandátumok lejártából következően – aktuális, de halasztásra javasolt nemzeti tanács-választások megtartásának időpontja is bizonytalan. [Az írás a 2014. január–februári cikkpályázatunkra került beadásra, ezért gondolatai, megfogalmazása ezt az időpontot s állapotot tükrözik vissza. – a szerkesztő]

A héten csak annyit láthattunk, hogy az értelmiségi nyomásgyakorlás még nem teljesen eredménytelen a térségben: az anyaországi „független” megmondó embereknek sikerült kikényszeríteni a baloldali erők összefogását. Ez a vajdasági magyarság szempontjából nem feltétlenül tette egyszerűbbé a képletet. Várhatóan nem lehet majd differenciáltan szavazniuk az itteni baloldali elkötelezettségű szavazóknak, hanem csak „csomagban”. Ez – a DK 16 pontja tükrében – azt is jelenti, hogy a csomaggal egyben arra is leadják a voksukat, hogy a jövőben már ne kelljen az anyaországi pártpreferenciáikat kinyilvánítani. Még egy, mérsékelt téttel alig bíró (: szimbolikus jelentőségű, a kormányzásról csak kiélezett helyzetben döntő) „félsvavazat” (ami formálisan egy, de mivel csupán a listás rész alakulását befolyásolja, az egész tekintetében legfeljebb, ha ½-nyi jelentőségű) révén sem.

Fontosnak tartom azt is nyomatékosítani, hogy – legyen bármi is egy-egy választás eredménye (kimenetele) – a legrosszabb „demokrácia” (többségi elvre alapozott politikai „akarat-átruházás”) is jobb, mint a legjobb diktatúra – bármit is mondanak a jugonosztalgia apológiai. Így minden választás eredményeként létesült politikai képviselőlegitimabb minden önelvű/-célú – választási eljárásnak alá nem vetett, s ilyenén po-

tenciálisan diktatórikus – érdekérvényesítésnél (függetlenül az azt követelő szakértőktől, értelmiségiektől, bázis- vagy egyéb demokrácia-apostoloktól).

Ennél csupán egy sarkalatosabb szabályt ismerek a többségi elvű döntéshozatalnál: azt, hogy csak a pártok / jelölő szervezetek által ténylegesen is „hadba szólított” listákra/ jelöltekre leadott szavazatok számítanak. Az eljárástól magukat távont tartók érdekeinek képviselete – demokratikus módon (ami a ciklus végén, az új választás alkalmával sorra kerülő elszámoltatást jelenti) – nem igazán tud érvényesülni. A döntéshozatalban és a parlamenti „munkában” (viták, bizottságok) biztosan nem. Legfeljebb, a nyilvánosság mellékáramaiban. Mint önmagát építgető, jövőbeli politikai alternatíva.

Egy-egy választási rendszer demokratikus voltát nem az mutatja, hogy kit hoz ki győztesnek (győznek-e általa a „jók”), hanem hogy mindenki számára azonos esélyeket biztosít a pártpolitikai preferenciák érvényesítésénél. Pl. a külhoniaknak nem ad kevesebb, az anyaországban élő kisebbségeknek pedig több esélyt az eredmények befolyásolására.

Normál esetben a kisebbségek érdemben nem tudják befolyásolni a választások során fellálló hatalmi viszonyokat. Ez azért van, mert a többségi elvű választási rendszerek – hacsak valami mögöttes megfontolás vagy külső erő másfelé nem „tereli” – érzéketlen a kisebbségi közösségek képviseleti problémái iránt. Ilyenné teszi a demokrácia belső logikája.

Hogy sem a szerbiai, sem az anyaországi rendszer nem egészen e logika szerint működik, az inkább egy-egy kivételnek köszönhető, semmint szabály lenne. Szerbiában 2007-ben rájött a többség, hogy a kisebbségi közösségek szavazatainak „mesterséges” becsatornázása nélkül nem képes a mag javára billenteni a mérleg nyelvét. Magyarországon – hosszú éveken át tartó mulasztásos alkotmánysértés követően (amit a kutya se kért eközben rajta számon) – alakított ki az országgyűlés olyan választási rendszert, amely – persze az aktuális többség érdekeit is szem előtt tartva – képes becsatornázni a voksolás folyamatában a kisebbségi preferenciákat. Ez – ellentétben a szerbiaival, amely csak az 5%-os bejutási küszöbötől tekint el a kedvezményes kisebbségi mandátumoknál – túlreprezentálja a kisebbségek szavazatait (kevesebb vokssal is mandátumot eredményez, mint a pártlistás). Amihez azt az „árat” rendeli, hogy azok előzetesen döntsék el, melyik pályán kívánnak – legalábbis a listás szavazást illetően – játszani: ha az etnikain, akkor nem hagy teret a többségi pártok közötti választásra, ha a többségin, akkor az utolsó napokban – a kisebbségi névjegyzékbe való feliratkozás idejének lezárultát követően – nem teszi lehetővé a választó preferenciája esetleges megváltozásának érvényesülését. Ilyetén kevésbé demokratikus, mint a – sokat szidott – szerbiai. (Közben a szószóló intézménye – önmagában – komoly kisebbségpolitikai innovációként értékelhető.)

Az eredmények azonban korántsem csak ezeken a választási rendszerek különbségeire visszavezethető eltéréseken múlnak. Ahogy a demokrácia minősítésének szubjektív és objektív módja sem (utóbbihoz Wolfgang Merkel szolgál támpontokkal). Az leginkább politikai kultúra kérdése.

(A játszmák éve: a 2014-ben várható választások kapcsán érzékelhető bizonytalanságról)
A rendszerváltozások óta a 2014-es esztendőnek lesz a legtöbb lehetősége „demokrácia” évvé válni. A népnek idén többször is lesz (még nem egészen világos, hányszor) alkalma megnyilvánulni. Nem úgy, ahogy azt az egyik megelőző időszakban szokta volt tenni, amikor felülről szervezeten, utcára vonulva erősíthette meg a vezér és az élcsapat pozícióit. És nem is úgy, ahogy egy korábbi rendszerből itt ragadt, szintén csak felről oktrojált kulturális élcsapat maradéka gondolja: hogy minden megmérettetés nélkül rá lenne illendő átruházni a források feletti rendelkezés jogát. Hanem a „jobb (: nyugatiasabb) helyeken” bevett módon. Választások útján.

Ez a népakart átruházásának nem egy igazán tiszta, s főleg nem a legigazságosabb módja. (A már kialakult viszonyok „felügyelői” és a külső erőforrásokat mozgósítani képes „alternatívák” képviselői javára mindenképpen torzít.) De azért alkalmat ad a választói preferenciák felmutatására. Ennek a torzításnak a módja és az ereje mindig az adott választási rendszer jellegétől és a politikai kontextustól függ. A kettő együtt fejt ki képviselőtorzító hatását. Mivel 2014-ben legalább három, a vajdasági magyarság számára is releváns (téttel bíró) választásra kell hogy sor kerüljön, ez a hatás nagyon eltérő módon érvényesülhet az éppen soron lévő szintereken (S még egy-két másik szinten is).

Ami már előre látszik, hogy a folyamatban direkt érintettek (jelölők s potenciális jelöltek) sem igazán látják át az egyes szinterek minden vonatkozását. Ebből fakadóan sajátos demokrácia-diskurzus van kibontakozóban. A nyilvánosság különféle fórumain mindenki a saját (fél)igazságát zengi, miközben a helyzet bonyolultsága még az adott körülményekhez képes is zavaró módon kibogozatlan marad. Sokszor látszik, hogy az éppen megszólalónak nem érdeke a saját álláspontját meghatározó minden körülményről „lerántani a leplet” – ami már önmagában sem „demokratikus” (még a demokrácia önjelölt bajnokai esetében sem), de érthető. Ám az esetek nagyobb részében az is érzékelhető, hogy a megszólaló – a saját fel- vagy félreismeret érdekein túl – nincs is igazán tisztában a szituáció kevésbé rejtett vonatkozásival sem. (És akkor még meg sem próbáltunk alaposabban a viszonyok mögé nézni, ahogy azt a kritikai hagyomány nagyágyúi – pl. Habermas a Megismerés és érdekek művében – javallják.)

A rendszerváltozások nyugatias értelmezése szerint a poszt-szocialista térségben 1989 óta ún. helyreállító/pótlólagos (nachholende) forradalmak zajlanak, melyek során a diktatúra jármát magukról lerázó polgárok – némi demokratikus intézményépítés mentén – megpróbálnak felzárkózni a nyugatias társadalmak elvárásaihoz. Elvben ez zajlik Szerbiában is 2000. október 6-a óta. Nem túl sikeresen. (Mentségünkre, nem csak nálunk mérsékeltek az eredmények.) Ám amíg a '89/2000 előtti időszakra ráillik a nachholende meghatározás külső körülményekre utaló mozzanata, addig az elmúlt jó három ciklusnyi időszakban (itt ennél több választásról volt ténylegesen szó) már „saját erőből” sikerült – a legkülönbözőbb attribúciók mentén felépülő önértékelések szerint is – mélyen a lehetőségek alatt teljesíteni. Nemhogy bepótolni nem tudtuk a lemaradást, de csak ránk jellemző akadályokat is sikerült sok tekintetben létrehozni, amelyek „lerontják” a demokrácia amúgy cseppet sem ideális teljesítési potenciálját. (Attól, hogy nem volt igazán mit helyreállítani az egész térségben, most tekintsünk el.)

A változások elején divatba jött kisebbségi magyar órákat tartani. Ám a demokráciát magától értetődőnek tekintették. Nem fogalmazódott meg különösebb igény a kisebbségi demokrácia-kurzusok iránt. Pedig ránk fért volna. (Én magam is csak hosszú évek után „eszméltem fel”: a velünk történő dolgok ennek hiányában értelmezhetetlenek.)

Most, három hónappal az elsőként esedékes választás előtt – önként és dalolva, amolyan fogadatlan prókátorként – arra szeretném invitálni a rovat olvasóit [a szerző, Pap Tibor rovatát KözMagyar néven olvasható a Vajdaság MA délvidéki hírportálon, a szöveg részben e rovat bejegyzéseinek válogatása – *a szerkesztő*], hogy vegyünk át (gondoljuk újra) együtt a kisebbségi demokrácia és a vajdasági magyar kisebbségi helyzet aktuális kérdéseit!

Mi az, ami a rendelkezésünkre áll? Mía az, ami ebből nem vagy rosszul működik? És mire lenne ahhoz szükség, hogy a demokrácia (a többségi akaratképzés) kisebbségi közegben is úgy működhesse, hogy annak a belső feszültségei ne kezdhessek ki a működésével kapcsolatos hitet?

Amit kínálni tudok: az egyes szituációkat a közösség (a vajdasági magyarság egészének) az „érdekei” mentén szeretném értelmezni. Nem a pártjaink és az elite(in)k vágyai, s nem is a többségi és az anyaországi nyomásgyakorlók elvárásai szerint próbálok – a poli-

tikatudomány által kínált ismeretek mentén – rámutatni a visszasságokra. Nem gondolom, hogy sikerülhet behozni a lemaradást, s egy gyorstalpalóval le lehetne küzdeni politikai mezőnkben működő aktorok cselekedeti kapcsán újra meg újra felvetődő demokratikus deficitet. De tisztulhat valamelyest az önmagunkról kialakított (tév)kép.

(A kisebbségi párturalommal kapcsolatos (tév)képzetekről) A klasszikus (újkori) politikaelmélet még úgy képzelte, hogy a főhatalom (a szuverén) mindenre képes lehet – kivéve férfit nővé, s nőt férfivé változtatni. Ezért szükséges akciórádiuszát törvényekkel lehatárolni. Mára nagyot fordult a világ. Rutin számba megy férfit nővé, s nőt férfivé változtatni. Ám csak nagyon kevés állam – köztük Szerbia – képzele, hogy a főhatalom továbbra is szinte mindenre képes. (Csak bele kell rakni azt a „szinte minden”-t az alkotmányba.) Ebben a nem túl korszerű társadalomértelmezési kontextusban nem is csoda, hogy meggyökeresedtek a kisebbségi párturalmat, nem egyszer egyenesen kisebbségi pártidiktatúrát, vizionáló képzetek. A valóság, a mi kis magyar rögválóságunk, ily módon kialakult, *félre történő értése*, nem nélkülöz minden alapot. Igaz, az sem mindegy, hogy ezt a hibás percepciót, hamis tudatot az alulképzettség vagy a helyzet tudatos torzítása szülte-e, azonban most – átmenetileg – tekintsünk el az értelmezés mögöttes mozgatóitól, s koncentráljunk az azt alátámasztani látszó féligazságokra!

Kétségtelen, hogy nincs kiegyensúlyozott pártrendszerünk. Egy pártrendszer akkor kiegyensúlyozott, ha minden szilárdabb preferenciákkal jellemezhető potenciális szavazói kör talál benne magának választható (választásra érdemes / jobb híján választandó) pártopciót. A rendszerváltást követően, a háború és az előző rezsim leváltásának körülményeitől sem függetlenül, az egyik politikaelméletileg igazán alá nem támasztható (naiv) elvárás volt a közösség részéről, hogy az ő képviselőre elszegődni vágyók „egyezzenek meg”, s egy párt képviselje a vajdasági magyarságot. (Nem tagadom, magam is ezt vallottam a „politológia megvilágosodásom” előtti időszakomban – tévesen.) **A kisebbségi közösségek** azonban, ha elég nagyok – s nem az ún. reziduális közösségek sorába tartoznak, amelyek már egy darab képviselő parlamentbe való „beszavazására” sincsenek elegenden – **maguk is megosztottak, mind nézeteik, mind érdekeik mentén**. S bár vannak szakmai szervezetek, amelyek a politikai aréna kisebbségi színtereiről törvénnyel tiltanak ki a pártokat (pl. a nemzeti tanácsok megválasztásának folyamatából), azt kell mondjam – kellően meg/felvilágosult politológusként, hogy egyelőre nincs jobb módja a természetes belső sokféleség politikai megjelenítésének, mint a pártosodás. Ahogy azt láthatjuk, a pártkínálatot igen komoly mértékben egy félig-meddig külső körülmény, a választási rendszer (VR) jellege, határozza meg. (Attól azonban nem szabad teljesen elvonatkoztatni, hogy a főhatalom, akár visszavonulóban van, mint az MSZMP által megjelenített állampárt volt a rendszerváltoztatás kezdetén, akár ereje teljében, mint a Fidesz a kipróbálás előtt álló új magyarországi VR megalkotásakor, mindig is a saját hatalmának megtartására/átmentésére/majdani visszaállítására legalkalmasabbnak vélt megoldást keresi, s foglalja törvénybe. De a puding nem mindig olyan, amilyennek álmódták.)

Az, hogy egy-egy párt egy-egy időszakban domináns, nem egyenlő a pártidiktatúrával. Ahhoz minimum két szereplői kör kell: a választhatók, meg a választók. S kétség kívül az előbbi szegmensben „rosszabbul teljesítő” aktorok szeretik maguktól elhárítani a felelősséget, de az azért rajtuk is múltott. Azon, amit tettek, meg – Max Weberrel – azon, amit nem tettek. A pártok versenyének ez a lényege: midig lehet másként/jobban csinálni. Ehhez előbb a másik szegmenset kell meggyőzni. Nem elég hirdetni: tudják, merik, teszik. El is kell hinni a potenciális szavazónak róluk.

Visszatérve a **mi kis magyar pártrendszerünkre**: az **első ránézésre is minimum féloldalas**. Van a domináns párt, a VMSZ (hogy miért akkora, amekkora, most nincs tér kifejezni), s van tőle jobbra öt kis kihívó. Tőlük azt várnánk, hogy tényleg kihívóként viselkedjenek: együttesen lépjenek fel a domináns nagy ellenében. Ez a várakozás a választások kiírása környékén reménykeltő megnyilatkozásokat eredményez, ám többnyire a saját szervezeti érdek felül szokott kerekedni a választók elvárásain és a közösség érdekein. Most is ez a forgatókönyv látszik érvényesülni...

A nagyobb hiányosság, hogy a **VMSZ-től balra lévő terület üres**. Vannak körökbe szerveződő értelmiségiek. (Bár ők, a megnyilatkozásaik alapján, inkább alkalmasak szekta-, semmint pártalapításra.) S vannak magyar „platformjai” – inkább csak káderei – a többségi balos pártoknak. (Illetve azok maradványainak.) De választék – kiegyensúlyozott pártkínálat – ebből nem igazán lesz. A vak is látja. Választhatók hiányában meg nehéz választani a baloldali magyar szavazóknak. Lassan indíthatnának egy beszavazó műsort valamelyik testvér-adón: **Balos Magyar Párt kerestetik!** Mert annak hiányában csak az eddig nyavalygás folyhat tovább. A politika munka. Időt és szakértelmet kell rá áldozni. Meg pénzt, pénzt, pénzt. Ám az utóbbit még lehetne hitelességgel (társadalmi tőkével) pótolni. A szakértelem is kialakul lassan. A „munka-rész” azonban nem spórolható ki a projektből.

(*A vajdasági magyar politikai akaratképzésre leselkedő veszélyek természetéről*) Abból tudok csak kiindulni, hogy minden látszat és interpretáció ellenére, nincs szó diktatúráról a vajdasági magyarság politikai akaratát meg/leképző eljárások természetét illetően. A domináns politikai elit túlhatalma (hosszú távon stabilnak látszó uralma a számára átengedett illetve választáson „elnyert” intézmények/pozíciók felett) a kihívók korábban bemutatott felemás kisebbségi pártszerkezetbe való „rendeződése” és a sajátos vajdasági magyar politikai kultúrában máig meglévő téveszmék következtében maradhat huzamosan fenn. (Ha lenne tényleges kihívó, akkor a VMSZ is rá lenne kényszerítve arra, hogy finomítson a hatalomtechnikai beidegződésein...)

A leginkább az ad okot az aggodalomra, hogy – kisebb részben a politikai kihívók, s nagyobb részben az apolitikus bírálók – sem tudnak felmutatni az uralkodó eljárásokat kiváltani képes alternatívákat – a tettek mezején! A nagy értelmiségi összehorolások és az időről időre meghirdetett, ám hamvukba holt pártközi együttműködések eddig mindig ugyanazokon az anomáliákon futottak zátonyra. Azt sem tudták „kiküszöbölni”, ami miatt létrejöttek. (A jelszavak szintjén, s a teljesség igénye nélkül: a hitelesség hiánya, az együttműködésre való képtelenség, a stratégia cselekvés [: a partner rövid távú érdekek miatti kijátszása], amit amúgy az alkalmi „diktátor” terhére szokás felróni).

Miközben a VMSZ továbbra is képes megszerezni a hatalom (aminél kisebbségi helyzetben soha nem indokolt a „fő” jelző, s mindig is talmi [külső tényezők kényének-kedvének kiszolgáltatott] marad) gyakorlására való újbóli, választásokon alapuló (demokratikus) felhatalmazást. Domináns pártunknak ez a képessége persze sokban hasonlít az oligopol piacok nagy cégeinek versenyelőnyére. (Ahol nagyon nagy a bejutási költség, s új szereplőnek szinte alig van esélye a belépésre.) A kisebb pártok csak a helyi szinteken rúgnak labdába, s tartományi, illetve köztársasági szintre önállóan nem képesek kilépni, ezért kénytelenek keresni az ezt számukra lehetővé tévő többségi szövetségeseket, illetve más kisebbségi közösségekkel együtt indulva szeretnék szervezetüket életben tartani.

Az elszámoltathatóság szempontjából – ami a demokrácia egyik legfőbb isméré – ez csak bonyolítja a helyzetet. (Ha képviselői helyekhez is jutnának ily módon, azok az illékony szerbiai mandátumgazdálkodás következtében sem jelentenek biztosítékot a

politikai túlélésre, miközben a képviselni kívánt közösség befolyása az elszámoltatás folyamatára egyre kisebb lesz.)

A fő probléma azonban továbbra is a klikkek és a klánok szerepe. A szervilizmus az előbbiekre jellemző. Ezek inkább értelmiségi jellegű (bőszén politika ellenes, de maguknak a szakpolitikák felett befolyást követelő, ellenvetés nélküli elfogadása a [szakértői] autoritásnak) klikk-körök. A klikkesedésnek a politikán messze túlmutató jelenléte az, ami a klánosodás kapcsán megfogalmazott, a nepotizmus (uram-bátyám viszony) honi válfajait firtató kritikákat is hitelteleníti. Ráadásul mindkét szereplői gárda erősen érintett a kisebbségi promiskuitásnak a demokratikus (eredményeken/tetteken/képességeken alapuló) kiválasztódást nem segítő „hagyományától”.

A demokratikus választások fő szabálya, hogy a legtöbb szavazatot kapott elképzelés, illetve az azt megjelenítő szervezet dominálja az adott (általában négy, bár a szerbiai szakszabály szerint inkább két évben) a döntések meghozatalát. Aki nem indul, az ezt igazán nem lehet képes befolyásolni. A politikán kívüli érdekeket is meg lehet jeleníteni, de ahhoz, hogy azok érdemben beépülhessenek a megvalósítható döntési alternatívák közzé, más – az eddigi „hagyományainktól” alapjaiban eltérő módon – kellene artikulálódniuk. Ahhoz meg a maitól nagyon eltérő politikai kultúrára lenne szükség.

A politikai invázió (az intézmények megszállására irányuló politikai cselekvés) és a szakértői felelőtlenség mintázatai erre – klikkektől és klánoktól függetlenül sem – alkalmask. Am egyelőre egyikőtől sem szabadult meg ez a nemesnek és demokratikusnak korántsem nevezhető vajdasági magyar önérvényesítési „hagyomány”.

Azt gondolom a mi kis politikai kultúránkra is érvényes az a gazdaságpolitikus szentencia, amely a 2008-as pénzügyi válság kapcsán futott be komoly karriert:

Nem a világ lett bonyolultabb, csak a működésének a megértése céljára kidolgozott, eddig használt értelmezési eljárások szavatossága járt le.

Ideje lenne új értelmezési kereteket találni. A sárdobálás kevés. Ahogy az egyes, az amúgy nagyon is méltánylandó kisebbségi szakterületeken (művészet, média, tudomány) megszerzett/felhalmozott tőkét sem lehet konverziós veszteség és az új terület követelményeinek való megfelelés nélkül „hatalmi pozícióvá” váltani. Azok az idők már rég elmúltak.

(Alkotmányos szervilizmus: a „fékek és ellensúlyok” szerbiai változata) Nem tartozom azok közé, akik egy-egy intézmény működését akkor vélik demokratikusnak, ha az számukra megfelelő döntéseket hoz. Meg azok közé sem, akik néhány fetisizált intézmény állásfoglalásaihoz mindenekfelett álló, a nyilvánosság fórumain meg sem kérdőjelezhető kinyilatkozásként viszonyulnak. Az Alkotmánybíróság működését sem gondolom, hogy ördögtől való lenni, mert a kisebbségek és a Vajdaság számára mozgásteret szűkítő határozatokat hozott a közelmúltban. Ahogy e határozatok teoretikus megfellebbezhetetlenségére sem mernék mérget venni. Minden ember által létrehozott intézmény, így a politika és a jogrendszer adott orgánuma is, konkrét társadalomtörténeti összefüggésben alakul ki. S partikuláris viszonyok között működik. Egyik se lehet sokkal jobb eredmények „leadására” alkalmas, mint amilyen eredményekre az őt működtetők képesek.

Az alkotmánybíróság eredeti funkciója szerint a joguralom és azon belül a demokrácia őre. Ilyetén csak olyasmi felett tud örökölni, amit a minősített többség (az alkotmányozó „népakarat” kiizzad magából. A minősített többséget ízlésünk és vérmérsékletünk szerint mis is minősíthetjük. Kétségbe vonhatjuk a minőségét. De attól még az – a szűken vett demokratikus kritériumok betartásával – legitim, s így a nekünk nem tetsző döntései is azok. Szokás megkérdőjelezni a szerbiai jogrendszer prominenseinek pártatlanságát.

Bizonyára nem teljesen alaptalan az a bírálat, mely szerint a pártokhoz való kötődés meghatározó egy-egy poszt elnyerésénél. Ez azonban még nem teszi a rendszer egészét illegitimé. Ez a szelekciós gyakorlat 2000 óta folyamatosan jelen van, s így mindkét oldal pillanatnyi dominanciája mellett érvényesült. Olyanról is tudunk a magyar politikai közelmúltból, hogy egy-egy korábban párthoz/ideológiához kötődő jogtudor alkotmánybíróvá való megválasztását követően az előéletéből levezett elvárásokkal ellentétes álláspontra helyezkedett. A szakmaiság nincs eleve vesztesre ítélve, s ezt – bár a szerbiai alkotmánybírák és életutjaik kapcsán nem igazán vagyok képben (ha valakinek van rá energiája, itt kutakodhat: <http://www.ustavni.sud.rs/page/home/sr-Latn-CS>) – most sem vonnám eleve kétségbe.

A jogbiztonság ugyanis csak a megszületett / érvényben lévő szabályozás betartását, s az a mögött megbúvó jogelvek érvényesülését kérheti számon. Önállóan nem cselekedhet. Így a Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma és a nemzeti tanácsok kapcsán mostanság napvilágra került Ab-döntések is bele voltak kódolva a rendszerbe. (Első kézből és röviden a következő webhelyeken található erről információ: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101922/saopstenje-za-javnost?_qs=statut%20Vojvodine, illetve: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/88-101942/pojedine-odredbe-zakona-nacionalnim-savetima-nacionalnih-manjina-nisu-u-saglasnosti-sa-ustavom>). A kérdés eleve csak az volt, hogy ki teszi fel a nagy kérdéseket, s kinek nem érdeke – időlegesen – bolygatni a két jogi aktus során létrejött viszonyok alkotmányosságát.

Emlékeim szerint már a statútum ünnepélyes érvénybe léptetése is felemásra sikeredett, minek során Boris Tadić, akkori demokrata párti „kettős elnök” (a köztársaságé és a párté, ami szintén nem teljesen kóser értelmezése a demokrácia háttérszabályainak) demonstrálta is egyet nem értését, amikor – „egyéb elfoglaltságai okán” – sietve távozott az ünnepségről. Ahogy a nemzeti tanácsok közigazgatási részfunkció miatt is főként a kisebbségek által dominált térségben a befolyásukat féltő Európa párti helyi prominensek ágáltak a leginkább. (Ami egyáltalán nem volt összhangba az általuk megjelent szervezetek médiában hangoztatott európai eljárások iránti, csak szólamok szintjén érvényesülő, elkötelezettségével.)

A jelenleg érvényes alkotmány szellemében – amit sikerült anno annyi idő alatt átnyomni a Skupštinán, amennyi idő alatt Belgrádból Szabadkára ér az InterCity (már, ha nem késik túl sokat), s amely szerint Koszovó Szerbia elidegeníthetetlen része – az AB-nak elsődleges feladata örködni a formálisan decentralizált állam (papíron két tartománya is van) unitáriánus működtetése felett. Hogy ez nem egészen van összhangban az országban élő kisebbségek és regionalisták (a 2012-es választások tartományi eredményei szerint még ezekből is akad szép számmal) akaratával, az mellékszál. (Erre akkor tetszetek volna gondolni kedves demokratikus elkötelezettségű vajdasági és szerbiai barátai a hatalommegosztásnak, amikor az alkotmány elfogadásáról lehetett szavazni!)

A poszt-szocialista államok egyik rákfenéje, hogy a rendszerváltó eufória közepette szinte sehol sem sikerült minden társadalmi nagycsoport számára elfogadható alkotmányt összerittyenteni. Aztán, az ezt követő EU-fórikus készülődés során ezt már senki nem is kérte számon. Elég volt formálisan kialakítani a demokratikus intézményeket, s biztosítani azok működtetéséhez az alkalmi többséget. Ma szervilizmusra sincs szükség, ha ezen alkotmányokra hivatkozva még jobban centralizálni kívánják a hatalmat.

(Kormányra magyar! – A kisebbségek kormányzati szerepvállalásának balkáni tapasztalatai) Az RMDSZ újra része a román kormánynak. A VMSZ pedig várhatóan a választásokat követően kap felkérést a haladóktól a szerb kormánnyal való együttműködésre.

Nincs ebben semmi rendkívüli. Lassan a kép is tisztul. A kampány kapcsán világossá válik, hogy mit várhatunk és mire ne számítsunk domináns pártunk új orientációjától.

Ezért aztán nem árt átgondolni, hogy mit kapott az RMDSZ a legújabb kormánypozícióban. A kampány idején leegyszerűsödik a politika nyelve. Így talán itt sem indokolatlan ezt egy, az erdélyi politikai diskurzusban bevett képhasználattal szemléltetni. Az autonómia vita egyik metaforája a ló: nagy előszeretettel jelenítik meg hintalóként a statisztikai régiók egybeesését az etnikai területekkel. Amit az etnikai autonómia elkötelezett, de a romániai viszonyok között egyelőre kevésbé sikeres harcosai a közjogi funkciókkal felruházandó, alulról szerveződő, területi autonómia ígásával szoktak ellenpontoszni. Ezt a gondolatmenetet folytatva: az RMDSZ most kap egy relatíve nagy méretű (ajándék?) csomagot a romániai központi kormányzattól, amelyben a területi autonómia jó néhány potenciális összetevője is benne található. A lapraszerelt autonómia-elemek hátulján azonban, ott a figyelmeztetés: Ne rakd össze! Mert a román közvélekedés egyelőre még egy hintalovat is képtelen elfogadni. Miközben a politikai igavonás, a közösségi (és nem kevésbé a személyes és klikk/klán-) érdekek képviselte kevésbé látványos eszközökkel folyhat tovább. Ez a balkáni kisebbségpolitika „fű alatt” zajló negyedszázadának egyik fő jellegzetessége. Mindenki jól jár. Ki többé, ki kevésbé.

Nálunk valamivel jobb a helyzet. Már évek óta van jól bejáratott hintalovunk, még ha azt nem is mindegyik lovasunk lovagolja – vagy ha igen, akkor se szívesen. (Nem ilyen lovat akart.) Most ugyan visszavennének belőle egy-két alkatrészt, de körbe-körbe pörögni még utána is lehet majd vele. (Már ha komolyak a többségiek szándékai a hatáskörök megnyirbálását illetően.) Az ígáló meg, bár az az iránti elvi igény továbbra is szerepel a VMSZ programjában, egyelőre nem aktuális (l. a VMSZ programjának IV. részéset a hárompilléres autonómiáról: <http://vmsz.org.rs/content/program>). Az ennek indoklásául bevetett szembeállítás, az itteni hamis dichotómiák sorában illeszkedve, mondvacsinált: a területi autonómia a tömb számára adódó igavonói potenciáljából kimaradnának a szórványban élők. (Ők, saját megítélésük szerint, már amúgy is kimaradnak. Mindenből. Ami szintén erős túlzás, de e halmozottan hátrányos helyzetű köz érzületének jogosságát nem igazán lehet vitatni.)

Egyébiránt a kampány során komoly politikai erényekről tett tanúbizonyságot a VMSZ: ilyen ügyesen összehangolt, ráadásul partnercserét is maga után vonó válást még a magánéletben is ritkán látni, nemhogy a pártok között. És a dolog kommunikálása során sem igazán sikerült rajtuk fogást találni. (Csak azt alkalmazzák, amit az RMDSZ talán most mondott ki először: nevezetesen, hogy a többségi pártok nem természetes partnerei a kisebbségieknek – Romániában. A velük kötendő alkuk elsődlegesen érdek-alapúak. Ez már Szerbiában is így van. Évek óta. Bár a 2010 és a 2012 közötti tetteket és szavakat nem sikerült mindig összehangolni.) Mára ez nem okoz identitás zavart. Legfeljebb majd az ellenlépéseket foganatosítóaknál, mert a tadicistákon belüli pártelképzelések a világról továbbra is messze látszanak esni egymástól. (Kíváncsi vagyok, miként szavaznának egy vagyon-visszaszolgáltatási vitában az egyelőre csak hipotetikus frakció vajdasági tagjai – a Liga és a VMDK?)

Félreértés ne essék: szerintem a VMSZ jelenlegi vállalásainak nagyobb része igencsak fontosak. Csak legyen ereje/eszköze/érdeke kikövetelni azok megvalósulását a haladóktól. Az is világos, hogy bolondság lenne mást felírni egy-egy párt választási ígéreteinek listájára, mint a legszükségesebbeket. Csak amennyi a célul kitűzött pozíció megszerzéséhez feltétlenül szükséges! – szól a minden, kicsit is dörzsölt, politikus által ismert főszabály. És amíg nincs, aki rákényszerítse őket a nagyobb célok felvállalására, addig bolondság lenne egy már megnyert, jól kézben is tartott szavazói réteget olyasmivel hitegetni, amit a potenciális többségi partnerek csak nehezen tudnának bevállalni...

Bár abban nem vagyok biztos, hogy a haladóknak kevésbé lenne kínos a tartományi autonómia, mint a kisebbségek igáslovainak átengedet, korlátozott akciórádiuszú etnikai alapú önrendelkezés. Az azonban szinte biztos, hogy – ha legalább a színpalak mögött – nem tesz kísérletet a VMSZ a területi autonómia provizórikus alapjainak az elfogadtatására az EU-csatlakozási periódus engedékenyebb klímájában, akkor az előbb-utóbb alapul szolgálhat a saját hatalmi potenciáljának az erodálódásához. (Persze ehhez egységes és cselekvőképes kisebbségi kihívó is kell...)

Az ígásló és a hirtaló közötti különbség ugyanis magától értetődő. Azt a legelkötelezettebb szavazó is képes át- és belátni. Márpedig most éppen az a tétje a csatának, hogy a vesztes félnek ne legyen hova visszahúzódnia. Ez nem egy elegáns játszma. Nem ártana belőle előre is okulnunk.

(A külhoni magyar pártok autonómiatörekvései kormányzati pozícióban) Autonómiafronton zajlik az élet. Az RMDSZ elkészítette 18 oldalas tervezetét (l.: <http://erdely.ma/autonomia.php?id=161509>). Azt mostanában egyezteteti az MPP-vel. Közben már az EU-s választások kapcsán sikerült együttműködési megállapodást is kötnie a két szervezetnek (l.: <http://goo.gl/n0rwws>). Az RMDSZ célja, hogy a tervezet a román törvényhozás illetékes munkacsoportja elé kerüljön. Közben folyhat a kormány munka. Az efféle kezdeményezéseknél az is fontos, hogy miként értékeli azt a kimaradók. Toró T. Tibor nyilatkozata alapján e tekintetben nincs változás (l.: <http://erdely.ma/autonomia.php?id=161742>). A projektből kihagyott EMNP közé is tette saját, háromlépcsős koncepcióját. A nyilvános vita elvben segíthet az autonómia-kérdés tisztázásában. A gyakorlati hozadéka kevésbé egyértelmű. Az autonómia, szokás szerint, kampánytémává látszik válni.

De legalább van róla szakmai köntösbe öltöztetett vita...

Az eredeti RMDSZ-es tervezet (ami egyelőre nem került nyilvánosságra) kellő okossággal felhasznált kormány pozícióból akár sikeres is lehet. Az eddigi gyakorlat azonban ennek ellent látszik mondani. Volt már kormányon nem egy alkalommal az RMDSZ, de a román többség soha nem bizonyult „nyitottnak” az autonómia iránt.

Akkoriban azonban még nem ismerhették a politikai purizmusban rejlő lehetőségeket.

Ez a politikai innováció is szerbiai eredetű.

A tartomány statútuma kapcsán kibontakozott diskurzus tette lehetővé, mit lehetővé, egyenesen szükségessé, a politikai nyelvészkedést. Egy munkacsoport nem ismer akadályt. Így azt a szavak köznapi jelentése sem gátolhatja semmiben. (Vö.: <http://goo.gl/FH2C0J>.) Talán az autonómia is átmehetne, ha átkeresztelnék közösségi döntéshozatali és cselekvési keretintézménynek...

Régen belülről volt divat, kis lépésekkel, bomlasztani a rendszert legalább is ettől hangosak a visszaemlékezések. Mostanság a részvétel igazolásául az (ön)építés szolgál. Ami teljesen rendben is van. Aki nem játszik, az nem is nyer. Kívülről igen nehéz érdeket érvényesíteni.

Az a VMSZ „igényei” kapcsán kiolvasható, hogy a kulturális területek helyett – amit a szerzett jogok elvben már biztosítanak – a szociális és gazdasági területeken megszerzendő pozíciók érdeklik. (Vö.: <http://goo.gl/m9vsYd>.) Ez olyan stratégiai változást vetít előre, amely a VMSZ helyin pozíciót is tovább erősítheti, s – nem melleleg – a közösség elvárásainak is megfelel: a VMSZ fő konfliktusa a hajdani Demokrata Párttal abból adódott, hogy az a kasszák világából, a nagy szociális ellátó rendszerek területéről tudott magyar ellenjelölteket felvonultatni a politikai küzdelem legkülönbözőbb szinterein. Szövevényes ellen meg nem könnyű kampányolni. A választók nem igazán értik. A partnerváltást annál könnyebben fel tudták dolgozni. (Ebben a magyar kihívók párhuzamos lépései is segítettek.)

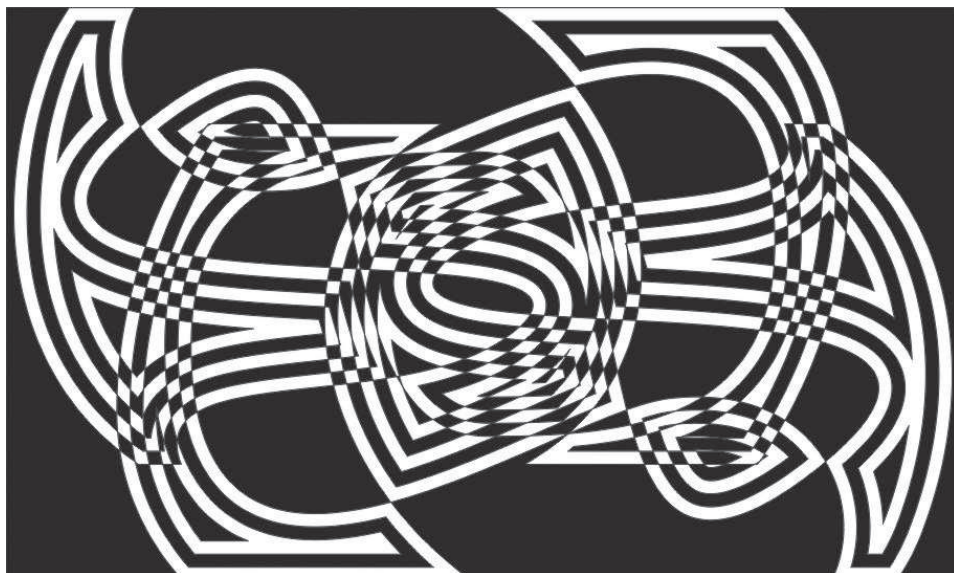
A nagy ellátó rendszerekbe és a gazdasági újraelosztás kulcsterületeire eminens érdeke saját embereket delegálni a pártnak. Többet érne ez minden marginális miniszteri fotelnél: gyors és könnyen kommunikálható eredményekkel kecsegtet. Az eddigi, hasonló elven működő, tartományi szintű gyakorlat azt mutatja, hogy „könnyebb” – értsd: szinte csak ott lehetséges – magyar érdeket érvényesíteni, ahol az apparátuson belül személyes jelenléttel is rendelkezik a párt/közösség.

Még az sem kizárt, hogy kormányra kerülve egy átkeresztelt autonómiát is sikerül majd összehozni. (Láttunk már ilyet, s még az sem biztos, hogy kicsinynek és savanyúnak kell lennie. A fő, hogy a „miénk”.)

A kitűzött célok önmagukban is sikert hoznának: javítanák a pozíciókat.

Politikaelméleti szempontból azonban – sajnos – nem jelentenének érdemi változást. Megmaradnának egy, a közösség és az őt képviselő szervezet számára az előbbre jutást segítő, kis lépésnek. Az „emberiség” és a „demokrácia” számára azonban nem kínálnának új távlatot. Ez az apró, szemléletbeli eltérés teszi megkülönböztethetővé a kormányférfit és az államférfit.

* A szerző Jedlik Ányos doktorjelölti ösztöndíjas. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban*

(Bevezetés) Abból a laikusok számára is könnyen érzékelhető, de már korántsem magától értetődő módon értelmezhető jelenség-együttesből szeretnék kiindulni, amely a szerbiai nemzeti tanácsok rövid történetét körbeöleli. Aki egy kicsit is érdeklődik a kisebbségi intézményrendszerek iránt, az a sajtóból azt tapasztalhatja, hogy a nemzeti tanácsok, a személyi elvű autonómia e sajátos, szerbiai intézményei egészen más politikai és politikatudományi megítélés alá esnek a nemzetközi, mint a hazai diskurzusokban. Ez az ellentmondásoktól terhelt, párhuzamos megítélési ív nem csak a szerb, de a vajdasági magyar média közvetítette értelmezések követésével is jól kivehető. Ugyanakkor az anyaország és a Kárpát-medence autonómia-diskurzusában a nemzeti tanácsok megítélése pozitív. (Bár azok önmagukban való elégtelensége itt is sokszor szóba kerül.) A nemzetközi sajtóban is pozitív a megítélésük. Itt azt kell kiemelni, hogy a kisebbségi intézményrendszer tárgyalása nem tartozik sem a politikatudomány, sem a társadalomelmélet főáramába (a kérdést a demokratizálódással a „szakma” amolyan önmegoldó folyamatnak véli). Ezzel a trenddel a Szerbiában sokkal több negatív felhanggal övezett köz- és szakmai vélekedés semmiképpen sincs összhangban. A jelen szöveg e kettősség hátterét, okait és céljait, próbálja meg felmutatni.

Az elmúlt év során is intenzíven zajlottak a szerb társadalomban a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos szakmai és média-diskurzusok. Azok még ma sem jutottak nyugvópontra. Így a politikaelméleti értelmezés mellett felhasználni kívánt, a vizsgálat alá vont diskurzusban érvkésztetül szolgáló *politikai elméletek* szerepe sem ítélt meg teljes bizonyossággal. Nagy biztonsággal lehet azonban következtetni azok esetleges, az intézmény kritikájának instrumentalizáló funkciót betöltő, rövid távú „feladataira”. A nemzeti tanács-vita arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a szerbiai politikai kultúra (melynek szerves, bár a többségi trenddel nem teljesen analóg, részét képezik a kisebbségi közösségek politikai „viselkedését”, megnyilatkozásait befolyásoló minták és elképzelések is) sem kedvez az innovatív intézmények működés során történő kiteljesedésnek. Az is nyilvánvalóvá vált (különösen a nemzeti tanács-törvényről folyó közvita ismeretében és a rá vonatkozó alkotmánybíróvási döntést követően), hogy a politikai intézményekkel kapcsolatos *felemás szocializáció* is „intézményesült” az elmúlt szűk másfél évtized során. (E jelenség mögött vélhetőleg az a helyzetértékelés lelhető fel, amely a rendszerváltozás nyomán *demokratikus elvárás*ként kialakítandó intézmények szükségességét *külső kényszer*ként éli meg a társadalom, s a politikai elit, minek következtében a mindennapi használat során többnyire ösztönösen, de nem egyszer tudatosan is, igyekszik a *politikai aréna formális kellékei*v redukálni azokat. Ilyen [ön]védelmi mechanizmusok épültek be pl. az alkotmányba, illetve több, már érvénybe lépett szabályozáshoz kapcsolódó intézkedés elodázása is ennek a folyamat a részeként „nyer értelmet”).

(A nemzeti tanácsok politikaelméleti szerepe) Ahhoz, hogy a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos vitákat értelmeznünk tudjunk, nem árt előzetesen tisztázni, hogy mi teszi szükségessé az ilyen jellegű politikai intézményeket? Szükségesek-e egyáltalán? – hangozhatna a szkep-

tikus, de nem minden előzménytől mentes felvetés. A politikatudományban a szakosodást és a részterületek összetartozását, kölcsönhatását egyszerre megjeleníteni hivatott *háromszögének*¹ az intézményeket vizsgáló része, az ún. *polity-kutatás* csak nagyon ritkán, a kisebbségi jogok és jogintézményekkel is foglalkozó peremterületen találja magát szembe a kisebbségi intézmények kérdéskörével. Ez a jobbra interdiszciplináris terület is sokkal inkább leíró, semmint elméleti, ne adj isten normatív (előíró) jellegű.² Azaz a politológia reputációját nem igazán növeli a kisebbségi közösségek szemében azon mulasztás, ami e téren felróható a tudományterületnek.

A politikaelmélet általában beéri azzal, hogy demokratikus deficitként kezelje a politikai rendszerben észlelhető kisebbség-specifikus anomáliákat. Álláspontom szerint ezek a jelenségek korántsem tudhatóak le ennyivel. Azok ugyanis *nem pusztán demokratikus deficit*ek. (A demokratikus intézmények működtetése során fellépő, a működtetőknek felróható elégtelenségek. A rossz gyakorlatok megjelenései.) Hanem *a demokrácia deficiensei*: a többségi elvű döntéshozatal belső ellentmondásai során fellépő anomáliák, amelyek elsősorban nem az intézményeket működtető (jó esetben gondatlan, rosszabb esetben elnyomó) többségi társadalom számlájára írhatóak, hanem a demokrácia lényegi (immanens, endogén) sajátosságai. Ezeket a többségi elvre alapuló demokráciák önmagukban nem képesek „kezelni”. A belőlük eredő társadalmi feszültségek kiküszöbölésére, csökkentésére, a politika alaptermészetét megjelenítő, mindenkire kötelező döntések hatékony meghozatalára külön kiegészítő intézményeket tanácsos kialakítani (erről bővebben lásd: Pap 2013).

Autonómia és integráció a címe Joseph Marko professzor majd két évtizede megjelent könyvének, amelyben a kisebbségek helyzetének rendezését célzó jogi intézmények összehasonlítására vállalkozik (Marko 1994). A bő félezer oldalas kötet fő erénye, hogy a létező és tervezhető politikai eszköztár vizsgálata mellett a kisebbségi lét és annak politikai kontextusául szolgáló nemzetállam fogalmi kereteinek az áttekintését is végig tudja vezetni. Mára sem készült alaposabb monográfia a kisebbségi problémák jog- és politikaelméleti megragadása céljából³. Marko azóta számos kötet összeállításában vett részt. A kisebbségi kérdések kutatása terén meghatározó európai szintű kutatóbázis, a bolzánói/bozeni Európa Akadémia (EURAC) Kisebbségjogi Intézete (Institute for Minority Rights) adta ennek a munkának a keretét. Az itt született tanulmányokat „*Etnischen Minderheiten und regionale Autonomien*” (*Etnikai kisebbségek és regionális autonómiák*) sorozatcím alatt a Nomos kiadó jelentette meg⁴. Joseph Marko professzornak az EURAC sorozatot megelőző, de annak irányultságát meghatározó, ám a kelet-közép-európai hivatkozásokban csak ritkán felbukkanó, máig kevésbé ismert *Autonómia és integráció* c. kötetét különösen fontosnak tartom kiemelni a vonatkozó szakirodalomból. Az ő elméleti alapvetéseiből kiindulva lehet a nemzetállamok végét hirdető nyugatias normatív elméleti keretet empirikus alapon vitatva a kisebbségek helyzetét korrigálni igyekvő intézményeket újraértelmezni. Ezen intézmények sorában, mint egy új ízig-vérig XXI. századi megoldás illeszkedik a nemzeti tanácsok szerbiai rendszere. Egy szükséges, bár önmagában messze nem elégséges megoldási módja a többségi elvű döntéshozatal (demokratikus politika) által strukturálisan létrehozott hátrányos helyzetnek, ami a kisebbségi közösségeket automatikusan sújtja.

(*A nemzeti tanácsok kialakulása Szerbiában*) A nemzeti tanács elnevezés – ahogy azt Várady Tibor vonatkozó előadása⁵ alapján tudhatjuk – már a trianoni döntés előtt, az első világháborút lezáró intézményi vákuumban felvetődött. Egy, alulról megfogalmazott

– ma úgy mondanánk: bottom up – kezdeményezés volt az első formája. Egy későbbi háborús helyzetben, ismét alulról és az intézmények hiányaként, azok jövőre vonatkozó követeléseként jelent meg újra, az *ideiglenes nemzeti tanács* a NATO-bombázások korában (Mátyus 2011, 235). A miloševići időkben körvonalazódott az első ilyen jellegű követelés, amely a szerbiai rendszerváltást követően az új, immár demokratikus alapokon szerveződő politikai, s azon belül a kisebbségi intézményrendszer sarokköve lett. Ennek első, számon is kérhető, forrása a *Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről*. A törvény IV. részének 19. szakasza tartalmazza az első, külön jogszabályban még nem rendezett, intézmény felállítására való jogosultságát a szerbiai kisebbségi közösségeknek:

„A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai

19. szakasz

Az önkormányzatra való joguk megvalósítása érdekében a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra terén, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kisebbségi nemzeti tanácsot választhatnak (a továbbiakban: tanács)

A nemzeti tanács jogi személy.

A nemzeti tanácsnak az adott nemzeti közösséghez tartozó személyek összlétszámától függően legalább 15, legfeljebb 35 tagja van, akiket négy éves időszakra választanak meg.

A tanács alapszabályát és költségvetését az alkotmánnyal és a törvénnyel összhangban hozza meg.

A tanács működését a költségvetésből és donációkból (adományokból) pénzelik.

A megválasztott nemzeti tanácsok nyilvántartását az illetékes szövetségi szerv vezeti.

A tanács képviseli a nemzeti kisebbséget a hivatalos nyelvhasználat, az oktatás, a nemzeti kisebbségi nyelven való tájékoztatás és a kultúra területén, részt vesz az e kérdésekről való döntés folyamatában vagy maga dönt és e területeken működő intézményeket alapít.

Az állami szervek, a területi autonómia vagy a helyi önkormányzat egységének szervei a 7. bekezdésben foglalt kérdésekről való döntéshozatal alkalmával kikérik a tanács véleményét.

A tanács az e szakasz 8. bekezdésben említett hatalmi szervekhez fordulhatnak mindazon kérdések kapcsán, amelyek kihatnak a nemzeti kisebbség jogaira és helyzetére.

A 7. bekezdésben említett területekkel kapcsolatos meghatalmazások egy része átruházható a tanácsokra, az államnak pedig biztosítania kell az ezen illetékességek gyakorlásához szükséges pénzeszközöket.

Az e szakasz 10. bekezdésben említett meghatalmazások kerete és fajtája megállapításakor tekintetbe veszik a nemzeti tanács követelését.

A nemzeti tanácsok az önkéntesség, a választhatóság, az arányosság és a demokratiság elve alapján létesülnek.

A nemzeti tanácsok megválasztásának a szabályait törvény rendezi.”

Forrás: Szerbia és Montenegró Államszövetségének Hivatalos Közlönye, 11/2002. = <http://www.vajma.info/docs/torveny-a-nemzeti-kisebbségek-jogainak-es-szabadsagjogainak-vedelmerol.doc>

Ennek nyomán álltak fel az elektori (indirekt) úton megválasztott első nemzeti tanácsok, így a Józsa László elnökölte (első) Magyar Nemzeti Tanács is. A nemzeti tanács-törvény⁶ hatályba lépéséig, 2009. szeptember 11-ig ez volt az irányadó jogforrás a nemzeti tanácsok működtetésénél. Most nem célom az intézmény kialakulásának jogi és politikai történetét részletesen bemutatni, így itt csak a 2014 nyaráig érvényben lévő, de a közvita és az Alkotmánybíróság vonatkozó döntése⁷ nyomán immár

nagyrészt átírt törvény magyar és angol nyelvű elérhetőségeit teszem közzé⁸, ezt követően rátérek az intézmény vitatott szerepköreire. (A 2010-es direkt választások⁹ már az új – a jelenleg is zajló diskurzus során görcső alá venni kívánt törvény alapján kerültek lebonyolításra.)

(A többségi társadalomnak a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos kifogásai) Az alkotmánybíróságokat manapság egyrészt mindenekfelett álló, megkérdőjelezhetetlen autoritásként kezelik, másrészt viszont a poszt-szocialista országoknak a hatalom formális megosztására létrehozott intézményeinek függetlenségét is szokásba jött kétségbe vonni. Ez a kétség a leginkább szembetűnő módon Szerbiában jelentkezik. Minden ember által létrehozott intézmény, így a politika és a jogrendszer adott orgánuma is, konkrét társadalomtörténeti összefüggésben alakul ki, s partikuláris viszonyok között működik. Egyik se lehet sokkal jobb eredmények „leadására” alkalmas, mint amilyen eredményekre az őt működtető közeg (intézmények) és az azokat alkotó egyének (választók) képesek.

Az alkotmánybíróság eredeti funkciója szerint a joguralom és azon belül a demokrácia őre. Ilyetén csak olyasmi felett tud örködni, amit a minősített többség (az alkotmányozó „népakarat”) kihoz magából. A minősített többséget ízlésünk és vérmérsékletünk szerint mis is minősíthetjük. Kétségbe vonhatjuk a minőségét. De attól még az – a szűken vett demokratikus kritériumok betartásával – legitim, s így a nekünk nem tetsző döntései is azok. Szokás megkérdőjelezni a szerbiai jogrendszer prominenseinek pártatlanságát. Bizonyára nem teljesen alaptalan az a bírálathoz, mely szerint a pártokhoz való kötődés meghatározó egy-egy poszt elnyerésénél. Ez azonban még nem teszi a rendszer egészét illegitimé. Ez a szelekciós gyakorlat 2000 óta folyamatosan jelen van, s így mindkét oldal pillanatnyi dominanciája mellett érvényesült. Olyanról is tudunk pl. a magyar politikai közelmúltból, hogy egy-egy korábban párthoz/ideológiához kötődő jogtudor alkotmánybíróvá való megválasztását követően az előéletéből levezett elvárásokkal ellentétes álláspontra helyezkedett. A szakmaiság nincs eleve vesztesre ítélve, s ezt Szerbia esetében sem lenne illendő eleve kétségbe vonni.

A jogbiztonság csak a megszületett/érvényben lévő szabályozást betartását, s az a mögött megbúvó jogelvek érvényesülését kérhető számon. Önállóan az AB sem cselekedhet. Így a Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma és a nemzeti tanácsok kapcsán mostanság napvilágra került AB-döntések is „bele voltak kódolva” a rendszerbe, a bevezetőben taglaltaknak megfelelően.

A kifogásolt részek fő mozgatója a *hatáskör* jogelméleti fogalmának leszűkített értelmezése köré rendeződnek. (Ennek jogelméleti vonatkozásait Várady tanár úr a budapesti előadásában részletesen elvégezte, itt – nem lévén jogász – ebbe nem szeretnék részletesen belemenni, annyi elég, hogy a felülről lefelé érvényesülő szuverenitás koncepciója látszik benne érvényesülni, ami az ország tervezett EU-csatlakozása okán is tarthatatlan, összeegyeztethetetlen az Unió szubszidiaritást hirdető, alapvető demokrácia-elvárásával: hogy a döntéseket az azok érvényesüléséhez legközelebbi szinten kell meghozni). Ilyetén maga az alkotmány az, ami megújításra szorul, már ha Szerbia komolyan gondolja az EU-csatlakozást.

Az AB-döntés kontextusát a Nemzetpolitikai Kutatóintézet közleménye jól összefoglalja:

„A nemzeti tanácsi törvényről szóló alkotmánybíróági határozat alkotmányellenesnek ítélte pontjai a következők: 10. szakasz 6., 12. és 15. pontja, 12. szakasz 1. bekezdés 2. és 5. pontja, 12. szakasz 3. és 4. bekezdése, 15. szakasz 7. pontja, 19. szakasz 2. pontja, 20. szakasz 1. és 4. pontja, 23. szakasz, 24. szakasz, 25. szakasz 1. és 3. bekezdése, 26. szakasz 2. és 4. bekezdése,

27. szakasz 1. bekezdése. A felsorolt rendelkezések érintik a nemzeti tanácsok:

- intézményalapítási és az alapítói jogok átvételének jogköreit,
- eljárás-indítási jogát az Alkotmánybíróságnál és más szerveknél, amennyiben a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai sérülnek,
- véleménynyilvánítási jogát a kisebbségi nyelven is oktató oktatási intézmények igazgatóbizottságának megválasztásában,
- véleménynyilvánítási jogát a középiskolába iratkozó tanulók számának meghatározása során, továbbá a szakmai felkészítésben, átképzésben, továbbképzésben és szakosításban részesülő tanulók számának jóváhagyása során
- véleményezési és javaslattevési kompetenciáit a kisebbségi nyelveken is műsort sugárzó csatornák igazgató- és műsorbizottsági tagjainak megválasztásában,
- azt a jogot, miszerint a nemzeti tanács a Nemzetgyűléshez, Kormányhoz és más állami szervekhez javaslatot, kezdeményezést, véleményt nyújthat be a hatáskörébe tartozó kérdésekkel kapcsolatban, és azt az adott szerv köteles megtárgyalni,
- együttműködési jogát nemzetközi és regionális szervezetekkel, az anyaország állami szerveivel, valamint más államok nemzeti kisebbségeinek nemzeti tanácsaival vagy hasonló testületeivel.”

A szerbiai alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte a nemzeti tanács törvény több szakaszát.
<http://goo.gl/KNrnp7>

A nemzeti tanács-törvény kapcsán a megvalósult *közvita* eredményei egyelőre szintén nem hozzáférhetők. Maga az esemény 2013. november 25. és december 17. közötti időszakra tette lehetővé, hogy az érintettek, s az törvény kapcsán véleménynyel bírók álláspontjukat egy, a minisztérium által rendszeresített űrlap segítségével¹⁰ megosszák a minisztérium által létrehozott, a törvény módosítására javaslatokat kidolgozni hivatott bizottsággal. Az igazságügyi minisztérium ezen, amúgy dicséretes, tevékenysége sem tudott a jelentőségének megfelelő figyelmet kivívni magának a nyilvánosságban. A közvitára bocsátás idején került nyilvánosságra az AB egy másik döntése Vajdaság Autonóm Tartomány státútumával kapcsolatosan. A politika küzdelemben nagyobb jelentőségű téma rövid idő alatt kiszorította a napirendről a közvitát. Arról egyedül egy, a román kisebbség nemzeti ünnepére időzített, protokollízü eseményen kívül nem sok minden derül ki a minisztérium honlapjáról. A közvita, közérdeklődés hiányában, gyakorlatilag elmaradt. Az úgy megmaradt a szakértők – jogtudorok és/vagy bevont kisebbségi politikus – belső ügyének. A nép ez ügyben – bár lett volna rá elvi lehetőség – nem tudott megnyilatkozni. Nem történt meg, az sem, ami megtörténhetett volna.

A közvita kapcsán azonban – a bevont kisebbségi szakértők megnyilatkozásai alapján – össze lehet rakni a folyamat egészét. A mozaikdarabokból az rajzolódik ki, hogy már a nyáron folytak az egyeztetések. 2013. június 12-én Nikola Selaković igazságügyi miniszter felállított egy, a törvény módosítására javaslatot tenni hivatott, kb. 20 tagú különleges munkacsoportot. A munkacsoportot Gordana Stamenić államtitkár vezette. A törvény kapcsán javasolt szakértői változtatásokat, annak rendje és módja szerint, közzé is tették a közvita munkaanyagában. (Igaz csak szerb nyelven, ami egy, a kisebbségek helyzetét igen komoly mértékben meghatározó jogforrás jövőbeni alakulást illetően nem igazán elégséges megoldás.)

A törvény mintegy 140 szakaszából több mint hatvanat érint a javaslat. Amit nem érint, azok a nemzeti tanácsok hatáskörei. (Az AB-döntés előtt állapot, de annak érkezése „köztudott” volt.) A változások legnagyobb része a törvény szövegének pontosí-

tását, érthetőbbé tételét szolgálják. A tizenkilenc szerbiai nemzeti tanács megválasztása, megalakulása és munkája során számtalan tapasztalat halmozódott fel. Ezekből kiderült, hogy a törvényes rendelkezések egy része hiányos, nem ad választ bizonyos életszerű kérdésekre, és nehezen értelmezhető. Ezeket próbálná rendezni a szakértői anyag. A törvény javasolt módosításairól a Magyar Nemzeti Tanács is tájékoztat. Korhecz Tamás, a második MNT elnöke, maga is bevont szakértő, több megnyilatkozásában is érinti a bizottság munkáját (de magát a dokumentumot az MNT se tette magyarul közzé)¹¹. Ezekből az derül ki, hogy a munka főleg pontosító jellegű volt, a magyar közösség szempontjából nem érint lényegi elemeket. (A hatáskör revíziója az AB hatásköre maradt.)

Ami eleddig leszűrhető a közvita menetéből, az annyi, hogy ez a jogintézmény is illeszkedni látszik a formailag szükséges, de lényegileg semmit nem befolyásoló demokratikus kellékek sorába. Az érintettek tömeges bevonásáról, a tartalom média béli részletes kitérőgálásáról nem igazán lehet beszélni.¹²

Tartok tőle, hogy az események időzítése csak arra szolgált, hogy a szerb sajtóban képményen hangzó állásfoglalások megpuhítsák a többségi nemzet erre érzékeny tagjainak lelkét az előrehozott választások előtt. A végleges eredmények kevésbé fontosak a többségi társadalom szempontjából. A választások után akár vissza is lehet vonulni a túl radikális revíziótól. Erre többek között az is alkalmat ad, hogy a kisebbségekről szóló törvény kimondja, hogy a kisebbségek szerzett jogai nem csorbíthatóak későbbi rendelkezések által. (Ebben a tekintetben Várady tanár úr is bizakodónak mutatkozott az előadásában.)

(*A vajdasági magyar „politikum” kifogásai*) Amíg a többségi társadalom „soknak” (az államiságot megkérdőjelező, a főhatalmat kikezdő, a szuverenitást viszonylagossá silányító) intézményi keretként éli meg a nemzeti tanácsok-törvény kínálta intézményes lehetőségeket, addig a kisebbségek – nem meglepő módon – keveslik azt. A vajdasági magyarságnak a Vajdasági Magyar Szövetség által képviselt részétől jobbra elhelyezkedő, kis pártokra oszlott jobbszárnya minden lehetőséget megragad, hogy – túl az MNT testületének bő 3/4-ét alkotó VMSZ politizálási módszereinek a bírálata – a nemzeti tanácsok kapcsán létrejött keret iránti elégedetlenségnek is hangot adjon. A domináns párttól ideológiailag balra elhelyezkedő, részben többségi illetve regionális pártok színeiben politizáló, részben független értelmiségiként magát megjelenítő véleményformáló közeg ezzel szemben inkább az intézmény „diktatórikus” működtetését tematizálja a megnyilatkozásai során.

A magyarságon belüli vita intézményi dimenziója a korábbi autonómia-koncepciókra mutat vissza. Az érvek a 2008-as választások előtti (még a ma érvényes törvény magalkotását megelőzően létrejött) kompromisszumos autonómia-dokumentumnak a perszonális autonómián túlra mutató fejezetire hivatkoznak. Ezek a felvetések már a többségi intézmény-kritikáknak a kormány által történő politikai napirendre kerülése előtt is jelen voltak (vö.: *Négypárti állásfoglalás*, 2011). Központi elemük, hogy a VMSZ és a szerb többségi hatalom (ekkor ez még a Demokrata Párt [DP] által vezetett, 2008 és 2012 között kormányon lévő koalíciót jelölte) alkalmi háttér-kompromisszumai nyomán a VMSZ nem állt ki – nem harcolt eléggé – a „történelmi” magyar pártok által közösen kitűzött, de még meg nem valósult autonómia-elemekért (azokon belül is a területi autonómiáért). Ennek az érvelésnek az igazságtartalmát nehéz elvitatni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az adott politikai helyzetben a VMSZ-nek nem volt rövidtávú érdeke a kérdéskör napirenden tartása. Lévéen az „szerb” hatáskörbe tartozó – a politikai intézmények

ki és átalakítása minimum parlamenti, többséget igényel, de minősített esetben a kétharmados támogatás is szükséges az elfogadásához¹³ –, a kisebbségi igény pusztá bejelentéstől létre nem jövő megoldási opció. Azt azonban nem állítom, hogy a párt jól sáfárkodott a kínálgató lehetőségekkel.

Ez a „kettős szintéren zajló játszma” VMSZ és DP között egy sajátos, vesztes-vesztes kimenetelű eredményre vezetett: A VMSZ ugyan megtartotta a magyar kisebbség belüli dominanciáját, de a köztársasági, s a számára ennél is fontosabb tartományi szintéren meginogtak a pozíciói. Eközben a DP aránylag sikeresen erodálta – hódította el – a magyar szavazók VMSZ-től balra található részét, ám – a jelenleg vizsgált viszonylathoz képest külső körülmények miatt – kiszorult a köztársasági hatalomból, s a tartományi pozíciói is – egy a nemzeti tanácsokat vizsgáló AB-processzussal párhuzamos, de a döntést tekintetében azt megelőző folyamat következtében – erősen megkérdőjeleződtek, hogy a hatalom elvesztését követő belső polarizációról most ne is beszéljünk.¹⁴

A magyar nyilvánosság másik végletét, a „szakértők” és értelmiségiek intézményt célzó kritikája jeleníti meg. A magyar kisebbség baloldalhoz kötődő ágensei közül itt most nem foglalkozom részletesebben a „kasszák népével”, azokkal a többségi pártokhoz csapódó szakértelmiségekkel, akik a nagy társadalmi ellátó rendszerek magyar tagjaiként vonódtak be a politikába. A médiában az ő hangjuk amúgy is jóval halkabb, ha megjelennek egyáltalán. Sokkal érdekesebb jelenség a pártot nem formáló baloldali értelmiség nyomásgyakorlási kísérlete.

A „szakértők és egyéb független autoritások” a társadalom meggyőzése, és saját a politikai intézmények kiépültsége következtében egyre kevésbé érvényesülő befolyásának megmentése céljából amolyan társadalmi mozgalmat szerveztek, amely *Napló kör* néven¹⁵ a 2012-es választásokra aktivizálódott igazán. A mozgalmi jelleg önmagában dicséretes. (Komoly hiánypótló szerepe is lehetne a vajdasági magyar politika kultúrában.) A benne egymásra talált aktorok azonban a vajdasági magyar nyilvánosság hagyományos szimptomáitól szenvednek: önmaguk sem képesek megfelelni a kritika alá vont cselekvők iránt támasztott elvárásoknak. Ráadásul a 2012-es választási kampány során sikeresen kompromittálta őket a közben megbukott kormánykoalíció vezető formációjához kötődő egyik szerbiai médiavállalkozás: a kampány idejére hétvégi anyanyelvi mellékletet biztosított számukra az amúgy szerb nyelvű, több regionális verzióban megjelenő *Blic* napilap. A politika bulvárlapba való betagozódása, majd a bukott választási ütközetet követő megszűnése az *Édes Otthon* néven egzisztáló, utólag immár bizonyosan kampánymellékletnek nem oszlatta el a kisebbségi közösség szemében a magukat függetlenként aposztrofáló véleményvezérek pártatlanságával kapcsolatos előzetes kételyeket: a vélemények sokszínűségének a bemutatása – nem kicsit – féloldalasra sikeredett. Ennek két értelmezése lehet: szakértőink számára a középtől csak balra létezik érzékelhető értelmes érvelés. Vagy nem sikerült az ellenfeleken korábban az alternatív fórumok rendszeresen számon kért pluralizmus gyakorlatba történő átültetése. Tájékoztatni tájékoztattak ugyan a többi szereplő kampánytevékenységéről is, de azokat értelmezni csak a saját nézőpontjukból tudták / voltak hajlandók.

Ez azonban túlmutat az önjelölt független szakértők kritikai potenciálján: az egész vajdaság magyar közösség politikai kultúráját alapjaiban meghatározó jelenség. A leginkább az ad okot az aggodalomra, hogy – kisebb részben a politikai kihívók, s nagyobb részben az apolitikus bírálók – sem tudnak felmutatni az uralkodó eljárásokat kiváltani képes alternatívákat – a tettek mezején! A nagy értelmiségi összeboru-

lások és az időről időre meghirdetett, ám hamvukba holt pártközi együttműködések eleddig mindig ugyanazokon az anomáliákon futottak zátonyra. Azt sem tudták „kiküszöbölni”, ami miatt létrejöttek. (A jelszavak szintjén, s a teljesség igénye nélkül: a hitelesség hiánya, az együttműködésre való képtelenség, a stratégia cselekvés [: a partner rövid távú érdekek miatti kijátszása], amit amúgy az alkalmi „diktátor” terhére szokás felróni).

A demokratikus választások fő szabálya – függetlenül attól, hogy azok a politikai aréna normál, vagy kisebbség-specifikus színterein játszódnak –, hogy a legtöbb szavazatot kapott elképzelés, illetve az azt megjelenítő szervezet dominálja az adott (általában négy, bár a szerbiai normál aréna „szokásrendje szerint” inkább két évben) a döntések meghozatalát. Aki nem indul, az ezt igazán nem lehet képes befolyásolni. A politikán kívüli érdekeket is meg lehet jeleníteni, de ahhoz, hogy azok érdemben beépülhessenek a megvalósítható döntési alternatívák közzé, más – az eddigi „hagyományainktól” alapjaiban eltérő módon – kellene artikulálódniuk. Ahhoz meg a maitól nagyon eltérő politikai kultúrára lenne szükség.

(Az intézményben megbúvó lehetőségekről) A nemzeti tanácsok a törvényi szabályozást megelőzően (az első MNT működésének idején), s a jelenleg még érvényes törvényi keretei között (a második MNT idején) túlnyomórészt ún. szakpolitikai feladatokat láttak el. Nem akarok most belebocsátkozni a szakpolitikák megvalósítása kapcsán a vajdasági magyar médiában nyilvánosságot kapott elképzelések hiányosságainak a kitárgyalásába. A szakpolitika/közpolitika külön szakma (l. Gajdushek–Hajnal 2010, 30–58). Ráadásul relatíve jól számon is lehet(ne) kérni az eredményeit, de maga a megvalósítás folyamata is kidolgozott nemzetközi standardok mellett ellenőrizhető¹⁶. Ennek igényét kevésbé látom körvonalazódni a mi kis diskurzusterünkben. Annál inkább a célok jogosságának/megfelelőségének az elvitatását. Ez azonban nem politikatudományi feladat.

Ez maga a politika. A *politics*, a pártok/elképzelések versenyének a része, aminek a „megalapozottságát” csak választásokon lehet, a megszerzett szavazatok tükrében megítélni. Ami ezen túlmutathatna, az a média, mint médium és a közpolitika (a nemzeti tanácsok) egy komplexebb együttműködése:

Abból kellene kiindulnunk, hogy *milyennek is illenők lennie egy közösség médiájának?* Illetve, hogy mi a média szerepe a közvélemény és közpolitika alakításában? A médiát divat ma x-edik hatalmi ágként feltüntetni. (Az x a szerint nyeri el értékét, hogy egy-egy adott társadalom miként tagolódik professzionális részrendszerekre: elnöki vagy parlamenti rendszer, van-e alkotmánybírósága stb.) Ez a megközelítés nem jár túl messze a valóságtól. Ám az a felfogás, amely a médiát a politika önelvű és önálló ellensúlyaként fogja fel, több mint naiv. Illuzórikus. A média és a politika kapcsolata, s ilyenén a sajtószabadság kérdése napjainkban is kulcsfontosságú, ám korántsem azokon az alapokon áll, amilyenekre a honi médiaviszonyokat bírálók állítani szokták. A média nem a politika ellenpólusa és nem is annak elvtelen kiszolgálója (bár ezt, ha az általuk favorizált oldal van éppen hatalmon, sokan nem veszik igazán zokon, miközben fordított esetben ugyanők a lehangosabb tiltakozók). Sok mindent el lehet mondani a vajdasági magyar közállapotokról. Azon belül a sajtó helyzetéről is. (Nálunk sokkal nagyobb súllyal esik latban a nyomtatott sajtó, mint amennyivel az a „nagyvilágban” manapság hatással van a köz állapotainak alakítására.) Ám, hogy nem lenne több arcú (plurális), sok tekintetben szabad, és a körülményekhez képest független azt kijelenteni, s nem csituló hévvel, meggyőződéssel képviselni

sokkal inkább ízlés, semmint tényítélet kérdése. Véleményem szerint sokkal nagyobb *lehetőségünk van a kisebbségi helyzet releváns elemeinek kitárgyalásával foglalkozó nyilvánosság működtetésére*, semmint azt a médiáról szóló megnyilatkozások sugallják. És amennyire mi magunk is tesszük. Azt azonban magam sem vitatom, hogy más a szereplehetősége egy, a médiából és egy, a médiáért élő „közgondolkodónak”. Ám ezt a két, markánsan elkülönülő pozíciót nem csak az ellentábor tekintetében lenne illő szem előtt tartani vitáink folytatása során...

Nem szabadna megfélekezni arról, hogy a nemzeti tanácsok intézménye Szerbiában azért jött létre, hogy a többségi elvű döntéshozatal strukturális hiányosságait – a kultúra, az oktatás, a média- és a nyelvhasználat terén – enyhítse. *A politika a mindenkire kötelező döntések meghozatala. Se több, se kevesebb.* Innovatív akkor lesz, ha a többségi elv – számunkra egyértelmű és naponta megtapasztalt – strukturális ellentmondásain felül próbál emelkedni. Ennek azonban az az egyik előfeltétele, hogy nem próbál meg erőszakosan lenyomni döntéseket az érintettek torkán. Egy másik, hogy az éppen „ellenzékben” lévő álláspontok képviselői is érvényesnek tekintik a meghozott döntéseket. Ezeket nem lesz könnyű elérni. Amiben biztos vagyok: egy szabad, független és aktív részvételre sarkalló média közreműködése nélkül garantáltan nem fog sikerülni.

HIVATKOZÁSOK

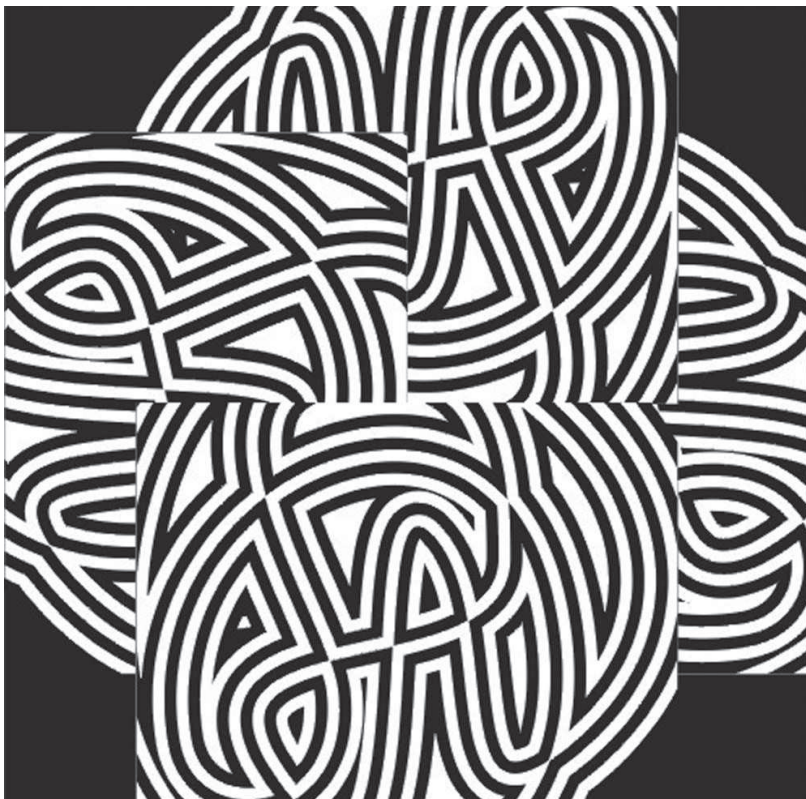
- Gajduscek György – Hajnal György (2010): *Közpolitika – A gyakorlat elmélete, az elmélet gyakorlata.* HVG–Orac, Budapest, 410.
- Győri Szabó Róbert (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus.* Osiris, Budapest, 586.
- Mátyus Ákos (2011): *Vajdasági magyar pártok 1990 után.* = Közép-európai Közlemények 2011/3–4., No 14–15, 231–239.
- Négypárti állásfoglalás: Módosítani a nemzeti tanácsokról szóló törvényt = *Magyar Szó*, 2011. november 21. <http://goo.gl/90VPcN>
- Pap Tibor (2010): *Regionalizáció/-izmus és/vagy kisebbségi intézményrendszer a területi és a társadalmi egyenlőségekből fakadó kihívások kezelésére.* = VIKE (Annual volume 2010) 82–88.
- Pap Tibor (2011a): *Forma és tartalom kölcsönhatásai – Vita a Vajdaság autonómiájáról* = Közép-európai Közlemények 2011/3–4., No 14–15, 131–144.
- Pap Tibor – Sarnyai Csaba Máté (2011): *Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok?* = Közép-európai Közlemények 2011/3–4., No 14–15, 240–251.
- Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor (2010): *The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium* = Geografica Timisiensis, vol. XIX., No: 1/21010. 77–87.
- Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor (2011): *Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina* = Tonk Márton (ed.): *Minority politics within the Europe of regions*, Scientia, Cluj, 251–276.
- Soós Edit (2011): *A Vajdaság útja az európai integrációba a Vajdaság AT státútumának tükrében.* = Közép-európai Közlemények 2011/3–4., No 14–15, 145–155.
- Pap Tibor (2013): *A kisebbségpolitika helye a politikatudományban.* In Bakó Béla (szerk.): *ÚJ PARADIGMÁK II. – Kultúra és kritika a humántudományokban.* Szombathely–Sopron, 151–158.
- Marko, Joseph (1994): *Autonomie und Integration.* Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich. Böhlau, Bëcs – Köln – Grác, 550.
- Marko, Joseph (ed.) (1999): *Gordischer Knoten Kosovo/a: Durchshlagen oder entwirren? Völkerechtliche, rechtsvergleichende und politikwissenschaftliche Analysen und Perspektive zum jüngsten Balkankonflikt.* Nomos, Berlin, 281 p.
- Marko, Joseph – Burkert-Dottolo, Günther R. (eds) (2000): *Multikulturelle Gesellschaft und Demokratie.* Nomos, Berlin, 95 p.
- Lantschner, Emma – Marko, Joseph – Petricusic, Antonija (eds.) (2008): *European Integration and its Effects on Minority Protection in South Eastern Europe.* Nomos, Berlin, 382 p.

- Lantschner, Emma – Constantin, Sergiu – Marko, Joseph (eds.) (2011): Practice of minority protection in Central Europe. Nomos, Berlin, 289 p.
- Pap Tibor – Sarnyai Csaba Máté (2012): A vajdasági magyar pártok és az autonómia kérdésköre a rendszerváltás utáni Szerbiában. In: De imisprudencia et ime publico (DIEP) 6, 3, pp. 99–117.

JEGYZETEK

- * A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 1 A háromszög az angolszász nyelvterületen külön szakszavakkal jelölt részterületekben csúcsosodik ki: *polity* (a politikai intézményekkel foglalkozó politológia), *politics* (a politikai küzdelemmel, a pártpolitikával foglalkozó politológia) és (*public*) *policy* (a köz-/szakpolitikai folyamatokkal foglalkozó politológia). A kontinentális nyelvekben ezekre nincs elkülönült, egyszavas, a részterület jellegét annak teljességében megragadni képes megnevezés, ezért a szakma az angol háromszögelési pontokat használja (vö.: Gajduscheck–Hajnal 2010, 17–19).
 - 2 Ez annak tükrében válik igazán szimptomatikusnak, ha arra gondolunk, hogy a politikai és a közgondolkodás mekkora terjedelmet szentel a demokratikus intézmények vizsgálatának, nem ritkán – s ez a poszt-szocialista térségben mutatkozik csak meg „igazán” – a számonkérésének.
 - 3 A kisebbségi témákat feldolgozó munkák – így pl. Györi Szabó Róbert könyve *Kisebbség, autonómia, regionalizmus* – leíró jellegűek, kisebbségelméleti kérdéseket csak ritkán érintenek (vö.: Györi Szabó 2006).
 - 4 A sorozat köteteiből néhány, a Nyugat-Balkán kisebbségi problémáit foglalkoztató kötet megtalálható a tanulmány végén, az irodalomjegyzékben.
 - 5 Várady Tibor 2014. február 13-án tartott előadást a Budapesten, a Magyar Külügyi Intézet *Kávés és külpolitika* rendezvénysorozatának keretében „Nemzeti tanácsok Szerbiában, egy alkotmánybírói ítéletsorozat tükrében” címmel. Ott mutatta be a családi archívumukban fellelhető, az első magyar nemzeti tanács megalakulását célzó kezdeményezésről tanúskodó, 1918-as dokumentumot.
 - 6 L.: Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2009. sz.
 - 7 L.: <http://goo.gl/djM1zL>
 - 8 <http://goo.gl/TgK7Ax>
<http://goo.gl/HHv1dj>
<http://goo.gl/7ZpBHO>
 - 9 A törvény alapján, a névjegyzéket felállító kisebbségi közösségek direkt módon választhatták meg nemzeti tanácsaikat. Azok a kisebbségek, amelyeknek a tagjai nem iratkoztak fel a kellő arányban, az továbbra is elektori úton választhatott magának nemzeti tanácsot: „A nemzeti tanács megválasztása közvetlenül, vagy elektori gyűlés útján történik. A nemzeti kisebbségek önállóan döntenek arról, hogy a két módszer közül melyiket részesítik előnyben. A nemzeti tanácsot közvetlenül választják, ha a választás kiírásának napjáig a nemzeti kisebbség választói külön névjegyzékbe a nemzeti kisebbséghez tartozók legutóbbi népszámlálás szerinti 20%-kal csökkentett létszámának több, mint az 50%-át felvették.” (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. IV. rész, 29. szakasz).
 - 10 L.: <http://goo.gl/3mT9eJ>
 - 11 Azt MNT elnökének vonatkozó értelmezései (nyilatkozatok, kommentárok) megtalálhatók az MNT honlapján: <http://www.mnt.org.rs/7-Altalanos-hirek/880-Erintetlenek-a-hataskorok>, illetve az MNT-nek Vajdaság Ma portálon és a Magyar Szó hétvégi számában párhuzamosan elérhető heti rovatában: <http://www.vajma.info/hetirovat/naprolnapra>.
 - 12 Tudni lehet a sajtóból egy, Goran Bašić, időközben lemondott ombudsman-helyettes által készített anyagról, amely a nemzeti tanácsok működését vizsgálta. Az anyag maga a hivatal honlapján nem volt hozzáférhető. Az azt kikérő mailre a szervezet az elmúlt két hónap során nem válaszolt. Novemberben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU) is szervezett konferenciát a nemzeti tanácsok kapcsán, de ennek anyaga sem lelhető egyelőre fel a SANU honlapján.
 - 13 És akkor még nem is tértünk ki a bevezetőben tárgyalt tranzíció kapcsán kialakult szerbiai szocializációs deficitre a külsőleg kikényszerített intézmények társadalmi elfogadottságát illetően, még ha ez a külső igény, itt formálisan belső (a Szerb Köztársaság polgárai által megfogalma-

- zott politikai program releváns eleme), ám nem része a szűkebb, korábbi írásaimban *elsődleges többségként* definiált társadalomrész normatívan elfogadhatónak vélt intézménykoncepciójának (vö.: Pap 2010).
- 14 Ennek a természetéről az MNT választások kapcsán már írtunk egy hosszabb elemzést (l. Pap–Sarnyai 2011), s a politika hagyományos (nem kisebbség-specifikus) arénáiban zajló többség–kisebbség pártviszonyokról is elkészült már egy tanulmány, amely a Délvidékkutató januári konferenciáján került előadásra.
- 15 A tevékenységük a www.naplo.org weblapon is követhető.
- 16 A „jó állam”, a nemzeti tanácsok „hatáskörére” alkalmazva, a jó szakpolitika releváns tudományos és nem kevésbé releváns közéleti téma. Megvitatásához humán erőforrás (képzett – és nem önjelölt – szakértők) és intézményi lehetőség: médiafelült a közéleti és a szakmai megnyilatkozások minden érintett és érdeklődő számára, valamint a politics-dimenziótól időlegesen – egy-egy disputa idejére – elvonatkoztatni tudó vitakultúra.

Antall József egykor elhangzott életinterjúja

Gondolatok Osskó Judit *Antall József – Kései memoár*

című könyvéhez

Antall József miniszterelnök halálának 20. évfordulójára jelent meg Osskó Judit *Kései memoár: Publikálatlan interjúk* című könyve, amelynek hanganyaga 1992 júniusa és 1993 májusa között készült kilenc – 2-3 órás – beszélgetés, amelyek közül hét riport még 1992-ben, az utolsó két rész 1993 májusában került felvételre. A memoár jellegű beszélgetések indító ötletét a szerzőriporter, Osskó Judit így indokolta: „Életében [Antall József] a közvélemény alig tudott valamit személyes sorsáról, a hajdani gyermekkori környezetről, a politikus édesapjáról és nagyapáról, és mindarról, ami meghatározta életét, pályáját, megszabta emberi tartását, hitét és hitelét. Az egyenkét két-háromórás beszélgetésekből egy kivételes személyiség, egy elhivatott, okos, művelt és toleráns ember és politikus képe rajzolódik ki. Az interjúk szövegén nem változtattam, nem szerkesztettem át, nem rövidítettem és nem egészítettem ki, mert úgy hiszem, az élőbeszéd helyenkénti kócosága is hozzátartozik ahhoz a jellegzetes antalli beszédstílushoz, előadásainak hangulatához, amire az olvasók emlékezhetnek. Arra a csapongó, a gondolatmenetből olykor kilépő, sajtós, asszociációs rendszerre, amely nagyon is jellemző szellemi magatartást fejez ki...”

Valóban az Antall József miniszterelnök életével, munkásságával foglalkozó szépszámu irodalom még az 1990-es évek legelején kezdődött, amikor a magyar politikai életben hirtelen megjelent, első szabadon választott országvezető politikus „rejtélyét” akarták többen – a gyakran pattanásig feszült politikai légkörben – megfejteni. Az innen-onnan felszedett „információk keveréke” inkább a szenzációt szolgálták, a lelkes bulvársajtó – Antall József szavaival élve – „kajtatta” az akkor 58 éves miniszterelnök előző, 1989/1990 előtti életútját, szakmai tevékenységét. Az emberi fantázia csapongó állításai és következtetései láttak napvilágot ekkor, amelyekben egy közös vonás volt: nem voltak igazak, gyakran egymásnak is ellentmondottak. 1991-ben jelent meg a Ki Antall József? címet viselő, minden újságárusnál kapható füzet (könyvnek is mondták), amelyben az újságíró az utca emberét szólaltatta meg. Elképesztő dolgokat hordtak össze és jelentettek meg, amelynek a célja a lejáratás és a nevetségessé tétel volt. Természetesen erre „hangoltak” a bulvársajtó vicclapjai, így a népszerű Hócipő című hetilap is, ahol még elképesztőbb eseményeket „közöltek” Antall József életéből.

Nagy történelmi fordulóról, kiemelkedő politikusokról valóban hiteles képet „rajzolni” csak történelmi távlatokból, bizonyos idő elteltével lehetséges, amikor már enyhülnek az adott történelmi kor körül kavargó indulatok, bizonyosságot kapnak az ellentéteket szító események okai vagy összetevői, az azokban meghatározó (vagy annak vélt) szereplők szándékai, elképzelései, tetteik „mozgatórugói”. Igazuk van azoknak is, akik csak bizonyos idő múltán kívánnak nagy eseményeket elemezni, hogy tisztázott folyamatok sokoldalú értékelése után hozhassanak időtálló ítéleteket. Mások úgy vélekednek, hogy az ítélkezéshez azonnal hozzá kell kezdeni, az élő tanúk megszólaltatásával segíteni a később megszülető megítélés sokszínűségét. Mindkét megközelítésnek igaza van. E folyamatban rendkívüli fontosságúak a meghatározó politikai szereplők visszaemlékezései, emlékiratai, napjainkban a velük készített úgynevezett „életinterjúk” is, amelyek nem csupán a leírt szándékokról, elképzelésekről, az eseményeket meghatározó összetevőkről

szólnak. Az előbb vázolt ellentétet nem oldotta fel a Modell és Valóság címet viselt háromkötetes munka (1993–1994), amelynek elvi szerkesztésében – 1993 nyarán – még a nagy beteg Antall József is „belefolyt”, hiszen a tudományos tevékenységét, a politikai beszédeit és parlamenti felszólalásait dokumentáló kéziratok és nyomtatott formában megjelent tanulmányai újbóli közléséhez személyes hozzájárulását kellett kérni. Ugyan nem szólt bele a szerkesztés elveibe, de több esetben maga tett javaslatot egy-egy kézirat kicserélésére, mert a tervezettnél jobbnak tartott egy másikat.

Sajnos, a könyvészeti „műfaj” megjelentetésére csak évfordulók adnak lehetőséget, amikor is a könyvkiadók által gyakran „dömping” alakul ki. Ez nem baj, sőt örvendetes esemény, noha azt a látszatot kelti, hogy visszaemlékezések csak „kerek évfordulókhoz” köthetők. Ez vonatkozik a rendszerváltoztatás miniszterelnökére, Antall Józsefre is, aki húsz esztendeje, 1993. december 12-én hunyt el, s aki a nemzet történelmének talán legfontosabb időszakában állt a magyar kormány élén. Életében és halála után „lehetett” kedvelni, egyetérteni vele, sőt indulatosan bírálni, de ma már a vele nem azonos elveket és politikai nézeteket vallók is elismerik karizmatikus politikáját, önfeláldozó tevékenységét és azt, hogy életében „agyonbírált” kormányzása teremtette meg az új állam tekintélyét Európában, akkor formálódott ki az az új Magyarország, amely újból integrálódott Európába. Személyét „izgalmassá” teszi, hogy élete utolsó néhány évében jutott meghatározó politikai és kormányzási feladathoz, előtte középiskolai tanárként, majd tudományos pályán tevékenykedett, mégis érett és felkészült politikusként robbant be a hazai politikai közéletbe és nemzetközi politikába.

Antall József halála után sem csillapodtak az indulatok: 1995-ben látott nyomdai napvilágot Révész Sándor Antall József távolról című könyve, mint az Antall-lal nem rokon-szenvezők nézeteinek összegzése, melyre a „válasz” a Mundus Könyvkiadó által 1996-ban megjelentetett Az ismeretlen Antall József című kötet volt. E könyvben iskolatársak, barátok, pályatársak, tudós kollégák és politikustársak emlékeztek Antall Józsefről, azok, akik már 1990 előtt is ismerték. Mindkét kötet – a másik oldalról – kapott „hideget és meleget”, pozitív véleményt és kemény bíráló szavakat. Ezután mintha a két tábor „kifújta volna” minden erejét, egyik könyvnek sem lett folytatása, elcsendesedtek az indulatok. A választások idején – jobb- vagy baloldali pártpolitikai kötődésektől függetlenül – gyakran hivatkoztak az antalli politikára, elismerően nyilatkoztak személyéről, igaz, a bíráló szavak sem hiányoztak. Helyenként, bár nem túl gyakran, s leginkább születésének vagy halálának évfordulója táján írások jelentek meg a sajtóban, főként az Antall Józseffel készített egykori interjúkból merítve, jelezve, hogy szükség lenne egy áttekintő feldolgozásra. Ezt kívánta betölteni Debreczeni József A miniszterelnök című, akkor valóban sikeres könyve, amely minden részletre kitért, teljes áttekintést kívánt adni az 1990–1993 közötti parlamenti és kormányzási munkáról. A könyv egyik hiányossága, hogy a szerző másodlagos forrásokból dolgozott, hiányoztak Antall József hiteles és személyes „megnyilvánulásai”, az emlékiratszerűség vagy az életinterjú ténye. 2001-ben jelent meg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum gondozásában – a Tudós tanárok, tanár tudósok sorozatában – egy Antall József tanári és tudományos munkásságát értékelő könyv, szerényebb megjelenési formában, amely értékes értékelést adott e területekről. (Szerzője ezen ismertető írója.)

2003 őszén, Antall József halálának tizedik évfordulójához közeledvén szinte egy időben három kitűnő könyv is megjelent. Az első az Éghajlat Könyvkiadó jóvoltából közreadott és Marinovich Endre (Antall József kabinetfőnöke) által írt 1315 nap, Antall József naplója című kötet, a másik Radics Péter munkáját dicsérő Antall József. Ország és miniszterelnök 1989–1990 (Interjú és korrajz), amelyet a Lexika Kiadó jelentetett meg

Székesfehérváron. A harmadik a Kairosz által kiadott, Tar Pálnak, Antall József gyerekkori barátjának, később személyes tanácsadójának tollából született visszaemlékezés (In memoriam Antall József). E három könyv kitűnő, bár műfajilag különbözik egymástól. Marinovich Endre naplószerűen beszéli el a miniszterelnök hétköznapijait, bepillantást enged a reggeltől éjszakáig dolgozó Antall József mindennapjaiba. Radics Péter (MTV tudósító és újságíró) könyve különös történettel rendelkezik: még a kerekasztal-tárgyalások idején került Antall József környezetébe, akkor megkezdett beszélgetéseik Antall József miniszterelnökségének első félévében folytatódtak, az előre elkészített és megbeszélte kérdéssorozatokra akár szóban, akár írásban részletes válaszokat kapott, Antall beszélt életéről, tanári és tudományos pályafutásáról, politikába lépése pillanatairól, az első szabad választásokról. Valóban izgalmas olvasmány Radics Péter könyve. Kár, hogy annak idején nem jelenhetett meg, mivel maga Antall József kérte a szerzőt a kiadástól való elállástól. Az az igazság, hogy maga Antall József – az élesedő politikai viták közepette – gondolkodóba esett, hogy a kötet megjelenése nem gerjeszti-e tovább az értelmetlen és a helyzetet rontó vitákat. Radics Péter az MTV washingtoni tudósítója lett, hazatérése után nem talált munkájának kiadót, végül saját költségén jelentette meg Székesfehérváron. Ettől függetlenül Radics Péter kiváló, s fontos könyvet írt.

Tar Pál könyvében Antall Józseffel való barátságát írja le gyermekkoruktól a miniszterelnök haláláig, sőt azután is, amikor szentszéki követként diplomáciai feladatot teljesített. A visszaemlékezés középpontjában Antall József áll, a diáktárs, a barát, a politikus, a miniszterelnök és legfőképpen az ember.

Néhány évvel később, 2006-ban látott napvilágot a Jeszenszky Géza – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd szerkesztette, a Mundus Könyvkiadó által kiadott A politikus Antall József című tanulmánykötet, amely politikus pályatársak visszaemlékezéseit gyűjtötte össze. Lényegében Az ismeretlen Antall József „kötetpárja”, szinte folytatása az 1996-ban megjelent munkának. Ezt a kötetet, valamint a Modell és Valóság kötetét később az Antall Alapítvány újból kiadta, mivel az előző kiadásokat a könyvkereskedelemben már nem lehetett elérni.

Antall József születésének 80. évfordulóján jött nyomdai napvilágra Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József címet viselő, a Magyar Orvostörténelmi Társaság, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár és a Magyar Tudománytörténelmi Intézet gondozta tanulmánykötet. A vaskos könyv Antall József még meg nem jelent kézíratait, tanulmányait, ma már elérhetetlen folyóiratokban megjelent írásait, válogatott levelezését, tervezeteit tartalmazza, bepillantást engedve 1990 előtti munkájába, tudományos tevékenységének területeire, mindazokba a dolgokba, ami akkor foglalkoztatta, de ez az időszak is egy teljes életművet tartalmaz. A kötetet Kapronczay Károly válogatta és rendezte sajtó alá, az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenhetett meg.

A most kijött Antall-kötet sok hiányt pótol: az eddig kiadott visszaemlékezések – függetlenül politikai indító okoktól – alig tudtak eredeti dokumentumokra, visszaemlékezésekre támaszkodni, ettől talán Radics Péter köteté kivétel, de az is csak 2003-ben jelent meg. Osskó Judit köteté húsz év „csuszással” került az olvasó és az Antall munkásságával foglalkozó kutatók kezébe. A könyv valóban a néhai miniszterelnök önvallomása, az utolsó beszélgetés alig fél évvel halála előtt lett hangszalagra rögzítve. Osskó Judit bevezetőjében részletesen elmondja a riportok történetét, azt is, hogy a szerkezeti felépítésben Antall József meghatározó szerepet játszott. A beszélgetések Antall József egész életútját követik nyomon, nagyobb rálátást adva az akkori közelmúlt politikai eseményeire, a rendszerváltoztatás bonyolult folyamatára, kompromisszumaira és a koalíciós kormány

működésére. Antall József a korábbi vele készített riportokban is kiemelten beszélt családjáról, azokról a meghatározó eseményekről és tényezőkről, amelyek befolyásolták életének alakulását. Itt is szólt ezekről, talán részletesebben édesapjáról, id. Antall Józsefről, a szociálpolitikusról, a második világháború után felállt első koalíciós kormány miniszteréről. Ez a „fejezet” olyan nagyszerű elemzést ad az 1945–1949 közötti évekről, politikai szereplőiről, amihez hasonlót ritkán olvashatunk.

Ezen ismertetésnek korlátai vannak, így lehetetlen minden riportot részletesen felvázolni, de különösen kiemelendők a rendszerváltoztatás előtti történeteket, a politikai csoportosulások és pártok megalakulását, átformálódásait érintő részek, külön figyelmet szentelve a későbbi koalíciós partnerekre, a pártok szervezőire és a személyekre. Itt elsősorban a „kisgazdákra” és az MDF-re koncentrált, de izgalmas történetek sorozata a kerekasztal-tárgyalások eseményei is. Kiemelkedő fejezetet alkot az a rész, amikor a külföldi államférfiakkal történt kapcsolatfelvételtől, velük folytatott tárgyalásokról esik szó. Az Antall Józseffel folytatott beszélgetések során elbeszélésre került több olyan esemény is, amit az akkori sajtó – akaratból vagy kellő információ hiányából – félremagyarázott.

Antall József kiváló szónok és elbeszélő volt, itt is megcsillantotta képességét. Erről így szól Osskó Judit: „Szeretném hinni, hogy ebből a beszélgetéscsokorból hitelesen megismerhető Antall József gondolkodásmódja, értékrendszere és kirajzolódnak egyéniségének azok a vonásai, amelyek hivatali ideje alatt rejtve maradtak a nyilvánosság előtt.” Az sem lebecsülendő feladat, amikor hanganyagból írott szöveget kell „varázsolni”, mivel a beszélt szöveg más hangulatú és sodrású, mint a papírra rögzített változat. Közismert, hogy Antall József mondatokba „szerkesztett” módon tudott beszélni, ami távol állt a diktálástól, erre a képességre születni kell. Ez érződik ki az Antall-interjúk írott szövegéből is: aki ismerte Antall Józsefet, ezt a beszédstílust „hallja” a könyvet olvasva.

Ezzel kapcsolatban kell ismét Osskó Juditot idézni: „Az interjúk szövegén nem változtattam: nem szerkesztettem át, nem rövidítettem és nem egészítettem ki, mert úgy hiszem, az élőbeszéd helyenkénti kócosága is hozzátartozik ahhoz a jellegzetes antalli beszédstílushoz, előadásainak hangulatához, amire az olvasók emlékezhetnek. Arra a csapongó, a gondolatmenetből olykor kilépő, sajátos asszociációs rendszerre, mely nagyon is jellemző szellemi magatartást fejez ki. Ez az interjúfolyam ugyanis dokumentum, melynek módosítását, átformálását az ő közreműködése nélkül nem volna illő végrehajtani.”

A szöveget Buzinkay Géza gondozta, és ő írta a jegyzeteket, ezekben tömör összegzést adva egyes, ma már feledésbe merült, akkor közismert eseményekről, személyekről stb.

(Osskó Judit: Antall József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Bp., Corvina, 2013, 286 p.)

A hajdani Szegedi Konzervgyár

Az 1930-as évek vége felé egyre nyomasztóbbá vált a munkanélküliség Szeged környékén, ezzel egy időben mind nagyobb mértékű lett a mezőgazdasági termények – elsősorban a zöldség és gyümölcs – piaci feleslege. A kereskedelem érdeklődése a nagyobb távolságra szállítható, tartósított élelmiszerek iránt mutatkozott meg. Ebben a helyzetben optimális megoldást jelentett a Szegedi Konzervgyár megalapítása 1940-ben. Az anyacég a Csepel-szigeten működő Weiss Manfréd Első Magyar Konzerv- és Ércárugyár volt, amelynek ekkor már Kecskeméten és Nagykőrösön is volt kirendeltsége. Ezek a mezőgazdasági feldolgozó üzemek már nem csupán a hazai igényeket elégítették ki, de külföldre is szállítottak.

A Szegedi Konzervgyár mintegy hetvenéves múltja nem egyértelmű sikertörténet, bővelkedett felívelő korszakokban és hullámvölgyekben egyaránt, de mindent összegezve a gyár az ország gazdasági életének jelentős színterévé vált. Az évek során a környező településeken kihelyezett telephelyeket létesítettek, részt vállaltak a szakmunkásképzésben, a termelés minőségét, mennyiségét illetően mindig a mezőgazdasági feldolgozó ipar üzemeinek élvonalába tartoztak.

A gyár számára negatív következményű változások 1990 után következtek be. A rendszerváltozásig ugyanis az ötévente megújított, Szovjetunióval kötött kereskedelmi egyezmény folyamatos piacot biztosított, ami ekkor egy csapásra megszűnt. 1990–92 között szinte valamennyi konzervgyár a csőd szélére jutott. A tőkehiányt és a megváltozott körülményekből eredő sorozatos problémákat kihasználva jelentek meg a nyugati befektetők, a privatizációs hullám a konzerviparon is végigsöpört. A következő néhány évben két súlyos problémával szembesültek a mezőgazdasági terményeket feldolgozó gyárak: a pénzügyi terhek növekedése (banki hitelek mértéke, bizonytalansága, eladósodás), a felesleges kapacitások megjelenése (a keleti piacok elvesztése, a hazai felvásárlás csökkenése). 1998-ra a magántulajdon együttes aránya meghaladta a 90%-ot, a tulajdonosok között a nyugati befektetők mellett a hazai kisbefektetők is tulajdoni hányadot szereztek. 2000 körül a nyugati piacokon konzervekből és egyéb feldolgozott mezőgazdasági terményből már túlkínálat volt érezhető, mindezt tetézte a hús- és gabonaválság. 2004-ben – Magyarország EU-s csatlakozásával – megszűnt a nyersanyagok állami támogatása, helyébe a földalapú támogatás lépett. Ez a rendelkezés évi 6 milliárd forint elvonást eredményezett a konzervipartól. Ez az összeg csak egyharmada a régebbi EU-tagállamoknak nyújtott támogatásnak, vagyis a magyar kivitel számára jelentős hátrányokat eredményezett. Mindez együttesen elmélyítette a magyar konzervipar válságát és a nagy múltú üzemek sorozatos megszüntetéséhez, bezárásához vezetett. Erre a sorsra jutott a Szegedi Konzervgyár is 2007-ben, sem a tulajdonosváltások, sem a banki hitelek nem tudták megmenteni.

Darázs Sándor – maga is több évtizeden át a gyár munkatársa volt – vaskos kötetben írta meg a gyár krónikáját, személyes emlékeire, hiteles archivális és nyomtatott dokumentumokra támaszkodva.

(Darázs Sándor: A Szegedi Konzervgyár története 1940–2007. Szeged, Bába Kiadó, 2013, 502 p., illusztrált)

Perry Link – Ian Johnson

Hongkong jövője: Interjú Albert Hóval

Hongkong, az egykori brit gyarmat 1997. július 1-jén került vissza Kína fennhatósága alá. Azóta minden év július 1-jén hongkongi polgárok vonulnak az utcákra demokráciát követelve. Az idei évforduló alkalmával megszervezett tüntetések viszont a korábbiaknál jóval nagyobb léptékűek voltak. A rendőrség szerint mintegy százezer, a szervezők becslése alapján viszont közel félmillió ember vett részt a demonstrációkban. A tiltakozások erőszakmentesen zajlottak; nem voltak összecsapások a tüntetők és a rendfenntartó erők között. A megmozdulás része volt az a július 2-án kora reggel tartott ülősztrájk is, amelyben mintegy ezer ember foglalta el Hongkong városközpontját a polgári engedetlenség eme klasszikus formájának gyakorlása során.

A demonstráción részt vevő tüntetők közül több mint ötszázat őrizetbe vettek közrend elleni szervezkedés és engedély nélküli gyülekezés okán. Köztük volt Albert Ho is, a hongkongi Törvényhozó Tanács tagja, 2006 és 2012 között a Hongkongi Demokrata Párt elnöke. Hót a Törvényhozó Tanács két másik tagjával és nyolc diákvezetővel együtt tartóztatták le, és kilenc órán át tartották fogva egy rendőrségi szakiskolában. Az alábbiakban egy szerkesztett változatát adjuk közre annak az interjúnak, amit a július 2-ai szabadon bocsátását követő napokban készítettünk vele az interneten keresztül a tiltakozásokról és Hongkong jövőjéről.

Perry Link: *Hongkongban komoly hagyománya van a tiltakozásoknak. 2003-ban több százezer ember tiltakozott a „23. törvénycikk” ellen, azaz a közrend védelméről szóló törvény bevezetése ellen, amely korlátozta volna a szólás- és*

sajtószabadságot Hongkongban. 2012-ben pedig nagyszabású tiltakozások voltak a kormányzat azon erőfeszítése ellen, hogy pekingpárti, „hazafias” oktatást vezessenek be az iskolákban. A tömeg azonban idén nyáron jóval határozottabbnak tűnt. Megváltozott valami?

Albert Ho: Igen, az idei július 1-jei tiltakozások különböztek a korábbiaktól. A korábbi tiltakozásokon azt követeltük, hogy *valamitől* (például a cenzúrától) szabadon élhessünk. A néhány nappal ezelőtti tiltakozáson viszont *valamiért* vonultunk az utcákra. Az emberek szabad választásokat szeretnének annak érdekében, hogy a saját ügyeinkről magunk dönthessünk. A június 4-i megemlékezéseket [az 1989-es Tienanmen téri vérengzés évfordulója] nagyrészt a kínai demokrácia ügyének szentelik. A július elseje viszont nekünk szól, és itt, Hongkongban kerül rá sor.

Kifejtene bővebben, hogy mit is jelent az, hogy „a saját ügyeikről maguk dönthessenek”? Pontosan mit akarnak a hongkongiak?

A legtöbb hongkongi (főleg a fiatalok) egyre elégedetlenebb a Peking által választott főkormányzók teljesítményével, különösen a mostaniéval, C. Y. Leungéval [egy Peking által támogatott választótestület által 2012-ben megválasztott jelölttel]. Az emberek úgy látják, hogy ezeknél a vezetőknél nem a hongkongiak érdekei állnak az első helyen, hogy számukra Peking és a nagyvállalatok érdekei a legfontosabbak. A szélesedő szakadék a gazdagok és szegények között, az ingatlanárak és a bérleti díjak emelkedése és nagyvállalatok megnövekedett uralma a helyi piacokon aggasztó jelenségek, a fiatalok pedig úgy érzik, hogy nincs valós esélyük a karrierre és a biztos megélhetésre. Némelyikük annyira frusztrálttá vált, hogy radikalizálódtak és minden lehetőséget megragadnak, hogy haragjukat a kormányon és a rendszeren töltsék ki. Talán nem tudják pon-

tosan, hogy mit akarnak, de tehetetlennek érzik magukat, és ez nem tetszik nekik. A kormányzó általános választását látják az egyedül járható útnak, az egyetlen esélynek arra, hogy polgárok-ként politikailag egyenlők legyenek.

Miért történik ez most?

A szenvedély abból az igényből ered, hogy Peking teljesítse ígéretét, és Hongkong fő-kormányzójának 2017-es megválasztására már általános választás alapján kerüljön sor. A hongkongiak immár több mint két évtizede törekednek a demokráciára, és a vágy most már olyan erős, hogy ha Peking megszegi az ígéretét és 2017-ben nem biztosítja a demokráciát, akkor Hongkong valószínűleg – a Törvényhozó Tanács jelenlegi elnökének (aki veterán politikus és mellesleg pekingpárti) kifejezésével élve – kormányozhatatlanná válik.

A szenvedély másik forrása a kontinentális Kína növekvő beavatkozása Hongkong belügyeibe. A Peking által a közelmúltban megjelentetett Hongkongról szóló Fehér Könyv széles körű aggodalmat, sőt ellenségességet keltett, mivel egyértelművé tette, hogy a pekingi vezetés érvényesíteni kívánja „szuverén előjogát”, és szigorúbb ellenőrzés alá akarja vonni a hongkongi helyi ügyeket. A bíraktól például elvárnák, hogy lojálisak legyenek Peking iránt.

A két dolog összefügg egymással. A hongkongi emberek úgy érzik, hogy csak egy demokratikusan megválasztott főkormányzó lehet elég tisztességes és bátor ahhoz, hogy határozottan kiálljon az alapvető jogok és érdekek védelmében annak az „egy ország, két rendszer” szisztémának a keretein belül, amire Peking ígéretet tett. Úgy érzik ez az egyetlen módja annak, hogy ellenálljanak az indokolatlan beavatkozásnak a kontinentális Kína részéről. A felvonulás a demokráciáért a tüntetők számára egyben felvonulás Peking azon törekvései ellen is, melyek célja Hongkong asszimilálása.

Mi áll Peking általános választásra vonatkozó ígéretének történeti háttérében, és mit is jelent ez valójában?

Az 1980-as években, amikor felkészültek arra, hogy Nagy-Britannia 1997-ben átadja

Hongkongot Kínának, London és Peking kötött egy megállapodást, amelyet hivatalosan 1990-ben fogadtak el Pekingben, mint a Hongkongi Különleges Közigazgatási Terület alaptörvényét. Ez a törvény kimondja (a 45. és az 58. cikkelyben), hogy a hongkongi politikai fejlődés végső célja az általános választás biztosítása, ami magában foglalja a város Törvényhozó Tanácsának részleges demokratizálását az 1997-et követő első tíz év során. Azt viszont már nem határozza meg, hogy milyen legyen a fejlődés üteme ezután az időpont után. Amikor elérkezett 2007, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága Pekingben kihirdetett egy másik menetrendet, ami előírta, hogy Hongkong fő-kormányzójának 2017-ben esedékes megválasztására, illetve a törvényhozás 2020-as megválasztására már az általános választás alapján kerüljön sor.

A vitás kérdés jelenleg az, hogy mit jelent az „általános választás”. Azt jelenti, hogy a szavazók választhatják ki a saját jelöltjeiket (ami az elfogadott nemzetközi szabvány a valódi demokráciákban)? Vagy csak azt, hogy választhatnak a Peking által előre válogatott jelöltek közül? A hongkongiak szerint az előbbit, míg Peking szerint – legalábbis eddig úgy tűnik – az utóbbit. Peking 2014 szeptemberéig köteles hivatalos álláspontot megfogalmazni ebben a kérdésben. Az itteni emberek figyelemmel kísérik majd a döntést.

A tüntetők elutasítják azt a pekingi előírást, hogy a hongkongi emberek legyenek „hazafiasak”. Miért? Milyen kapcsolatot szeretnének a kormányukkal és a nemzetükkel?

A fiatal tüntetők több okból is elutasítják a Peking által szorgalmazott „hazafiságot”. Először is úgy vélik, hogy az nem egy nemzet vagy ország, hanem egy meghatározott hatalmi elit érdekeit szolgáló autoriter rezsim iránti hűség. Sokak számára a Kína szó a Kínai Kommunista Párt szinonimájává vált, és nem kérnek egy ilyen Kína iránti hazafiságból. Nem érzik büszkének magukat, hogy Hongkong egy „feltörekvő Kína” része, mert az emberi jogok sorozatos megsértése miatt a világ szemében Kína nem igazán számít modern, civilizált országnak.

Sok fiatal inkább tekinti magát hongkonginak, mint kínainak, és emellett azt szeretnék, ha Hongkong, amennyire csak lehet, megmaradna a kontinentális Kínától különálló közigazgatási egységnek. Sokan közülük határozottan ellenezték a kormánynak a szárazföldi Kínával való társadalmi és gazdasági integrációt elősegítő törekvéseit. Haragot éreznek a szárazföldről Hongkongba bevándorlók iránt, akiket egy hosszú távú telepítési politika előrsének tekintenek, és neheztelnek a kínai elit gyermekeire is, akik idejönnek és elveszik előlük a helyeket a Hongkongi Egyetemen.

Mit gondol, miért aggasztja annyira Pekinget a hongkongi demokrácia kérdése?

Az aggodalom nyilvánvaló, és azt hiszem, két fő oka van. Először is, Peking aggódik amiatt, hogy elveszíti az ellenőrzést Hongkong fölött. Peking nem akarja megkockáztatni, hogy Hongkongnak olyan főkormányzója legyen, akiben nem bízik vagy akit esetleg befolyásol a külvilág. Márpedig egy általános választáson alapuló demokratikus választás talán épp egy ilyen főkormányzó megválasztásához vezetne. Ezért Peking ragaszkodik ahhoz, hogy a jelentkezőket előbb egy általuk ellenőrzött „jelölőbizottság” megsűrje.

A másik ok az aggodalomra Kína többi részéhez kapcsolódik. Hongkong csak egy aprócska része Kínának, de a pekingi vezetőket nyilvánvalóan nagyon nyugtalanítja, hogy a hongkongi modell esetleg „megfertőzi” az ország más részét is. Hajlandóak voltak eltérni, hogy Hongkong szabad gazdasági övezet legyen, de nem akarják, hogy szabad politikai zónának tekintsék, ami egy olyan demokratikus példával szolgál, ami máshol is követendő. Peking talán rájött arra, hogy Kína hamarosan választút elé kerül, és hogy a politikai reformot már nem lehet elkerülni. De azt akarják, hogy ha és amikor ez megtörténik, akkor a változás lassan és tüzetes ellenőrzés mellett menjen végbe. Nem akarják, hogy egy „fékevesztett” Hongkong álljon a változások élére. Hongkong forradalmi hullámot indíthat el Kínában.

A közelmúltban négy nagy hongkongi könyvvizsgáló cég a demokráciapárti tevékenységet ellenző újsághirdetéseket jelentetett meg.

A hongkongi üzleti szféra legjelentősebb képviselői egy ideje már Peking szövetségesei. Szorosabbá válik most ez a kapcsolat?

Peking politikai és gazdasági műveletei Hongkongban mindig is kölcsönösen erősítették egymást. Egy nagy „láthatatlan kéz” szolgálja a nagyvállalatok gazdasági érdekeit ugyanakkor, amikor arra törekszik, hogy megtervezze Hongkong politikai jövőjét. Cserébe sok vállalkozás támogatja Peking politikai céljait. Az üzleti tevékenységüket a szárazföldön folytató vállalatoknak óvatosnak kell lennünk, hogy ne sértsék meg a kínai vagy akár a hongkongi kormányt. Az elmúlt években a Pekinggel szimpatizáló hongkongi mágnások tulajdonába került a helyi médiavállalatok legnagyobb része – értve ezalatt mind a nyomtatott, mind az elektronikus médiát –, és öncenzúrát gyakoroltak annak érdekében, hogy megnyugtassák Pekinget. Vannak, akik még ennél is tovább mentek, láthatólag azért, hogy ellehetetlenítsék a még megmaradt demokráciapárti médiavállalkozások működését. A közelmúltban néhány nagyvállalat és bank úgy döntött (még hozzá szinte egyszerre), hogy visszavonják a hirdetéseiket az egyetlen jelentős demokráciapárti hírügynökségtől, az *Apple Daily*-től. Elég világos, hogy Peking az elmúlt hetekben gátlatlanul gyakorolt politikai és gazdasági nyomást a vállalkozásokra (a helyiekre és a külföldiekre egyaránt), hogy egységszrontot mutasson a demokrátiát és tiltakozásaik ellen. A négy nagy könyvvizsgáló cég kapitulációja, amire kérdésében utalt, csak része egy sokkal nagyobb egésznek.

Mit gondol, hogyan fog alakulni Peking és a tüntetők viszonya? Mennyire valószínű, hogy sor kerül arra a „Foglaljuk el a központot” (Occupy Central) nevű nagyszabású üldözstrájkra, amit Hongkong városközpontjába terveztek?

Augusztus végén a kínai kormánynak elő kell terjesztenie egy legalább vázlatos hivatalos állásfoglalást a hongkongi választások kérdésével kapcsolatban. Jelenleg úgy tűnik, hogy a döntés az lesz, hogy a választópolgárok általi jelöltállítás ellentétes az alaptörvénnyel, amiben csak „jelölőbizottságról” esik szó. Ha így alakul, akkor nagy valószínűséggel tiltako-

zásokra fog sor kerülni Hongkong utcáin. Ha azonban a határozat nem zár ki kategorikusan egy olyan reform-modellt, amely megfelel a nemzetközi elvárásoknak, akkor úgy gondolom, hogy el lehet kerülni egy Occupy Central jellegű akciót. Ebben az esetben a politikai nyomás-gyakorlás folytatódik egészen 2014 végéig, amikor a hongkongi hatóságok (értsd: a pekingi hatóságok) kötelesek bemutatni egy reformjavaslatot a hongkongi Törvényhozó Tanácsnak. Ha ez a javaslat elég demokratikus lesz ahhoz, hogy lehetővé tegye egy olyan jelölési rendszer működtetését, amely megfelel a nemzetközi normáknak, a hongkongi demokratikus pártok kérni fogják a jóváhagyását azáltal, hogy egy elektronikus népszavazás keretében a választópolgárok elé terjesztik. 2014 második feléve tehát döntő fontosságú lesz Hongkong politikai jövője szempontjából.

2014. július 16.

(*The New York Review of Books*)

Tim Hannigan¹

Indonézia nyugati szemmel

Elizabeth Pisani: Indonesia, Etc.: Exploring the Improbable Nation (W. W. Norton & Company, 2014, 416 oldal) című könyvének bemutatása

Indonézia földrajzilag és népességét tekintve is hatalmas ország. A számtalan kisebb-nagyobb szigetből álló délkelet-ázsiai állam legkeletibb pontját több mint 5000 km választja el a legnyugatibb csücskétől, és közel negyedmilliárd ember vallja hazájának. Mindennek ellenére a nemzetközi médiában eddig jóval kisebb figyelmet

kapott annál, amit a világ negyedik legnépesebb országaként megérdemelne. Az amerikai, európai, sőt még az ázsiai lapok olvasótáborának java része is úgy gondol Indonéziára, mint olyan helyre, ahol az időnkénti természeti katasztrófákon kívül nem sok érdekes dolog történik. Az országról szóló angol nyelvű könyveket vizsgálva azt látjuk, hogy Indonézia leginkább a tudósok és szakértők érdeklődésének célpontja. A legutóbbi szélesebb olvasóközönségnek szánt, Indonéziáról készült élménybeszámoló talán John Keay *Indonesia: From Sabang to Merauke (Indonézia: Sabangtól Meraukéig)* című, közel két évtizeddel ezelőtt megjelent könyve lehetett.

Az elmúlt néhány évben azonban már érezhetőek voltak a változás jelei. Virágzó középosztálya és lenyűgöző növekedési adatai miatt egyes elemzők kezdték feltörekvő gazdasági szuperhatalomnak tekinteni Indonéziát, India és Kína mellett a képzeletbeli dobogó harmadik helyére állítva az országot. Ha Indonézia a jövőben valóban Délkelet-Ázsia harmadik meghatározó hatalmává válik, akkor szinte azonnal olyan új könyvek garmadájának megjelenésére lehet számítani, amelyek megpróbálják bemutatni az országot és igyekeznek magyarázattal szolgálni a sikerére. Elizabeth Pisani és kiadója úgy tűnik megelőzték a mezőnyt az *Indonesia, Etc.: Exploring the Improbable Nation (Indonézia stb.: A valószínűtlen nemzet felfedezése)* című könyv megjelentetésével.

* * *

Első ránézésre az *Indonesia, Etc.* is csak egy a jól ismert típusú könyvek sorából: egy nyugati útikönyvíró elutazik egy messzi országba, ott tölt néhány hónapot és végül előáll egy „nemzetportré” stílusú élménybeszámolóval, itt-ott fűszerezve egy kis történelemmel, frappáns leírásokkal a fárasztó autóbuszutakról, s mindezt valószínűleg egy bizonyos mértékű leegyszerűsítéssel előadva. Pisani azonban sok múltbeli útikönyvíróval ellentétben a legmegfelelőbb ember az adott feladatra.

Elizabeth Pisani kapcsolata Indonéziával nagy múltra tekint vissza. Először még Suharto New Order (Új Rend) kormánya idején, a

¹ Tim Hannigan Indonéziára, illetve az indiai szubkontinensre szakosodott szakíró és újságíró. Legutóbbi könyve, a *Raffles and the British Invasion of Java* (Monsoon Books Pte. Ltd., 2013) a Jáva szigete elleni 1811-es brit támadásról és a sziget öt éves megszállásáról szól. A könyv 2013-ban elnyerte a nemrégiben alapított John Brooks-díjat.

Reuters újságírójaként élt az országban, majd az Új Rend-korszak utáni egészségügyi minisztériumnak dolgozott a HIV-vel foglalkozó epidemiológusként. Ez a szakmai múlt és a hosszú évek alatt összegyűlt tapasztalat lehetővé tette, hogy egy félelmetesen éleslátó és magával ragadó könyvet írjon Indonéziáról a szélesebb olvasóközönség számára.

Az utazás a délkelet-indonéziai Sumbánál kezdődik. Pisani útja észak felé kanyarog Malukun és Sulawesin át Szumátra és Kalimantan felé, majd végül megérkezik Jávára. Kicsivel több mint egy évig volt úton. Néha alig vitt magával útipoggyászt, máskor több bőrönddel utazott, és az is gyakran megesett, hogy anélkül szállt fel egy-egy kompra, hogy különösebben kitűzött úti célja lett volna.

Pisani folyékonyan beszél a bahasza indonézt (az indonéz államnyelvet), ez pedig olyan mélységet ad a falusi tanárokkal, halászokkal és minibusz-vezetőkkel való találkozásainak, ami elveszne, ha a beszélgetéseknek át kellene haladniuk az angol nyelv szűrőjén. Ezek a találkozások képezik a könyv alapját. Pisani általuk több szempontból vizsgálja a modern Indonéziát – a korrupciót, a környezetvédelmi kérdéseket, a szeparatizmust, a szegénységet és a többi problémát –, és ezekhez a témákhoz hozzá tudja adni annak az embernek a beható ismereteit, aki évekig dolgozott az indonéz kormánnyal és társadalommal, de aki ugyanakkor megőrzi a kívülálló objektivitását.

Esetenként az élménybeszámoló és a kritikai értékelés keveréke enyhe feszültséget teremt. Egy kényelmes foteljában üldögélő „szobaturista” úgy érezheti, hogy nem tudja követni a politikai helyzetről szóló hosszas eszmefuttatásokat, míg azok, akik komoly elemzéseket keresnek, meglehetősen furcsának találhatják, amikor ezek a sorok hirtelen átsapnak egy beszámolóba arról, hogyan ünnepelte az újévet egy csapat hátizsákos utazó a Banda-szigeteken. De a legtöbb esetben Pisani fürgé, újságíráson edződött prózája – és humorérzéke – lendületesen sodorja magával az olvasótábor mindkét oldalán elhelyezkedő olvasókat szigetről-szigetre. A piacokról, tájakról és hajókirándulásokról szóló leíró részek nagyon meggyőzőek, és a szerző tökéletesen ragadja meg a győtrelem és öröm

sajátos keverékét, ami egy ötnapos komputat jellemez Malukun át (csapnivaló karaoke-val, de csodálatos naplementékkel).

* * *

Pisani könyve hasznos figyelmeztető megjegyzésekkel árnyalja a közelmúlt néha talán kissé túlzó híreit az ország gazdasági felemelkedéséről. Felhívja a figyelmet a korrupció, illetve a hatékonyság hiányának új rétegeire, amiket a központi hatalom decentralizációja okozott, és kiemeli a krónikus infrastrukturális problémákat. Nem fogja vissza magát akkor sem, amikor az indonéz közoktatás siralmas teljesítményét bírálja. Olyan országról van szó, ahol szinte alig van analfabetizmus – ez még a paternalista „Új Rend”-rendszer egyik öröksége – az iskolákban pedig kisebb az átlagos osztálylétszám, mint az USA-ban. Ennek ellenére az indonéz tanulók rendre a számolási és olvasási készséget felmérő nemzetközi tesztek végén teljesítenek.

Szót ejt az ún. *gengsi*-jelenségről is. A kifejezés arra a tendenciára utal, hogy a születőben lévő középosztályhoz tartozó indonézek súlyos adósságokba verik magukat csak azért, hogy hivalkodó házakat építsenek és megvásárolják a legdivatosabb motorkerékpárokat. Ez, írja Pisani, „egy olyan szokás, amit saját elmondása szerint a legtöbb indonéz megvet, de mégis sokan és nagy lelkesedéssel vesznek részt benne”.

Egy olyan író figyelmét, aki kevésbé közelről ismeri Indonéziát, elkerülhetnék ezeket a problémák vagy tartózkodna attól, hogy foglalkozzon velük. De Pisani foglalkozik velük, méghozzá világosan és őszintén, és anélkül, hogy akár egy pillanatra is lekezelő lenne.

Miközben egyfelől mérsékli a gazdasági fel lendülésről szóló túlzó előrejelzéseket, Pisani cáfolja az állam végzetét hirdető proféciaikat is. Nem valószínű – érvel meggyőzően –, hogy Indonézia a jövőben szétesen, hiszen az országot összeköti a kollektívizmus, a mecenatúra és a migráció megannyi szála.

A legüdítőbb talán az, hogy milyen csekély hangsúlyt fektet a könyv az iszlám vallásra. Indonézia a világ legnépesebb muzulmán többségű országa, és néhány rémüldöző külföldi

cikkíró egyetlen baljós egésszé mosta össze a vallási előírások nyilvánosság előtti betartásának erősödését, az iszlamista pártok megjelenését és a nyugati célpontok ellen elkövetett elszórt öngyilkos merényleteket – jóllehet ezek különböző és egymástól független jelenségek –; kijelentve, hogy az ország megállíthatatlanul csúszik egy intoleráns teokrácia kialakulása felé. Pisani elutasítja ezt a vélekedést, egyebek között azzal érvelve, hogy a Jólét és Igazság Pártot (*Partai Keadilan Sejahtera*, PKS), az egyik leggyakrabban említett iszlamista pártot gyakorlatilag megfosztotta ideológiájától az indonéz politika természete:

„A Muzulmán Testvériség által inspirált PKS [...] teljesen indonézzé vált. Egykori idealista tagjai szorosan beilleszkedtek az ország mélyen tranzakcionális politikai rendszerének szövetébe. A paternalizmus hatékony módnak bizonyul a vallási szélsőségeség megszelídítésére.”

Pisani arra is rámutat, hogy az Iszlám Védelmezőinek Frontja (*Front Pembela Islam*, FPI), az iszlamista aktivisták eme időnként erőszakos csoportja valójában alig több egy, az iszlám hit lobogója alatt egyesült hagyományos indonéz utcai bandánál. Az iszlám Pisani könyvében leginkább csak az élet természetes velejárója – mint ahogy a legtöbb indonéz számára is az –, nem pedig feltörekvő politikai erő.

Tekintettel arra, hogy Pisani csak az utazása legvégén éri el Jávát – Indonézia szívét, az ország legnagyobb városainak és legtöbb lakójának otthont adó szigetet – a sziget sokáig egyfajta komor, láthatatlan jelenlét a könyvben; a hely, ahonnan minden politikai hatalom ered és ahonnan a televíziós szappanoperák áradnak. Ebben megvan a veszélye annak, hogy hitelt adjunk az egész országot uraló „jávai gyarmatosítás” leegyszerűsített fogalmának; de Pisani óvatos, és ellensúlyozza ezt a hatást, amint tényleg eléri útja végcélját.

* * *

Ha az indonéz gazdaság fejlődése folytatódik, és ha a figyelem, amit az ország ekkor kapni fog, kiváltja az országról szóló könyvek áradá-

tának megjelenését, akkor Pisani kiváló könyve biztosítja majd a magas viszonyítási alapot. A könyv emellett modellként szolgál a 21. század igényeinek megfelelő „nemzetportré” típusú útleírások számára is, amelyekben a Pisanihoz hasonló megfelelően képzett szerzők nem elcsépezt tévhitekkel és sekélyes általánosításokkal, hanem hiteles betekintéssel szolgálnak az olvasóknak.

(*The Asian Review of Books*)

Tom Glenn²

Tíz év, öt háború

Ron Capps: Seriously Not All Right: Five Wars in Ten Years (Schaffner Press, 2014, 278 oldal) című könyvének bemutatása

„Az első Koszovóban töltött évem alatt egyáltalán nem sírtam”, írja Ron Capps. A sírás csak később jött, a keze remegésével, a rémálmodokkal, az ok nélküli dühkitörésekkel és a pánikrohamokkal – azaz a poszt-traumatikus stressz sérülés (PTSI) összes klasszikus tünetével – együtt. Ron Capps több mint egy évtizeden át szolgált az Egyesült Államok Külügyminisztériuma Külügyi Szolgálatának tisztviselőjeként. Mivel emellett az amerikai hadsereg tartalékos tisztje is volt, 1995 és 2007 között felváltva üzte a két hivatást: időnként visszahívták aktív szolgálatra, a katonai küldetések teljesítése után pedig ismét diplomataként tevékenykedett. Ruandában, Koszovóban, Afganisztánban, Irakban és Dárfürban szolgálva katonaként és diplomata-

² Tom Glenn élete egy 13 éves időszakának javát azzal töltötte, hogy az USA és Vietnam között ingázott titkos hírszerzési feladatok végrehajtása céljából. Ellenséges tűz alatt, helikopterrel evakuálták Vietnamból Saigon elestekor. Shirley J. Brewer költőnővel együtt egy „Gyógyulás az írás révén” (Healing through Writing) elnevezésű kurzust vezet. 2012-ben adták ki *Friendly Casualties* című, a vietnami háborúról szóló novellagyűjteményét. A baltimore-i Apprentice House kiadó nemrégiben jelentette meg *No-Accounts: Dare Mighty Things* című új regényét.

ként is szembesült minden képzeletet felülmúló atrocitásokkal, és végül megtört az évek során felgyülemlett szörnyű emlékek súlya alatt.

A szudáni Dárfúrban a hiábavalóság és a szomorúság érzését elviselni képtelen Capps már arra készült, hogy a szájába veszi a pisztolya csövét és meghúzza a ravaszt. Egyszerre rátörtek a szörnyű emlékek – a 45 halott Račakban, a megerőszakolt apáca Buniában, a megcsonkított család Senik mellett. Zokogva és magában beszélve felkapta a pisztolyát, betárazta a fegyvert és vett egy mély lélegzetet, hogy megnyugodjon. Készen állt. Ekkor azonban megszólalt a telefonja. A felesége hívta, hogy megkérdezze tőle, hogy érzi magát? Ez a hívás mentette meg az életét.

Capps sem az olvasót, sem önmagát nem kíméli, amikor végigkísér bennünket a megfigyelőként és hírszerző tisztként teljesített szolgálata közben átélteken. Tanúi vagyunk, ahogy az emberiség elleni bűncselekményekkel, etnikai tisztogatásokkal és népiirtásokkal való ismételt találkozások elgyengítik. Amikor végre visszatér Washingtonba, nem tudja megállítani a keze remegését, sírásrohamoktól szenved, tömegben pánikba esik, és túl sokat iszik. Végül a házassága is felbomlik.

Másodszor is megnősül. A felesége arra kéri, hogy ne legyen öngyilkos. „Ígérd meg – kéri az asszony –, hogy segítséget kérsz, hogy eljössz hozzám, mielőtt a dolgok ilyen rosszra fordulnak.” Capps így válaszol: „Mielőtt a dolgok *megint* ilyen rosszra fordulnak...”

Végül kénytelen eltérni azt a megaláztatást, hogy másoktól kérjen segítséget. Oly sok más, a harc által megtört katonához hasonlóan Capps is gyávnak érzi magát, amiért nem eléggé erős ahhoz, hogy egyedül oldja meg a problémáját. De végül megérti, hogy megsebesült – nem a teste, hanem a lelke. Szembenéz az emlékeivel, és megkezdí a hosszú folyamatot, hogy elfogadja őket. Végigcsinálja a terápiát és megtanulja, hogy inkább a felírt gyógyszerektől függjön az alkohol helyett.

Az olvasó követi Capps harcát a Veteránügyi Hivatal (Veterans Administration) bürokráciájával és az időről-időre változó terapeutákkal, akik újra és újra elmondják vele a történetét. De

Capps kitart. Emlékezteti magát arra, hogy a harcosok hazafiak. Megtörték, de nem győzték le.

Közben Capps felfedezi ugyanazt az eszközt, amire magam is rátaláltam, amikor a háborús traumával küzdöttem: a beszédet és az írást. Azzal, hogy elmeséli, ami vele történt – mind nyilvános beszédben, mind írásban – rátalál a lelki békéhez vezető útra. Sír, amikor elmondja a történetét. Beiratkozik egy egyetemi kurzusra, hogy kreatív írást tanuljon. Munkái megjelennek irodalmi folyóiratokban, a *New York Times*-ban, a *Foreign Policy*-ben, a *Time Magazine*-ban és még sok más lapban. Hallhatjuk az NPR *All Things Considered* című műsorában, a BBC World Service-en és a Pacifica Radióban. Megalapítja a Veterans Writing Projectet, hogy a hozzá hasonló férfiak és nők is használhassák azokat az eszközöket, amelyek neki is segítettek. Írásaiból összeállít egy könyvet, melynek a *Seriously Not All Right: Five Wars in Ten Years* címet adja.

Capps a PTSD betűszót használja a poszt-traumatikus stressz szindróma rövidítéseként. Én jobban szeretem poszt-traumatikus stressz sérülés (PTSI) megfogalmazást, mert ez a szóhasználat hangsúlyozza, hogy nem egy belső funkció hibás működéséről, hanem kívülről okozott traumáról van szó. Capps „lelki sérülésként” írja le a traumát. Az egyik legjobb értekezésében bemutatja mind a trauma fogalmának objektív tudományos elemzését, mind azt a szubjektív fájdalmat, amit az elviselhetetlen élmény gyakorol a pszichére.

A Veterans Writing Project – írja Capps – két cél megvalósítására törekszik. Az első az, hogy megadják a veteránoknak azokat az eszközöket, amelyek segítségével az írás révén dolgozhatják fel azt, ami velük történt. A második az, hogy segítség a projekt résztvevőit abban, hogy *tanúságot tegyenek*. Ez küldetést ad a veteránoknak – hogy rögzítsék az utókor számára, ami velük történt – és, ami szerintem a legfontosabb, feloldja azt az elszigeteltséget, amit a PTSI gyakorol a benne szenvedőre.

A *Seriously Not All Right* nem tökéletes könyv. A Capps kiadója által elvégzett szerkesztői munka nem volt igazán aprólékos. Bár van egy szöszedet a könyv végén, be kell valla-

nom, hogy ennek ellenére nem tudtam nyomon követni az összes rövidítést, katonai egységet, milíciát, lázadó szervezetet, illetve a kormány és az ENSZ tényfeltáró misszióit.

Ezek azonban csak triviális kifogások. Az a fontos, hogy Capps könyve *tanúságot tesz*. Az olvasók túlnyomó többsége számára (azaz azoknak, akik még soha nem voltak háborúban) leltárt készít mindarról a szenvedésről, amin a harcosok és a megfigyelők jóval az átélt események után keresztülmennek. Azoknak az olvasóknak pedig, akik hozzám hasonlóan maguk is PTST-ben szenvednek, szabadulást kínál az elszigeteltségből. Ez megérteti velem, hogy testvérek egy olyan csapatához tartozom, akikre szívesen nézek nélkül büszke lehetek.

Capps sorait olvasva megértjük, hogy a szörnyű élmények „kitörölhetetlen nyomot hagynak a lelken.” Ezek az emlékek soha nem hagynak el bennünket. Életünk minden napján velünk élnek. A mi feladatunk az, hogy megtanuljuk visszaállítani az emberiségünket – nem ezek miatt az emlékek miatt, hanem ezek ellenére. Nekünk, bajtársaknak együtt kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a gyógyulást.

(Washington Independent Review of Books)

Tom Glenn

A vietnámi háború leghosszabb csatája

Gregg Jones: Last Stand at Khe Sanh: The U.S. Marines' Finest Hour in Vietnam (Da Capo Press, 2014, 344 oldal) című könyvének bemutatása

„Rendbe fog jönni...” Ezeket a szavakat mondogatták az orvosok és a szanitécek a Khe Sanh-i csatában megsebesült katonáknak – néhányuknak már csak azért, hogy haldoklás közben legalább kiméljék valamennyire őket.

A Quang Tri tartományban (Dél-Vietnam legészakibb tartományában) levő Khe Sanh-i tüzérési támogató bázis ostromát gyakran ne-

vezik a vietnámi háború leghosszabb csatájának. A harcok közel fél éven át, 1968 januárjától július elejéig tartottak. Az összecsapásban 6000 amerikai tengerészgyalogos nézett szembe (a becslések szerint) 20 000 észak-vietnámi katonával. Az amerikai erők tartották magukat, de a végén mégis az USA vonult vissza, feladva a bázist az észak-vietnámiaknak, akik azt állították (és ma is azt állítják), hogy ők nyerték meg a csatát. Amerikai oldalon 703 ember halt meg, köztük tengerészgyalogosok, a hadsereg katonái és dél-vietnámi katonák. Az elesett észak-vietnámi katonák számára vonatkozó becslések 10 és 15 ezer fő között változnak.

A *Last Stand Khe Sanh: The U.S. Marines' Finest Hour in Vietnam* című könyvben Gregg Jones azoknak a katonáknak a leplezetlen őszinteségével meséli el a harcok eseményeit, akik elmondták neki a történetüket. Kilencven olyan veteránnal készített interjút, aki harcolt Khe Sanh-nál, és felhasznált minden más rendelkezésre álló forrást – könyveket, jelentéseket, hivatalos feljegyzéseket és filmeket –, hogy egy rendkívüli beszámolóval álljon az olvasók elé, ami helyenként olyan részletes, hogy szinte már regénynek hat. A jegyzetapparátus és az irodalomjegyzék hossza összesen több mint negyven oldalra rúg, és a könyv nyolc részletes térképet is tartalmaz.

Csak hogy Jones újságíró (és mindössze nyolc éves volt akkor, amikor a csata zajlott): a saját szavai elkülönülnek azoknak az embereknek a szavaitól, akiket idéz, és az elejétől a végéig mentesek az érzelmektől. Elmondja azt, ami történt – nem többet és nem kevesebbet. Jones hűvös, tárgyilagos megközelítése szinte perzselővé teszi a csatát borzalmait.

E sorok írója Vietnámban volt, amikor a Khe Sanh-i csata megkezdődött. Hírszerzőként, fedetten dolgoztam a terepen levő katonai egységekkel együttműködve. Úgy öltöztem, mint azok a katonák és tengerészgyalogosok, akikkel szolgáltam, ugyanolyan fejadagokat ettem, mint ők, és mellettük aludtam a lövészárkokban és sátrakban. Figyelemmel kísértem a csata alakulását, és amikor fel kellett adni a bázist, amelynek védői közül oly sokan haltak meg, ugyanazt a keserűséget éreztem, mint a tengerészgyalogosok. Így tehát tanúsíthatom Jones

elbeszélésének hitelességét. A szerző kitűnő érzékkel ragadta meg azoknak a férfiaknak az érzéseit és az általuk használt katonai zsargont, akik Vietnamban harcoltak. Még az Egyesült Államokra is úgy utal, ahogy akkoriban mi is tettük: a „világ”, mondtuk Amerikára, azaz az otthonra gondolva, mintha az a hely, ahol épp voltunk, nem is lett volna része ennek a világnak...

Jones könyve legnagyobb részét a januártól ápriliséig tartó harctevékenységek bemutatásának szenteli. Az ostrom ezekben a hetekben volt a legintenzívebb. A konfliktus első húsz napjában az észak-vietnamiak két csatát is megnyertek, kiszorítva az amerikai és dél-vietnami csapatokat Khe Sanh faluból és arra kényszerítve őket, hogy Lang Vei mellé vonuljanak vissza, viszont nem tudták elfoglalni a közeli 64., 861. és 861A számú magaslatokat. Közéről látjuk a csatározásokat, a bombázásokat és a kézitusát. Jones óráról órára, esetenként percről percre haladva mutatja be az események menetét. Nem hallgatja el a borzasztó részleteket sem: egy tengerészgyalogos a földön három golyóval a hátában; egy másik halott, akinek egy golyó az egyik szemén keresztül hatolt az agyába; egy harmadik katona, akinek a tüdejét fúrta át a lövedék és most a saját vérében fuldoklik; tengerészgyalogosok, akik az ellenség gyilkos tüzeiben viszik vissza az elesetteket és a sebesülteket a saját vonalaikhoz.

A szerző kevesebb teret szentel a csata április és július közötti szakaszának, amikor megkezdődött a Pegazus Hadművelet, melynek keretében az amerikai hadsereg egységei keletről előrenyomultak Khe Sanh-ig és megnyitották a 9-es számú utat. A fejlemények nem igazán nyerték meg a tengerészgyalogosok tetszését, akik Jones szerint „soha nem akarták, hogy legyenek kötve Khe Sanh-nál, és most dühbe gurultak amiatt, hogy a hadseregnek kellett kisegíteni őket.” Az amerikai erők fokozatosan visszaszerezték a korábban elvesztett területet és fölénybe kerültek. Ám július 5-én Creighton Abrams tábornok, aki William Westmoreland tábornokot váltotta fel a Vietnamban harcoló amerikai erők parancsnokaként, bezáratta a Khe Sanh-i bázist. Döntése azon a következtetésen

alapult, hogy egy ilyen távoli terület megtartása nem segít abban, hogy megnyerjék a háborút.

Az epilógusban Jones bemutatja a Khe Sanh-nál harcoló tengerészgyalogosok későbbi életét. A könyv újra és újra emlékeztet minket arra, hogy milyen fiatalok voltak ezek az emberek (nagyjából a felük még a huszadik évét sem töltötte be a csata idején). Sokan közülük úgy tértek haza, hogy elvesztették valamelyik végtagjukat, vagy más maradandó testi károsodást szenvedtek. Sokakat gyötört a poszttraumás stressz; minden nap kínozták őket a szörnyű emlékek. Ahogy Jones fogalmaz, volt, aki teljesen megzavarodott és soha nem heverte ki a meg rázkódtatásokat. Néhányan az öngyilkosságba menekültek. A legtöbbjük azonban végül megtalálta az utat, ami a produktív és sikeres élethez vezetett, bár még mindig Khe Sanh-t tekintik az életük meghatározó pillanatának.

Vajon az USA nyert vagy veszített a Khe Sanh-i csatában? Mi volt az észak-vietnamiak célja a hadjáratban? Talán az 1954-es Dien Bien Phu-i győzelemhez hasonló sikert akartak kivívni, ami akkor gyakorlatilag véget vetett a francia uralomnak Indokínában? Jones felvonultatja a bizonyítékokat a különböző, egymásnak ellentmondó következtetések ellen és mellett, de nem alkot véleményt. A kérdéseket bonyolítja a január 28. és 30. között indított Tet offenzíva, amiről Westmoreland úgy gondolta, hogy az a célja, hogy távol tartsa az amerikai csapatokat a Khe Sanh-i csatától. Mások (magamat is beleértve) hajlamosak azt hinni, hogy Khe Sanh az 1967-es Dak To offenzívához hasonlóan egy Vo Nguyen Giap tábornok által készített átfogó észak-vietnami terv része volt. Az északiak szándéka az volt, hogy lekössék az amerikai csapatokat, míg a kommunisták a politikai háborúra koncentrálnak a falvak és tanyák szintjén, ami végül a győzelműkhöz vezetett. Az észak-vietnami, propagandával teli kijelentések nem segítenek abban, hogy megtaláljuk a választ. Magunkra maradunk, hogy gondolkozzunk.

A bázis feladása – azután, hogy olyan sokan harcoltak és haltak hősi halált azért, hogy ne kerüljön az észak-vietnamiak kezébe – a vietnami háború meghatározó szimbólumává tette Khe

Sanh történetét. 58 000 amerikai katona halt meg Vietnamban (az észak-vietnami veszteségek nem ismertek, de talán ennek a számnak a háromszorosára rúgnak). A végén azonban kivonultak az országból, és az USA hagyta, hogy a dél-vietnamiak maguk küzdjenek – amennyire tőlük telik – az északi hódítók ellen.

Jones szándékosan kerüli az állásfoglalást. A célja nem az, hogy ítéletet mondjon. Ehelyett a harcoló tengerészgyalogosok életét veszi górcső alá. Megmutatja azt, amit oly sokan tudunk már; azt, hogy a katonák valójában nem Istenért vagy a házáért harcolnak, hanem a mellettük harcoló fiúkért, a bajtársaikért. Jones könyve sokat tett azért, hogy helyreállítsa azoknak a férfiaknak a becsületét és méltóságát, akik Vietnamban harcoltak és haltak meg; az embereket, akiket honfitársaik leköptek, amikor visszatértek az Egyesült Államokba. A könyvet már egyedül emiatt is érdemes elolvasni.

Am a hozzám hasonló olvasók, akik szívvel-lélekkel harcoltak Vietnamban, magukra maradnak a kérdéssel: vajon megérte? Jones nem válaszol, és bölcsen teszi. Pontosan tudja, hogy erre a kérdésre nekünk magunknak kell megtalálnunk a választ.

(Washington Independent Review of Books)

Shehan Karunatilaka³

Srí Lanka, a megosztott sziget

Samanth Subramanian: This Divided Island: Stories From The Sri Lankan War (Hamish Hamilton, 2014, 320 oldal) című könyvének bemutatása

Ha belegondolunk, hogy mennyi nyomdafestéket és tintát használtak fel a témáról szóló írásokhoz, akkor akár azt is mondhatnánk, hogy Srí Lanka háború utáni története külön műfaj-

nak tekinthető. A polgárháború befejeződése utáni eseményekről, illetve helyzetről szóló szavak attól a 2009. májusi naptól kezdve gyűlnek, amikor az ország szinte minden lapjának címlapján megjelentek a Velupillai Prabhakarannak, a Tamil Tigrisek vezetőjének véres fejét ábrázoló képek. Nagy kár, hogy az összegyűlt szavak között nem szerepel a béke szó...

Megszámolni is nehéz lenne, hogy hány oldalt töltöttek meg a lapokban a sziget északi része elfoglalásának történetéről szóló különböző jelentések és fényképek, hogy hány erről a témáról szóló szépirodalmi mű és riportkönyv jelent már meg eddig. A hivatalos történetírás – ahogy azt C. A. Chandraprema *Gota's War (Gota háborúja)* című könyvében olvashatjuk – tagadja, hogy a kormány ágyúkkal lött a saját népére és hidegvérrel kivégezte az ellenségeit, tagadja, hogy napjainkban is elrabol és megkínóz embereket és támogatja a kisebbségek elnyomását. Ez a nézet azonban csak Srí Lankán tekinthető ortodoxinak, és már több oldalról is cáfolták. Ellentmondanak neki a szemtanúk beszámolóai a háború utolsó napjainak eseményeiről, amiket Gordon Weiss, az ENSZ tisztségviselője gyűjtött össze *The Cage (A ketrec)* című könyvében, illetve az a háborús áldozatokkal készített szívszaggató interjúsorozat is, amit a BBC tudósítója, Frances Harrison adott közre a *Still Counting The Dead (A halottak száma még ismeretlen)* című munkájában. Mindkét könyv egy olyan országot mutat be, ahol még mindig dúl a háború, és amely még mindig vérzik. A Srí Lanka-i vezetés mindkettőt külföldi propagandának tartja, amelynek célja, hogy elsüllyessze a mi „úszó paradicsomunkat”.

Kíváncsi voltam, hogy Samanth Subramanian *This Divided Island: Stories From The Sri Lankan War (Ez a megosztott sziget: Történetek a Srí Lanka-i háborúból)* című könyvét hogyan fogadják majd ebben a környezetben. Bizonyos körökben – főleg azokban, amelyek a nagy hatalmú Radzsapaksze-csoport köré tömörülnek – árulással felérő tevékenységnek számít, ha Srí Lankáról úgy beszélnek, mintha a szigetország nem „Ázsia csodája” lenne. Azt akarjuk, hogy a külföldiek a strandjainkon napozzanak ahelyett, hogy a múltunkban vájkálnának.

3 Shehan Karunatilaka Srí Lanka-i író. *Chinaman: The Legend Of Pradeep Mathew (Porcelánember: Pradeep Mathew legendája)* (Jonathan Cape, 2011) című regénye két tekintélyes irodalmi díjat is elnyert.

A *Megosztott sziget* inkább élménybeszámoló, mint politikai vitairat. A szerző első könyvéhez, a *Following Fish: Travels Around The Indian Coast* (A halak nyomában: Utazások az indiai partok mentén) című munkához hasonlóan az elbeszélő „én” és annak tükröződései itt is legalább annyira részét képezik a történetnek, mint maga a téma.

A *Megosztott sziget* szorgalmas kutatómunkára épülő riportkönyv, elbeszélő újságírás a leginkább irodalmi formában. Subramaniannak jó szeme van a képekhez, jó érzéke az anekdotákhoz, és vonzódik az abszurdhoz. A leírásai a Dzsaffna melletti bombatólcsérekkel teli sikságokról éppúgy tárgyilagosak, mint a hadiözvegyekkel és az ex-terroristákkal készített borzongató interjúi. A konfliktus gyökereinek elemzését ellensúlyozzák azok az epizódok, ahol hősrünk stricikkel beszélget a politikáról, kóbor kutyák üldözik vagy végignézi, ahogy (épp egy tehetetlen rendőr orra előtt) lerombolnak egy muzulmán szentélyt. Az elbeszélő hang elég rugalmas ahhoz, hogy a komoly és kevésbé komoly elemeket úgy keverje, hogy azok illeszkedjenek az elbeszélés változó ritmusához.

A könyvben nagyon sok és sokféle karakterrel találkozunk. Vannak colombói liberálisok, dzsaffnai értelmiségiek, buddhista mérsékeltek és fasiszták (mindkét utóbbi csoport tagjai sáfránysárga köpenyeket viselnek), muzulmánok, akiket északról elűzték, keleten pedig lőtték rájuk, tamilok, akik a kormányerők oldalán harcoltak, tamilok, akik a Tamil Tigriseket segítették, tamilok akik mindkét előbbi oldal támadásainak ki voltak téve, az elesettek (tekintet nélkül arra, hogy melyik oldalon harcoltak) özvegyei, és végül az „eltűntek” árnyai.

A Sri Lanka-i háború utáni időkről szóló írásokkal az a probléma, hogy a legtöbb gyorsan azonosítja a maga ellenséggépét vagy bűnbakját, és ezzel felfedi azt a „politikai árut”, amivel házal. A burjánzó szereposztás lehetővé teszi, hogy Subramanian több szemszögből is megvizsgálja egy zavaros konfliktus bonyolult elemeit. „Tüntesd fel az ellenségedet olyan színben, mintha nálad kevésbé lenne emberi, és a harc könnyebbnek, igazságosabbnak és kevésbé bonyolultnak fog tűnni. A hadviselés számos

pszichológiai trükkből áll, nem utolsósorban azokból, amiket saját magadon alkalmazol.”

Az elejétől fogva kerüli azt a kliséjét, hogy Sri Lanka alakját egy könnyecsepphez hasonlítsa, és helyette úgy festi le a szigetet, mintha egy kézigránát lenne, aminek a Dzsaffna-félsziget a biztosítószége. Úgy véli, hogy a mosolygós, boldog sziget történetének középpontban az erőszak áll, az erőszak, ami nem köthető kizárólagosan egyetlen etnikumhoz, valláshoz vagy frakcióhoz.

Túl sok amatőr történész összpontosít a háború utolsó szakaszának atrocitásaira ahelyett, hogy az azt megelőző három évtizedre figyelne. Subramanian legokosabb húzása – akár szándékosan, akár egyszerűen a kronológia miatt alakult így –, hogy a könyv első részét a Tamil Tigrisek alapos elemzésének és az általuk elkövetett atrocitások feltárásának szenteli. Egy olyan ügyet ír le, ami a sajátjai ellen fordult, besorozta a gyerekeit, lemészárolta a szomszédait és kirabolta a követőit. „Ez volt az a háború, amit a Tigrisek először elvesztettek; a háború, ami a sziget tamiljainak feltétel nélküli szeretetért és a vitathatatlan jogért folyt, hogy a nevükben harcoljanak. Amint ez a háború elveszett, amint ezt a földet felperzselték, csak idő kérdése lehetett volna, hogy a Tigrisek elvesztik a másik háborút is.” Ez lehetővé teszi számára, hogy kiegyensúlyozza a mérleg két serpenyőjét azzal, hogy figyelmét arra fordítja, hogyan alakította a buddhista nacionalizmus Sri Lanka történelemét, és dokumentálja, hogyan használják ugyanazok az erők az építészetet és a régészetet arra, hogy a színhala (a szingalézek) kulturális dominanciáját rákényszerítsék a rettegő kisebbségekre.

„Az egyik szentély [...], amit az elesett katonák szülei alapítottak [...] a civilizációtól sugárzó Buddhát ábrázolta, aki egy erdő közepén ül és pusztá buddhai mivolta által tart kordában egy csapat zavarodott, sötét bőrű vadembert. A vademberek tamilok voltak, ez elég világos. A Buddha, a szeretet és kedvesség megszemélyesítője embereket talált, akiket gyűlölhettek.”

A könyv olvasása közben rengetegszer találkozhatunk szürreális elemekkel. Egy felvillanyozott Prabhakarant, aki többször is megnézi

a 300 című filmet,⁴ mielőtt csatába vonulna; egy dzsaffnai bár, ahol csak Oroszlán és Tigris márkájú sör⁵ lehet kapni – még hozzá minden írónia nélkül –, egy kormánypárti köpönyegforgató, aki egy szál alsógatyában fut végig az utcán és közben a pisztolyával lövöldöz. Még arra is jut hely, hogy a dzsaffnai veteránautókról beszéljen.

A smaragdsziget termékeny erőszakának bizonyítéka, hogy a *Megosztott sziget* alapos elemzése nem terjed ki a nemzetet megosztó eddigi összes konfliktusra. Kevés figyelmet kap a két barbár marxista felkelés és erőszakos elfojtásuk, éppúgy, mint ahogy az a szerep is, amit más országok (elsősorban nagyobb szomszédunk) játszott a lángok szításában.

Az egyetlen dolog, ami miatt aggódtam, az a „nagy befejezés” hiánya volt, a jófajta, régimódi végkövetkeztetésé, ami megmondja nekünk, hogy miért vagyunk megosztottak, miért vagyunk erőszakosak, és hogy van-e remény bármelyikünk számára. Csakhogy egy olyan szigeten, ami nem hajlandó szembenézni a múltjával, egy ilyen lezárás illúzióvá vált. Milliók cipelik magukkal a sírig a bánatukat és a testi-lelki sebhelyeiket. Talán őszintébb úgy befejezni, ahogy Subramanian is teszi.

„Az emberek még mindig félelemben éltek, és néhány közülük még mindig hirtelen, természetellenes módon halt meg. A düh még mindig áthullámozott a szigeten. [...] Miután magáévá tette egy háborúban álló ország temperamentumát, Sri Lanka elfelejtett más módon élni.”

„Miért jó nekem ez a beszélgetés?” kérdezi egy muszlim férfi, aki felidézi, hogyan könyörgött sírva a hatéves unokaöccse azért, hogy engedjék haza, mielőtt szájba lőtték volna. Subramanian azzal válaszol, hogy ezeket a történeteket rögzíteni kell, de azonnal tudja, hogy milyen üresen csengenek a szavai.

Ezzel nem értek egyet. Fontos és szükséges is azoknak a történeteknek a feljegyzése, amelyeket kizártak a hivatalos narratívából.

4 A 300 Frank Miller azonos című képregényének 2007-ben készült filmadaptációja (r.: Zack Snyder). A film és a képregény a Kr. e. 480-as thermopülai csata eseményeit dolgozza fel „történelmi fantasy” műfajban.

5 A tigris a tamilokra, míg az oroszlán a szingalézekre utal.

Nyilvánvaló, hogy egy olyan országban, ahol a történelmet eltörlik, ahol a csöcselék felülbírálja a törvényeket, ahol a múlttal üzletelni lehet, ahol írókat rabolnak el és weboldalakat blokkolnak, ott inkább ujjal mutogatunk valamire, minthogy elfogadjuk a hibánkat.

A *Megosztott sziget* egy intelligens, árnyalt munka, ami dicséri a sziget szépségét és figyelmeztet az előtte álló borzalmakra. A könyv valószínűleg vitákat fog kiváltani abban az országban, amelyről szól. És ez csak jó dolog lehet. Mert ha elég tintát használunk fel az íráshoz és elég sok történetet osztunk meg, akkor talán el tudjuk kerülni, hogy még több vér folyjon.

(Mint)

Emily Gowers

Egy római város különös utóélete

Ingrid D. Rowland: From Pompeii: The Afterlife of a Roman Town (Harvard University Press, 2014, 328 oldal) című könyvének bemutatása

1962-ben sok Itáliába látogató külföldi turista számára a pizzák, az Amalfi limonádé, az eszpresszó-kávéfőzők és Sophia Loren búvőkörében forgott az első találkozás a nehéz idők után ismét virágzásnak indult, száguldozó Olaszországgal. Pompeji és Herculaneum megtekintése szinte kötelező megállóhelynek számított mindazoknak, akik megengedhették maguknak, hogy a Grand Tour, a világ körüli út modern változatára induljanak. A két ókori romvárost felkereső turisták között volt egy amerikai kislány, aki ekkor még aligha sejtette, hogy az első látogatás olyan élménynévé bizonyul, ami jövőjére, egész későbbi életére meghatározó befolyást gyakorol majd – még úgy is, hogy Pompeji kapui aznap épp zárva voltak...

A nagy pillanatot egy családi fotó is megörökíti. A képen látható szemüveges, copfos kislány Herculaneumra irányítja a fényképezőgépét és komoly tekintettel méregeti a látványt,

miközben az öccse mellette áll. A copfos kislány nem más, mint Ingrid D. Rowland művészettörténész, a Notre Dame Egyetem professzora, a római American Academy Mellon-professzora, Vitruvius és Giordano Bruno szakértője, aki éppúgy nem jön zavarba akkor, ha a fotózásra terelődik a szó, mint akkor, ha egy olvadt szikladarab kémiai összetételét kell elmagyarázni.

Ingrid apja, aki elnyerte a tekintélyes Guggenheim-ösztöndíjat, igazán stílusos módját választotta az utazásnak. A Rowland-család a *Leonardo da Vinciről* elnevezett óceánjáró fedélzetén hajózott New Yorkból Nápolyba, ahol a helyi tömeg legnagyobb örömeire kirakatták a magukkal hozott családi autót, egy élénkvörös Ford Falcont. A fáradt gyerekek emlékezetében a hőség és a limonádé íze összemosódott a romváros meglátogatásakor látottakkal és átéltekkel: egy kámeákat (domborúan vésett, legtöbbször alakos díszítésű drágaköveket) készítő mesterember munkáival, egy 2000 éve halott emberről készült sokkoló gipszöntvény látványával és a versenyfutással az idővel, hogy annyi herculaneumi épületbe jussanak be még naplemente előtt, amennyibe csak lehetséges.

Rowland könyvében felváltva idézi fel azokat az élményeket, amiket a Kr. u. 1. századtól kezdve napjainkig más, Pompejít felkereső utazók és turisták jegyezték fel, illetve saját emlékeit, amelyeket az utóbbi ötven év során a városról gyűjtött, először csalódott gyermekként, később fiatal túravezetőként és végül – az utóbbi időkben – az olasz politikai élet aggódó megfigyelőjeként. Nem ez az első ilyen könyv. Judith Harris *Pompeii Awakened (Felébredő Pompeji, 2007)* című könyve azt vizsgálta, hogyan használták fel saját céljaikra a gyönyörű romokat olyan látogatók, mint Napóleon vagy Mussolini. A Pompejiről szóló újabb könyvek sorából kiemelhetjük még a Victoria Gardner Coates és Jon L. Seydl által szerkesztett *Antiquity Recovered: The Legacy of Pompeii and Herculaneum (Visszaszerzett ókor: Pompeji és Herculaneum öröksége, 2007)* című tanulmánykötetet vagy Mary Beard *Pompeii (Pompeji, 2008)* című könyvét.

Rowland elegáns, szellemes és szépen megírt könyvében útítársak válogatott csoportját sora-

koztatja fel, köztük Dickenst, Renoirt, Freudot, Leopold Mozartot, Athanasius Kirchert (a 17. századi jezsuita polihisztor) és Mr. Freemant (egy 18. századi amatőr régészt). A Pompeji meglátogatása során szerzett tapasztalatok felidézése közben Rowland szüneteket tart, hogy például a római falfestménytechnikákról vagy a kámeák és szuvenírek eladásának hagyományáról beszéljen.

Rowland felidézi a reneszánsz kori „történelem előtti” Pompeji lenyűgöző történetét, amikor – hála Plinius szemtanúi beszámolóinak a Vezúv Kr. u. 79-es végzetes kitörésről – már gyanították, hogy egy elveszett ókori város fekszik egy tengerparti falu romjai és elmosódott körvonalai alatt. Úgy tekint az ókori városra, mint egy csodára, ami elválaszthatatlan csodálatos háterszágától: a modern Pompejitől és impozáns bazilikájától, a kaotikus, sokat megélt Nápolytól, ahol Szent Januárusz (azaz San Gennaro) vére időről időre újra cseppfolyóssá válik, és természetesen a Vezúvtól, ami rendíthetetlenül morajlott akkor is, amikor a háború alatt amerikai bombázógépek húztak el az égbolton, és a hangját nem nyomta el a háború utáni időkben épült autópályán közlekedő járművek zaja sem. Plinius eredeti hasonlatával élve Sir William Hamilton és Norman Lewis is az esernyőfenyőkhöz hasonlította a Vezúv kitöréseit kísérő füstfelhők formáját. A jövőbeli szemtanúk valószínűleg már a bombák vagy az atomrobbanások jelzőivel írják majd le a kitöréseket...

A szex és a halál különös közelségének – mozaik csontvázak, erotikus bordélyház-festmények, a halál pillanatában örökké tartó ölelésbe fonódott emberalakok – köszönhetően Pompeji mindig is kedvezett a halandóságról szóló gondolatoknak. Egy évvel Ingrid Rowland születése előtt egy ugyancsak Ingrid névre hallgató svéd színésznő érkezett a városba nős olasz szerelmével (Roberto Rossellini filmrendezővel) és – a Rowland-családhoz hasonlóan – egy csodálatos autóval, amit azonnal megrohantak a kíváncsi helybeliek. A film, amit a városban forgattak (*Viaggio in Italia [Itáliai utazás]*, 1954) egy gondokkal küszködő párról szól, akik Pompeji meglátogatása közben megpillantanak egy

gipszöntvényt, ami két összefonódva fekvő emberi alakot ábrázol, és rájönnek, hogy az élet túl rövid ahhoz, hogy családi veszekedésekre pazarolják az időt. Ingrid Bergman erőteljes karakter volt, aki egy kacér rajongói levéllel csábította el Rossellinit („Én egy svéd színésznő vagyok [...] aki csak annyit tud olaszul, hogy *ti amo*”) és három gyereket szült neki, mielőtt a kapcsolatuk zátonyra futott volna. (Mindeközben egy Sofia Scicolone nevű gyönyörű kezdő színésznő felvette a Sophia Loren művésznevet, mert a Loren szó „svédesen” hangzott.)

A *Gradvában*, Wilhelm Jensen 1902-es Pygmalion-feldolgozásában egy gipszszoborba szerelmes fiatal férfi látogatja meg Pompejít, és egy pillanatra azt hiszi, hogy a szobrot látja az utcán sétálni. Később azonban kiderül, hogy nem a szobor elevenedett meg, hanem egy jól megtermett, hús-vér német turistanőt látott. Freud, aki az emberi elme mélységét és felületét a régészeti rétegekhez hasonlította, meglátta a történet jelentőségét: Jensen azonosította a „jelentős hasonlóságot [...] egy apró, az egyén személyiségében bekövetkezett pszichés esemény és egy, az emberiség történetében bekövetkezett történelmi esemény között”.

Mégis inkább az egyéni dráma és az egyetemes katasztrófa közötti szakadék az, amit Rowland beszámolója oly erőteljesen felidéz. A szerző szemében az ókori romok mulandóvá teszik a modernitást. Az 1960-as években lebontották azokat a toronyházakat, amelyek mellett eltörpültek az ókori épületek, hogy

helyet csináljanak egy újabb autópálya-sávnak. Jöttek és mentek a helyi tisztviselők, akik közül egyeseket bíróság elé állítottak különböző korrupciós vádak alapján. A környezetszennyezés következtében a mai kor embere által készített jelzőtáblák és egyéb építmények sokkal gyorsabban váltak és válnak az enyészet martalékává, mint az ókori romok.

Pompeji meglátogatása ma is jó alkalom arra, hogy a gazdagok és híresek a holtak és közemberek mellett fotóztathassák magukat. Hillary Clinton például kisebbfajta botrányt kavart, amikor nem érte be Herculaneum megtekintésével. Pompeji kapui szinte varázsütésre megnyíltak előtte, de az amerikai biztonsági ügynökök lebeszélétk róla, hogy a Vettiusok házában (Casa di Vettii) található meglehetősen jókora „bizonyos testrésszel” ábrázolt Priapus-szobor mellett fényképezzék le. Nem vonatkozott ilyen korlátozás Fülöp hercegre, amikor a brit uralkodópár 1980-ban Olaszországba látogatott. A királynőről, II. Erzsébetről azonban már máshol készült felvétel – pedig, ahogy Rowland megjegyzi, a kutyák és lovak világát jól ismerő uralkodónőt aligha hozta volna zavarba a látvány.

Az emberek közben élék az életüket, beszélgetnek, perelnek vagy adnak-vesznek a közeli piacokon. De a törekeny város és a kiszámíthatatlan vulkán alkotta háttér előtt minden emberek által okozott kavarodás valahogy eltörpül – csak egy újabb parányi fodrozódás az idő tengerén...

(*The Guardian*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Halmágyi Miklós történész, Szeged
Miskolczy Ambrus egyetemi tanár (ELTE BTK), Nagykovácsi
Kapronczay Károly történész, Budapest
Kapronczay Katalin könyvtáros, orvostörténész, Budapest
V. Molnár László történész, Budapest

Palkó László András postai alkalmazott, Budapest
Pap Tibor magyar lektor (Belgrádi Egyetem), Szeged
Somogyi Ferenc tanár-közgazdász, egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem), Felsőörs

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Somogyi Ferenc</i> : A nyugati civilizáció válsága a spekulációs és a hitelválság tükrében	1
--	---

SZÁZADOK

<i>Halmágyi Miklós</i> : Örökölt jelképek és újraértelmezésük az első ezredforduló korában	22
<i>V. Molnár László</i> : F. I. Jankovič oroszországi iskolaszervező tevékenysége . . .	36
<i>Palkó László András</i> : Keserédes napjaink Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (1. rész)	48

MŰHELY

<i>Miskolczy Ambrus</i> : Emil Cioran „vallásos válsága” és a nacionalizmus ópiuma . . .	74
--	----

DOKTORANDUSZ CIKKPÁLYÁZAT

<i>Pap Tibor</i> : Amit a kisebbségpolitikáról tudni szeretett volna, de nem volt kitől megkérdeznie	88
<i>Pap Tibor</i> : A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban	99

NAPLÓ

<i>Kapronczay Károly</i> : Antall József egykor elhangzott életinterjúja Gondolatok Osskó Judit <i>Antall József – Kései memoár</i> című könyvéhez . . .	110
<i>Kapronczay Katalin</i> : A hajdani Szegedi Konzervgyár	114

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Perry Link – Ian Johnson</i> : Hongkong jövője: Interjú Albert Hóval (115) <i>Tim Hannigan</i> : Indonézia nyugati szemmel (118) <i>Tom Glenn</i> : Tíz év, öt háború (120) <i>Tom Glenn</i> : A vietnámi háború leghosszabb csatája (122) <i>Shehan Karunatilaka</i> : Srí Lanka, a megosztott sziget (124) <i>Emily Gowers</i> : Egy római város különös utóélete (126)	
---	--

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái	
--------------------------	--

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2014. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 25 440 Ft helyett 18 000 Ft

Fél évre: 12 720 Ft helyett 9000 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 18 480 Ft helyett 14 000 Ft

Fél évre: 9240 Ft helyett 7000 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 960 Ft helyett 14 000 Ft

Fél évre: 9480 Ft helyett 7000 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 13 440 Ft helyett 9000 Ft

Fél évre: 6720 Ft helyett 4500 Ft

Akciónk a 2014. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
- zöldszámon: 06-80-444-444
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
- faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen,
500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 750 Ft • Előfizetéssel: 580 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

